

ELTE ILLYÉS SÁNDOR
SZAKKOLLÉGIUM

SZERKESZTETTE

LÉNÁRD SÁNDOR
ÁGOSTON CSILLA
SZABÓ ZOLTÁN ANDRÁS

TÖRÉS- VONALAK

HÁRMASHATÁR 4.

PSZICHOLÓGIA, NEVELÉS- ÉS EGÉSZSÉGTUDOMÁNY

ELTE EÖTVÖS KIADÓ
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

HÁRMASHATÁR 4.

SZERKESZTETTE

LÉNÁRD SÁNDOR – ÁGOSTON CSILLA – SZABÓ ZOLTÁN ANDRÁS

Hármashatár 4.

ELTE Illyés Sándor Szakkollégium

PSZICHOLÓGIA, NEVELÉS- ÉS
EGÉSZSÉGTUDOMÁNY

Törésvonalak

BUDAPEST • 2013

A kötet megjelenését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 – Önálló lépések a tudomány területén projekt támogatta.

SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyierv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.

Szerkesztették: Lénárd Sándor, Ágoston Csilla, Szabó Zoltán András
Közreműködők: Czirfusz Dóra, Demeter Lilla, Horváth László, Jablonkai Anna, Makai Nóra,
Pataki Patricia, Petró Béla, Pósch Krisztián Péter, Veller László
Lektorálta: Perjés István

ISSN 2064-0005
ISBN 978-963-312-172-6

© Szerkesztők, 2013

**ELTE
EÖTVÖS
KIADÓ**

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Lénárd Sándor, az ELTE Illyés Sándor
Szakkollégium igazgatója
Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Borító: Csele Kmotrik Ildikó
Tördelőszerkesztő: Heliox Film Kft.
Nyomda: Multiszolg Bt.

Tartalom

Köszöntő	7
Előszó	8

VERSENYPÁLYÁK

JABLONKAI ANNA: Az autóvezetés szociálpszichológiája	11
PETRÓ BÉLA: A hazai pálya előnyének szociálpszichológiai tényezői	49

A VALÓSÁG HATÁRAI

LILLA DEMETER – PATRICIA PATAKI: The linguistic characteristics of lying based on written picture descriptions	65
MAKAI NÓRA: A borderline és a pszichodráma	74
VELLER LÁSZLÓ: Hasbeszélőhatás vizsgálata virtuális környezetben.	85

RANGLÉTRÁK

CZIRFUSZ DÓRA: A tekintélyelvű és a partneri pedagógiai felfogás egy kérdőíves vizsgálat tükrében	101
HORVÁTH LÁSZLÓ: Teljesítményértékelés a felsőoktatásban	113

Köszöntő

Kedves Olvasó!

A kezében tartott kötet az Illyés Sándor Szakkollégium hallgatóinak 2012-ben született szakmai munkáinak válogatott gyűjteménye. A szakkollégium öt évvel ezelőtt az ELTE legfiatalabb szakkollégiumaként jött létre három rokon területtel foglalkozó kar (Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Tanító- és Óvóképző Kar) hallgatói számára, nekik kínál új típusú tanulást, tehetséggondozást és egy sajátos közösségi formát. Szerencsére sokan vannak az egyetem, a karok vezetői és oktatói között, akik fontosnak ítélik ennek a szakkollégiumnak a fejlődését, ők idejüket nem kímélve, szakmai tudásukkal folyamatosan támogatják ezt a közösséget. Mindez azonban nem lenne elég, ha évről évre nem sikerülne a szakkollégiumnak kialakítani egy nyitottságon alapuló szakmai műhelyt, ahová jó tartozni, ahol érdemes aktív szakmai, közéleti és közösségi életet élni.

A Szakkollégium lehetőséget kapott arra, hogy a PPK elemi projektjeként hosszú távú szakmai fejlesztéseket hajtson végre az ELTE Kutatóegyetemi Pályázat keretei között. Ennek az egyik kézzel fogható eredménye, hogy elindulhatott a „Hármashatár” című kiadványsorozat, melyben a szakkollégisták szakmai írásai és közéleti tevékenysége kerülnek bemutatásra. Ez a negyedik kötet – egy újabb pályázat keretei között –, a különböző szakon tanuló hallgatók számos területen folytatott egyéni és csoportos kutatásait, vizsgálódásait ismerteti, ezzel is tükrözve a szakkollégisták speciális érdeklődését.

A hallgatók kiemelkedő munkáinak megismerése, remélem, kellemes időtöltés lesz, ehhez kívánok kitartást, derűt és motiváló perceket!

Lénárd Sándor
Az ELTE ISSZK igazgatója

Előszó

A *Hármasbátár* című sorozat negyedik kötetének alcíme, a *Törésvonalak* nem a szakkollégiumi periodika alábbhagyó lendületére utal. A díjnyertes OTDK-munkákból született válogatást egy olyan szakmai kiadvány követi, amely az egymásnak feszülő erők mentén kialakuló törésvonalakat kívánja bemutatni a pszichológia, a nevelés- és az egészség-tudomány területén.

A *Versenypályák* címet viselő első fejezetben az erőpróbáké a központi szerep; a nyitó részben a férfiak autós agresszivitásának és a hazai pálya előnyének – mindkét esetben szociálpszichológiai szempontú – vizsgálata olvasható. A következő részben a realitás és az irrealitás vékony választóvonalát elemző tanulmányok kaptak helyet: a hazugság nyelvi jellemzői, a borderline szindróma és a virtuális környezetben vizsgált hasbeszélőhatás alkotják *A valóság határai* című második fejezetet. Az utolsó, neveléstudományi írásokat tömörítő, *Ranglétrák* című fejezet a teljesítmény, az előmenetel, a presztízs és a minőség témáinak sajátos keverékét adja; a rész első írása a tekintélyelvű és a partneri pedagógusok összevetésére tesz kísérletet, majd a felsőoktatásban zajló teljesítményértékelés problémáiba nyelhetünk betekintést két esettanulmány segítségével.

A szerkesztők

VERSENYPÁLYÁK

JABLONKAI ANNA

Az autóvezetés szociálpszichológiája

AUTÓS AGRESSZIVITÁS A FÉRFIAK KÖRÉBEN

*„Tudd meg, fiam, nem a sofőr választja a kocsit,
Hanem a koci választja a sofőrt.
Egy misztikus kötelék ember és gép között.”*

Transformers (2007) című film

Absztrakt: Dolgozatom célja a férfiak autóvezetési attitűdjének, illetve a közlekedésben előforduló agresszivitáshoz való hozzáállásának feltárása. A vizsgálat első részének célja annak kiderítése, vajon a közlekedépszichológia nagy mennyiségű kutatásának eredményei hogyan jelennek meg a mai magyar, jogosítvánnyal rendelkező, aktívan vezető, felnőtt férfiak tapasztalataiban. A dolgozat rövid elméleti áttekintést nyújt a közlekedés pszichológiájának idevonatkozó elméleti hátteréről, továbbá ismerteti a részletes kutatási eljárást és eredményeit. A vizsgálat második fele a probléma virtuális csatornákon belüli, jellemzően férfiak által látogatott, internetes fórumokon megjelenő kommunikációját vizsgálja, a fent nevezett témáról és egyes összetevőiről alkotott vélemények, attitűdök, történetek, beszélgetések vizsgálatának segítségével. Végezetül a dolgozat összefoglalja és összeveti az eredményeket, azok egymáshoz és az elméleti háttér gazdag adataihoz való viszonyát.

Kulcsszavak: autóvezetés, közlekedés, attitűdök, az autó affektív szerepei, agresszió a közlekedésben, vezetési élmény, agressziómagyarázat

ELMÉLETI HÁTTÉR

Az autó szerepe, jelentései

Az ember és az autó története viszonylag rövidnek mondható más történelmi időszakokhoz képest, mégis, manapság szinte elképzelhetetlen az élet nélküle, meghatározó eszköz a családok és egész társadalmak számára. Nem csak egy tárgy, amely segít eljutni rövid idő alatt az egyik pontból a másikba. Az autó sokkal több, mint csak egy fajtája a közlekedésnek; instrumentális, szimbolikus és affektív funkciókkal is bír (STEG 2005).

Steg, Vlek és Slotegraaf (2001) összegyűjtötték az autó leggyakoribb szimbolikus jelentéseit. Ezek a következők:

- önszabályozási szerep: az autó mozgásszabadságot és autonómiát jelent,
- archetipusos jelentés, például lovagias, heroikus, macsó stb. embertípusok kifejeződése,
- hatalommotiváció: a hatalomvágy és a közösségi szellemen való részesedés dichotómiája,
- területiális birtoklási szempont: az autó egy mozgó territórium, birtoktér,
- individualizmus, státusz, kommunikáció: „az vagyok, amit vezetek”,
- antropomorfizmus: az autó megszemélyesítése, személyként kezelése,
- emocionális/racionális szempont: az autó mint a vágy vagy szeretet tárgya,
- szociáliskoherecia-funkció: az autó közös érdeklődési pont az emberek között,
- idegstimuláns szerep: a sebesség neurobiokémiai változásokat okoz az agyban, narotikus hatása lehet,
- vezető, kormányzó szerep: annak az öröme, hogy egy összetett, bonyolult szerkezetet képesek vagyunk irányítani,
- időstrukturáló szerep: az autózás jó időtöltés,
- védő funkció: az autó egy második bőr, anyaméh, védőburok.

Más kutatók is találtak bizonyítékokat az autó és az autózás többletjelentéseire. Például autó és identitás: Gilroy 2001-es vizsgálatában megfigyelte, hogy az autóhasználatban különbségek vannak etnicitások között. Egy ausztráliai vizsgálat szerint pedig kapcsolat van a nemi identitás, a szülőség és az autóválasztás között. Dowling 2000-ben megmutatja, hogy az ausztráliai városi anyukák sem csak funkcionális eszközként használják az autójukat, formájával, felszereltségével kifejezik a jó anyaságot, intimitást, nőiséget egyszerre. Stradling, Carreno, Rye és Noble (2007) a következő identitáskifejező szerepeket regisztrálták vizsgálatukban:

- az autóvezetés által a pilóta képet tud kialakítani magáról,
- büszkeségérzést nyújt a vezetőnek,
- önkifejezésre ad lehetőséget a vezetési stílus által,
- a hatalom érzését adja meg,
- a kontroll érzését nyújtja,
- önbizalmat ad,
- a személyes biztonság élményét adja (STRADLING–MEADOWS–BEATTY 2001).

Az autóbalesetek és az agresszív vezetés összefüggései

Az autóvezetés tehát egy összetett emberi viselkedés, sok szociál- és személyiségpszichológiai, általános lélektani összetevővel. Komplexitásából adódóan izgalmas és körültekintő kutatásnak ígérkezik egyes jelenségeinek vizsgálata is. Ilyen például az autóvezetésben

megjelenő agresszivitás, ennek okai, következményei, illetve azok a szociálpszichológiai tényezők, amelyek közrejátszanak kialakulásában.

Az autózás történetétől elválaszthatatlan a balesetek számának növekedése, a sérülések és a halálesetek megsokszorozódása. Már maga Karl Benz, a benzinmotoros autó feltalálója is elszenvedett egy autóbalesetet 1885-ben. Elvesztette az uralmát találmánya fölött, és egy téglafalnak ütközött, így a világon az elsők között tapasztalhatta meg modern közlekedésünk veszélyes mivoltát (HARRIS–HOUSTON 2010). Azóta folyamatosan nő az autóbalesetek száma a világon. Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Közlekedésbiztonsági Adminisztrációja szerint 2005-ben 6 159 000 baleset történt az amerikai utakon, ebből 43 442 eset halállal végződött. Európában is nőtt a mobilitás, kényelmesebb lett az élet az autózásnak köszönhetően (MOTIF 1998). Azonban a gépkocsi elterjedésével, a szabadság növekedésével itt is együtt járt a balesetek számának növekedése. Az Európai Közlekedésbiztonsági Tanács adatai szerint (ETSC 2003) a 2001-es évben történt szerencsétlenségek 39 200 lakos életét követelték, több mint 3,3 millió sérülést és károsodást okoztak, és több mint 180 milliárd euróba kerültek az Uniónak. Manapság a világ legjelentősebb egészségügyi krízisei közé soroljuk a közlekedési baleseteket és az ezekből adódó halálesteket is. A WHO szerint globális szinten a sérüléssel járó, illetve halálos balesetek egynegyedét a közúti balesetek okozzák (PEDEN és mtsai 2004). A szervezet feltételezései szerint 2020-ra a fogyatékoságot okozó sérülések, veszteségek és halálesetek harmadik leggyakoribb oka közlekedési balesetből származó betegség lesz, ezt csak a major depresszió és az ischaemiás szívrendellenességek előzik majd meg a sorban. Jelenleg a lista kilencedik vezető okaként tartjuk számon az autós szerencsétlenségeket (PEDEN és mtsai 2004).

A számok megdöbbentők, az esetek tragikusak, így nem csoda, hogy sokan kezdték el kutatni az okokat. Deffenbacher, Lynch, Oetting és Swaim (2002) szerint a súlyos és halálos balesetek több mint egyharmadát agresszív vezetésre vezethetjük vissza. Egy kutatásban, amelyet az Automobile Association készített (JOINT 1995), a válaszadók 90%-a vallotta azt, hogy volt már része autós konfliktusban az előző évben. A Lex Motor Group (1996) vizsgálatában azt találta, hogy a vezetők 44%-ának az utóbbi 12 hónapban volt része verbális abúzusban az utakon. Sajnos a legsúlyosabb incidensek előfordulásának száma (verekedés, lövöldözés, a másik autójának leszorítása stb.) a 90-es évek eleje óta megközelítőleg évente 7%-ot nő (AMERICAN AUTOMOBIL ASSOCIATION 1997). Talán ez az oka annak, hogy az utakon előforduló agresszió és harag jelentős figyelmet kapott a közgondolkodástól, illetve a kormányoktól az utóbbi években (DEFFENBACHER–LYNCH–OETTING–SWAIM 2002).

Az autós agresszió formái, előfordulását elősegítő tényezők

Mi az oka az agresszív vezetésnek, mi okozza a dühös, ellenséges vezetést? A kérdés megválaszolásához tisztáznunk kell, mit értünk agresszív vezetésen. Houston, Harris és Norman (2003) az agresszív vezetést diszfunkcionális mintázatként definiálták, amely a szociális viselkedés terén jelenik meg, és jelentős fenyegetést jelent a közlekedés biztonságára nézve. Az általuk kifejlesztett Agresszív Vezetés Viselkedés Skála (ADBS) elméleti háttérben kétfajta megnyilvánulást feltételeznek: az egyik a konfliktusokozó, a másik a sebességfokozó viselkedések. Az első tisztán és félreérthetetlenül a másik személyre irányul, ilyen például a dudálás, az udvariatlan gesztusok, a mutogatás, az előzést megakadályozó felgyorsulás stb. A másik nem feltétlenül egy kifejezett személyre irányul, inkább általános fenyegetést jelent a közlekedésben résztvevők mindegyikére, így a személyre magára is (HOUSTON–HARRIS–NORMAN 2003). Az ilyen viselkedés megértése, előrejelzése az esetleges kivédés érdekében fontos feladat lenne. Altman és Rogoff (1987) tranzakcionális megközelítése szerint az agresszív vezetést négy aspektusra kell bontanunk, amelyek azokat a tényezőket tartalmazzák, amelyek szerepet játszhatnak a kérdéses viselkedés kialakulásában. Ezek pszichológiai tényezők (például versengésre való hajlam, ellenségeség, impulzivitás, ingerkereső magatartás, monotonitástűrés), szociális tényezők (utasok száma, utasok neme, kora, vezetőhöz való viszonya, a másik autó utasai, azok kora, neme), környezeti (eső, légnyomás, ború, fagy) és időbeli tényezők (napszak, sietség). Harris és Houston (2010) 152 hallgatót vizsgáltak meg a fenti szempontok szerint, és az eredmények alapján készítettek egy finomabb modellt a kérdésről, amelyben csak a szignifikáns eredményeket tüntették fel.

Konfliktusokozó agresszió szignifikánsan gyakrabban fordul elő a következő

- pszichológiai helyzetekben:
 - ha a vezető érzékeny az unalmas helyzetekre,
 - ha a vezető ellenséges;
- szociális helyzetekben:
 - ha a vezető egyedül van a járműben,
 - ha a másik autóban idős személy nem ül,
 - ha a másik autóban gyermek nem ül (ez csak a nőknél szempont);
- időbeli helyzetekben:
 - ha nagyon nagy az időbeli nyomás,
 - ha nincs reggel;
- környezeti helyzetekben:
 - ha szűkebb utakon kell közlekedni,
 - ha nagy a forgalom, esetleg dugó alakult ki (főleg nőknél szempont).

Sebességfokozó viselkedés szignifikánsan gyakrabban fordul elő a következő

- pszichológiai helyzetekben:
 - ha a vezető izgalom-, kaland- vagy ingerkereső típus,
 - ha a vezető ellenséges típus;
- szociális helyzetekben:
 - ha a vezető olcsó járművet vezet,
 - ha a másik autóban gyermek nem ül (mindkét nemnél szempont);
- időbeli helyzetekben:
 - ha nagyon nagy az időbeli nyomás,
 - ha nincs reggel;
- környezeti helyzetekben:
 - ha szűkebb utakon kell közlekedni,
 - ha nagy a forgalom, esetleg dugó alakult ki,
 - ha tiszta az idő, jók a látási viszonyok.

Mindkét rizikós viselkedés kialakulásánál fontos tényező lehet tehát az ellenséges karakter, az időbeli nyomás, a szűk utak és a dugó; védő faktor viszont, ha a másik autóban gyermek ül, vagy ha épp reggel közlekedik a vezető (HARRIS–HOUSTON 2010).

Több kutatás szerint az életkor és a nem is fontos szerepet játszik az autós agresszivitást előfordulásának valószínűségében.

A köztudat is elfogadja, hogy a fiatal vezetők sokszor kockázatosabban, veszélyesebben vezetnek, mint az idősek (SUMMALA 1987), gyorsabban gurulnak dühbe, és erőszakosabban válaszolnak vélt vagy valós sérelemiekre, mint az idősebbek. A vezetési tapasztalat növekedésével csökken az agresszív viselkedésre való hajlam is. Bár az életkor előrehaladtával a látási és észlelési képességek csökkennek (BOOTHER 1978), az idősebb korosztály gyakran alkalmazkodik mind a sebesség megválasztásában, mind vezetési viselkedésében a körülményeihez (például nem indulnak el rossz időjárási viszonyok között vagy éjszaka) (OLSON–FARBER 2003). Hatvanöt év felett a sofőrök képességei jelentősen csökkennek, és egészségi állapotukból adódóan nagyobb eséllyel halnak bele egy esetleges balesetbe, mint a fiatalabbak, de közülük olyan kevesen és annyiival kevesebb órában vezetnek autót, hogy az a statisztikák szempontjából szinte elhanyagolható (LEE 2008).

A férfiak gyakrabban szenvednek balesetet, és ezek a balesetek általában súlyosabbak is (EVANS 1991). Maycock és munkatársai (1991) vizsgálatukban azt találták, hogy vezetés közben a nők kevesebb kockázatot vállalnak, mint a férfiak, bármilyen életkorúak legyenek is. Minél fiatalabb személyeket vizsgáltak, annál jobban látszott ez a különbség. Sok kutatás kimutatta, hogy a férfiak gyakrabban követnek el veszélyes, durva szabálysértéseket is, mint a nők (ABERG–RIMMO 1998; BLOCKLEY–HARTLEY 1995; LAWTON–PARKER–STRADLING–MANSTEAD 1997; REASON–MANSTEAD–STRADLING–BAXTER–CAMPBELL 1990).

Mindezek persze nem azt jelentik, hogy ha valaki fiatal, kezdő vezető, esetleg férfi nemű, forgalmas úton vezet, délután, jó látási viszonyok mellett, akkor már biztos, hogy szabálytalan, durva vagy agresszív lesz. A fenti tényezők valószínűbbé tehetik az idegesség és düh kialakulását, de ennek kifejezéséről már nem mondanak el semmit.

Természetesen minden figyelmet megzavaró, tudatot módosító helyzet befolyásolja a vezetési teljesítményt, a döntéseket, az indulatok kifejezésének módjait, intenzitását. Az alkoholfogyasztás, a fáradtság (HUNTLEY–CENTYBEAR 1974) és a különböző kommunikációs eszközök, például mobiltelefon használata, elterelő hatása valószínűbbé teheti a balesetek előfordulását, tehát a figyelem is alapvető fontosságú, mint ahogyan elengedhetetlenek a jó látási viszonyok is (LEE 2008).

Az agresszió kifejezésének módjai

Sokan kerülünk idegesítő helyzetekbe az utakon, mégsem mindenki kezd el dudálni vagy kiabálni. Houston, Harris és Norman (2003) arra a kérdésre keresték a választ, hogy egyáltalán milyen dühkifejezési módjai léteznek a haragnak az úton. Négy nagy csoportot azonosítottak, ezek a következők:

- verbális agresszió, szóban történő levezetés (káromkodás, üvöltözés),
- személyes fizikai agresszió (verekedés),
- az autó használata az agresszió kifejezésére (villogás, ráhúzódás a másik autójára),
- konstruktív, adaptív kifejezés (koncentráció a nyugodt vezetésre, lenyugvásra irányuló törekvések).

Ebben az első három kifejezési mód pozitívan korrelál egymással, de negatívan az utolsó, konstruktív formával. Természetesen az lenne a legjobb, ha mindenki képes lenne a haragját konstruktívan kifejezni, de tudjuk, hogy ez sokszor nem teljesül.

Az agresszió lehetséges okai

Ahhoz, hogy megértsük, miért van ez így, meg kell vizsgálnunk, mitől leszünk dühösek, idegesek, feszültek az úton.

Sokan gondolják, hogy az agressziót az utakon az akadályozottságból adódó frusztráció okozza (LAJUNEN–PARKER 2001). A dollard-i frusztráció-agresszió hipotézis (1939) szerint a frusztráció, valamilyen célorientált viselkedés akadályozása, mindig agresszivitáshoz vezet, illetve minden agresszió frusztrációra vezethető vissza. Nem közvetlenül okoz agressziót, inkább közelíti a személyt az agresszivitáshoz, amely aztán facilitálja magát az agresszív viselkedést. A hipotézist széles körben támadták, főként leegyszerűsítő tulajdonsága miatt. A dollard-i gondolat sok szituációban nem állja meg a helyét, köszönhetően annak, hogy az emberi viselkedés sokszorosan összetett jelenség.

A hipotézis használható, de leginkább csak azokra a helyzetekre korlátozva, amikor a harag az akadályozottságból adódik (LAJUNEN–PARKER 2001).

Lajunen és Parker (2001) szerint az agresszív vezetői magatartás egyfajta reakció lehet a másik vezető sértésére (emocionális agresszió), illetve rosszallás kifejezésre juttatása a másik felelőtlen vezetői gyakorlatára, esetleges tanítói szándékkal (instrumentális agresszió). Ez utóbbi viselkedés, amely nem egy speciális személyre vonatkozik, hanem általában veszélyezteti a többi közlekedőt, egyfajta támadás a közös közlekedési szabályok és szociális normák ellen. Ilyenkor a vezető szükségét érzi a másik, felelőtlen fél kioktatásának, megnevelésének (LAJUNEN–PARKER 2001).

A KUTATÁS ISMERTETÉSE

Kutatási kérdések, interjúelemzés

A vizsgálat első felének célja annak kiderítése, hogy a fent bemutatott irodalmi háttéranyag eredményei hogyan jelennek meg a mai magyar autóvezető férfi populáció tapasztalataiban. Mivel találkoznak a sofőrök az évek során, az utakon, milyen attitűddel ülnek be az autóba, hogyan látják magukat és a többi közlekedőt. Vajon beszámolóikban megjelennek az irodalomban szereplő elméletek? Milyen hazai sajátosságok derülnek ki az interjúikból? Hogyan, milyen formában beszélnek az autós agresszivitásról, milyen tapasztalatokkal rendelkeznek róla? Mivel magyarázzák a jelenséget, látnak-e lehetőséget a megoldásra?

Kutatási kérdések, internetes tartalomelemzés

A dolgozat második része arra keresi a választ, hogy a manapság népszerű internetes kommunikációs csatornákon belül, a különböző (jellemzően férfiak által látogatott) fórumokban megjelenik-e, illetve milyen formában tűnik fel az autós agresszió kérdésköre, milyen vélemények, gondolatok, történetek, beszélgetések kerülnek fel a világhálóra, illetve hogyan kommunikálnak a témáról az emberek.

A kutatás célja a két különböző vizsgálati forrásból származó eredmények összehasonlítása is.

Populáció és minta meghatározása, interjúelemzés

A vizsgálat első felében 18 év feletti, jogosítvánnyal rendelkező, aktívan vezető magyar férfiak vettek részt, összesen 7 személy. Őket ismeretség alapján kerestem fel, kényelmi mintavételi módszerrel, ügyelve arra, hogy lehetőleg nagyobb vezetési tapasztalattal

rendelkező sofőröket kérjek fel, szemben a friss jogosítványos, fiatal autósokkal, hiszen így nagyobb esélyem nyílt gazdagabb (több éves) tapasztalatok megismerésére, nagyobb rálátással rendelkező személyek elmesélése alapján. Ennek okaként a legtöbben 30-40 év körüliek, de egy 23 éves, valamint egy 67 éves, idősebb vezető is részt vett a vizsgálatban. Egy személy kivételével mindenki rendelkezett saját autóval.

Az eredmények áttekinthetősége érdekében a személyek demográfiai adatai és *fiktív* (az *anonimitás* érdekében megváltoztatott) keresztnéve egyesével látható az alábbi felsorolásban:

- Géza, negyvenes éveiben járó, háromgyermekes családapa, Budapesten született és él, van saját autója;
- János, hatvanas éveiben járó nyugdíjas, egy felnőtt fia van, házasságban él jelenleg vidéken, de régen Budapesten lakott, van saját autója;
- Dénes, negyvenes éveiben járó, gyermektelen, párkapcsolatban élő, budapesti lakos, van saját autója;
- Vajk, harmincas éveiben járó, két kisgyermekes családapa, Budapesten él, van saját autója;
- Zalán, negyvenes éveiben járó családapa, három felnőtt gyermeke van, Budapesten él, van saját autója;
- Zsombor, húszas éveiben járó, egyedülálló hallgató, Budapesten él, nincs saját autója;
- Félix, negyvenes éveiben járó, kétgyermekes családapa, Soroksáron él, van saját autója.

A személyek általában szívesen válaszoltak kérdéseimre, nagy beleéléssel emlékeztek vissza tapasztalataikra, és hosszan beszéltek véleményükről. Úgy vettem észre, hogy mindenkinek kedve volt mesélni régi/új autóiról, élményeiről, vágyairól. Az interjú elkezdése előtt (elmondásuk és megfigyeléseim alapján) még kicsit aggódtak, hogy jól fognak-e szerepelni, de az első két-három kérdés után belemelegedtek a válaszadásba, és nagy lelkesedéssel kezdtek beszélni. Az általam megkérdezett személyek mindegyikéhez közel áll az autózás (nagyon hálás) témaköre, de véleményem szerint ez a mintán kívüli legtöbb felnőtt férfira igaz lehet. Sok beszélgetés ebből adódóan eléggé el is húzódott, a tervezett 45-60 perc helyett általában 90 perc alatt fejeződött be, és az informális kereteken kívül, spontán módon még elbúcsúzásig folytatódott, különböző autós témakörökben. A kérdések mindegyikéhez volt gondolatuk a személyeknek, és az elhúzódó idő is arányosan oszlott meg a kérdések között, tehát körülbelül egyforma mennyiségű információt tudtam meg minden pontban. A vezérfonaltól történő elkalandozás nem volt jellemző, moderálni alig kellett a beszélgetéseket, a plusz információk mind relevánsak és érdekesek voltak.

Populáció és minta meghatározása, internetes tartalomelemzés

Wallace 2004-ben elemezte az internetes kommunikáció fajtáit. Megfogalmazásában megjelent az aszinkron vitaforum fogalma, amely az egyik legelterjedtebb formája az online kapcsolattartásnak. Dolgozatomban az interneten megjelenő (a témában releváns) fórumok címeit és hozzászólóinak írásait vizsgáltam a tartalomelemzés módszereivel.

A mintában (a dolgozat készítésekor) az általam talált két legnagyobb, férfiaknak szóló, autóval foglalkozó portál (TotalCar, Vezess.hu) fórumtémáihoz hozzászóló személyek szövegeit elemeztem. (A TotalCar a legnagyobb magyar fórumgyűjteményt magáénak tudó Index.hu portállal közösen vezeti fórumát.) A beszélgetőoldalak mindegyike regisztrációhoz köti a hozzászólást, amelynek különösebb kritériumai nincsenek, bárki csatlakozhat, és egy önállóan választott felhasználónévvel kommentálhat a neki tetsző témában. Mivel a magazinok alapprofíljá férfi, autós témák iránt érdeklődő olvasókat céloz meg, a hozzászólók többsége is férfi, de természetesen a női érdeklődők sincsenek kizárva. A felhasználónevekből legtöbbször nem derül ki a hozzászóló neme, sem egyéb adata, tehát a beszélgetések lényegében anonim módon folynak, személyes adatok csak a szövegkörnyezetből derülhetnek ki.

Eljárás, interjúelemzés

A vizsgálat első fele a személyekkel felvett, strukturált interjúkon alapszik. A kvalitatív kutatási módszernek ez a változata kevésbé szól az individuális megélés felméréséről (bár szubjektív válaszokból építkezik), inkább a pontosan lehatárolt részproblémák átfogóbb, széles körű vizsgálatát teszi lehetővé. A kvantitatív eljárásokkal ellentétben sokkal finomabb eredményeket ad, és engedi megjelenni a kutató elméleti háttértudásából hiányzó, esetleg teljesen új összetevőket is (ezért alkalmas előzetes vizsgálatnak is ismeretlen kutatási területen). Ennek ellenére a vezérfonal megfelelő szűkítést biztosít, nem engedi a problémától nagyon elrugaszkodni az alanyokat. Az így kapott adatok hasonlítanak a kvantitatív módszerek eredményeihez, csak sokkal finomabb és gazdagabb formában jelennek meg (SEIDMAN–IRVING 2002). Az elméleti háttérben megjelenő, autós agresszivitásról és attitűdökről szóló rengeteg elmélet és összetevő megjelenése arra ösztönzött, hogy ezek fajsúlyát, fontosságát, kontextusát és összefüggéseit a kérdésben széles körű, részletes vizsgálat során tárjam fel. Erre a legmegfelelőbb módszernek a fentiek alapján a kvalitatív és strukturált interjút tartottam. Így gazdagabb, részletesebb információkhoz jutottam, illetve új összetevők kirajzolódását sem zártam ki.

Jelen vizsgálatban az interjúkérdések autóvezetési tapasztalatokra, attitűdökre, véleményekre kérdeznek rá. A kérdések az általánosabb, autóval kapcsolatos élményektől haladnak az agresszivitás kérdésköréig, általában saját tapasztalatokra építve. Kidolgozásuk során próbáltam teret hagyni az elméleti háttérben megjelenő összetevők spontán megjelenésére, lehetőleg elkerülve a sugalmazást, ötletadást.

Az interjúkérdések a következők voltak:

1. Mikor szereztél jogosítványt?
2. Van saját autód?
3. A családban másnak van autója? Jogosítványa?
4. Meséld el az autóval/vezetéssel kapcsolatos élményeidet!
5. Idős korodban is szeretnél vezetni? Mit gondolsz, milyen lesz majd évek múlva, idősebben vezetni? Szerinted milyen változások lesznek akkoriban a közlekedésben, autóiparban?
6. Mesélj az autóról!
7. Ha lehetne egy olyan autód, amibe Te válogathatnál össze minden egyes tulajdonságot korlátok nélkül, milyen kocsit állítanál össze magadnak?
8. Mikor és milyen gyakran használod az autódat?
9. Milyen szokásaid vannak az autóban (például zenehallgatás, evés-ivás, telefonálás)?
10. Mi szokott zavarni vezetés közben?
11. Mi az, ami felhúz, felidegesít vezetés közben? Vissza tudsz emlékezni konkrét helyzetre?
12. Mennyire érzed magad biztonságban vezetés közben? Ez mitől függ szerinted?
13. Van olyan helyzet, amitől tartasz, kerülöd? (például sötétben vezetés)
14. Hogyan állsz az autózás szabályaihoz?
15. Voltak már veled agresszívak más autósok vezetés közben?
16. Okoztak már neked kárt más autósok?
17. Okoztak mások balesetet neked?
18. Szoktál gyorsan hajtani? Milyen helyzetekben?
19. Okoztál már balesetet életed során?
20. Mások hogyan vezetnek szerinted?
21. Milyen egy jó sofőr?
22. Milyen autózási tanácsokat adnál kezdő vezető gyerekeknek?

Minden interjút személyesen sikerült felvenni, legtöbbször a saját otthonomban, nyugodt beszélgetés keretében, illetve egy esetben egy csendes teázóban. Az interjúk általában 45-80 percig tartottak, minden személy beleegyezett válaszainak diktafonon történő rögzítésébe. A hanganyagokat begépeltem, majd töröltem őket.

Az adatok elemzése érdekében minden interjút pontosan leírtam, majd egyesével és együttesen is elemeztem és értelmeztem. A fontosabb gondolatokat, több interjúban is megjelenő tényeket, véleményeket idézet formájába csoportosítvaigyűjtöttem. Az így kapott információk egy jól kivehető struktúrát adtak a témában releváns adatoknak. A rendszerbe foglalt összefüggéseket, összecsengéseket, ellentétes véleményeket, fontosabb gondolatokat összevetve az elméleti háttérrel, komplex elemzést végeztem.

Internetes tartalomelemzés populációjának, valamint mintájának meghatározása

A vizsgálat második részében (az adott időszakban elérhető) virtuális kommunikációs csatornák szövegeit, ezen belül is a Wallace által definiált aszinkron fórumok témába vágó szövegeit elemeztem. Collot és Belmore (é. n., idézi WALLACE 2004) szerint az ilyen beszélgetések a nyilvános interjústílushoz nagyban hasonlítanak (idézi FAZEKAS 2012), ezért rendkívül informatívak tudnak lenni, és közel állnak a dolgozat első felében szereplő, egyéni interjú módszer stílusához. Különbség viszont, hogy a fórumokban nagyszámú alany fejtheti ki a véleményét kötöttségek nélkül, szinte teljesen anonim módon, szabadon választott mélységben és terjedelemben. Ezért az interneten, magyar nyelven megjelenő informális beszélgetések címeit, témáját, valamint az autós agresszivitásról kialakuló kommunikációt is kutattam. A különböző szövegek közül a két legnagyobb, autós témakörökkel, témába vágó tartalommal foglalkozó portál tartalmát vizsgáltam meg részletesebben. A TotalCar és a Vezess.hu honlapok mindegyike autós témákkal foglalkozó, online internetes magazin, amely cikkekkel, videókkal, játékokkal, kérdőívekkel, különböző autós szolgáltatásokkal szórakoztatja közönségét. A portálok szerves része a széles körű, szinte minden autóval, vezetéssel kapcsolatos témát érintő fórum.

Az internetes fórumok általános jellemzője, hogy a hozzászólás, a többi felhasználó írására történő reakció nincs időhöz kötve, a szöveget bárki olvashatja, bármikor csatlakozni lehet az eszmecserékhez, akár évekkel később is feléleszthető egy-egy elhalt beszélgetés, ha akad újabb érdeklődő (WALLACE 2004). Ebből adódóan a résztvevők is teljesen lecserélődhetnek az idő előrehaladtával. A népszerűbb témákban a levelezés az egymást váltó hosszabb szünetek és aktívabb időszakok miatt sokszor 7-8 vagy akár 10 évig is folyhat (WALLACE 2004), így elemzésemben azokkal az írásokkal foglalkoztam részletesebben, amelyek az utóbbi 10 éven belül születtek meg.

Egyes napi- és hetilapok, magazinok honlapjai, nem kizárólag autóval foglalkozó internetes portálok is tartalmazznak témába vágó cikkeket, amelyekhez gyakran hozzá lehet szólni, illetve egészen más témájú honlapok (például női hetilapok, egészségmagazinok) fórumaiban is előfordulnak autós agressziót tárgyaló beszélgetések. Vizsgálatomból ezeket a szövegeket kihagytam a cikkek után található hozzászólások esetében, például azért, mert az ilyen mini fórumok elszórtan találhatók az interneten, és jellemzően csak pár bejegyzésből állnak, míg a más témájú, nagyobb portálok esetében elképzelhető, hogy csak olyan olvasó kerül a téma szempontjából érdekes fórum közelébe, akit a magazin (nem témába vágó) fő profilja érdekel, így speciális (a vizsgálat szempontjából nem kontrollált) minta alakulhat ki. A magazin fő témája (amely az autós témáktól általában teljesen független) arra kíváncsi érdeklődőket vonz az oldalra, akik azután eljutnak a releváns fórumig, így egy speciálisan megszűrt csoport írja le véleményét az autós agresszivitásról. Ez a minta nem biztos, hogy az átlag felnőtt, a téma iránt érdeklődő populáció egészét tudná reprezentálni.

Mivel az internetes fórumhozzászólások már régebben megszülettek, nyilvánosak és széles körben elérhetők, elemzésem teljesen beavatkozásmentes.

Az elemzést a fórumcímek átolvasása után a szóba jöhető témák megszüűrésével kezdtem, kiválogattam az olyan eszmecseréket, amelyekben szó esik az autós agresszivitásról, kihagytam az olyanokat, amelyek címük ellenére eltérnek a tárgytól, az elméleti háttérben vagy az interjúkból kirajzolódó jelenségek egyikét sem tartalmazzák, a kutatási kérdések szempontjából jelentéktelen tartalommal bírnak. Az így kiválogatott címeket ezután fő témájuk, tartalmuk alapján kategorizáltam, csoportosítottam. Ezt követően az agresszív vezetés problémakörének szempontjából legérdekesebb, legtöbb nézőpontot és probléma-összetevőt felvető, hosszabb beszélgetést kiválasztottam, azt részletesen kielemeztem.

Felhasznált eszközök, interjúelemzés

A vizsgálat első feléhez felhasználtam a fent említett kérdéssor kinyomtatott változatát, diktafont, papírt, jegyzetömböt. Az interjúalanyok kínálásához teát, kávét, süteményt készítettem elő. Az interjúk begyűléséhez, feldolgozásához számítógépet használtam.

Felhasznált eszközök, internetes tartalomelemzés

A vizsgálat második feléhez az interneten elérhető fórumok tartalmát használtam fel kutatás céljából, ehhez és az elemzéshez is számítógépre és széles sávú internetkapcsolatra volt szükségem. Az adatokat SPSS 19.0 programcsomag használatával elemeztem.

EREDMÉNYEK

A dolgozat első fele, interjúelemzés

Az autóhoz fűződő viszony

Sok interjúban megjelent az autók megszemélyesítése, a Stegi antropomorfizmus (STEG-VLEK–SLOTegraaf 2001), amely a megkérdezettek szerint egy pozitív és szerethető tulajdonság. Az egyik interjúalany megfogalmazásában mindig személyként beszélt autója tulajdonságairól, úgy mesélt róla, mint egy harmadik emberről, aki most nincs jelen. Egy másik személy nevet is adott az egyik járműnek: *„egy kis Polski volt, ZK0102, tehát Zulejka”*.

Vajk így fogalmazza meg a kocsik ezen tulajdonságát:

„[...] mert van az autóknak egy megszólítása, például az egyiknek »arca van« és »cica-szemű«, a másiknak üzenete van [...] nem kell, hogy nagyon egyedi legyen, de legyen egy számomra meghatározó karaktere, jó kiállású egyénisége.”

Géza így mesél az autójáról:

„Hát, szegény nagyon öreg, sokat kell vele foglalkozni, szereti a törődést, hogy úgy mondjam. [...] Mi nagyon hozzászokunk mindig ahhoz, amink van, tehát sokáig van nálunk egy autó, amennyire lehet, olyat leszámítva, ami hamar bebizonyította, hogy nem méltó hozzánk, például volt egy kék Ladánk, amit nem szerettünk.”

Az autó tehát nem egy semleges használati tárgy, hanem szinte már családtag, de legalábbis olyan szinten tartozik gazdájához, mint egy kutya, macska vagy egyéb háziállat. A kocsikhoz fűződő viszony nem olyan, mint ahogy az ember egy ruhadarabhoz vagy egy háztartási eszközhöz viszonyul, sokkal több szubjektív érzelm kapcsolódik hozzá, és ez a közlekedésben való részvételt is érintheti. A sofőrök nem egységes, semleges, objektív szemérettel tekintenek autóikra, illetve a többi közlekedő járműre, inkább komplex érzelmi, indulati folyamatok játszódnak le bennük ezekkel kapcsolatban.

Vajk nagyon szereti az autókat, gyakran cserélgeti őket, elmondása szerint azért, mert életérzéseket szeretne átélni, az autók stílusából és korszelleméből adódó hangulatokat szeretné kipróbálni, az autókat magához „próbálni”, összegyűjtetni az élményeket, mint ahogyan az emberek az utazási élményeiket gyűjtik életük során. Az autóknak tehát van egyfajta életérzésük, stílusuk, amelyet ki lehet próbálni, olyan élményt adnak, amelyet gyűjteni lehet: *„a retro kisbusz kényelmes, kirándulós érzés, de tetszik ez a limuzinos életérzés is, ami most van, és akkor emellett még meg tudnék két ilyen kört fogalmazni, ami tetszik, és szívesen kipróbálnám”.*

Az autó mint tárgy, hangulat és stílus közvetítője, amelynek folyton változó divatja van. Ezt önkifejezésre lehet használni. Ilyen hangulat például az új autó érzés, amely Vajk szerint nem egy kifizetődő üzlet, ugyanis ez a hangulat nagyon gyorsan elvész, ahhoz képest, hogy mekkora befektetést igényelt: *„fél év, és már nem új, hanem csak újszerű, és ez a varázs biztos nagyon hamar eltűnik, meg nagy az értékvesztés is, és én még annyi izgalmas formát látok az öregebb autókban is, amit kipróbálnék”.*

Hasonlóan az utazás élményéhez, az ember élete során minél többfajta szeretne kipróbálni, átélni, mert ezzel gazdagodik.

Az autóképhez hozzáadódik tehát az életstílus, a hangulat a megismerésen túl tulajdonságokkal is. A különböző stílusok felpróbálása pedig nemcsak az önkifejezés, de az önismeret eszköze is lehet, hiszen a felvett életérzések olyanok, mint a színházi szerepek, meg kell felelni nekik, adnak egy új viszonyrendszert, színezetet a társadalmon belül, és a vezető ezeket a megvalósítva megérezheti, hogy az adott szerepben mennyire érzi kényelmesen magát, mennyire illik hozzá.

Az autóval szerzett élmények meghatározzák, hogy egy autót a tulajdonosa mennyire szeret. János például azért emlékszik vissza szeretettel az egyik autójára, mert életének egy jó időszakában, sok jó élményhez, kiránduláshoz, családi együttlétéhez kapcsolódva használhatta azt. Géza egy-két nagyon rossz élmény miatt meg is utált egy kocsit, hamar

eladta, és vett helyette egy másikat. Ebből is látszik, hogy az érzelmi összetevők mennyire lényegesek és komplexek a közlekedés témakörében.

Az individualizmus aspektusa is megjelenik szinte minden interjújában. Az interjúalanyok olyan autót választanának maguknak legszívesebben, amely saját karakterükhöz hasonló üzenetet közvetít, kinézetében kifejezi ízlésüket, sőt, saját magukat is, mert egy megfelelő autó, amely jól kifejezi a gazdáját, teljessé teszi annak személyét. Többen említették meg, hogy ezért fontos a kocsi tisztasága is. A teljesség érzete az igényektől függ, szinte teljes mértékben. Ha a piac olyan igényeket támaszt fel benned mesterségesen, amelyeket nem tudsz teljesíteni, akkor Vajk szerint *„nem érezheted magad kompaktnak”*, bár lehet, hogy azelőtt, hogy a reklámok felkeltették benned a vágyat, még elégedett voltál az autóddal. Érdekes azonban, hogy kivétel nélkül, minden interjúalany elégedett saját autójával, még akkor is, ha az nagyon öreg, sok hibája van; a reklámokkal szinte dacolva utasították el a luxuskocsikat. Megmagyarázzák, miért épp az az autó jó nekik, amelyet birtokolnak. Senki nem vágyik túl nagy minőségi ugrásra, csak a meglévőn változtatnának pár apróbb dolgot. Ez egyfajta énvédelemként, racionalizációként is felfogható. A tulajdonosok érvekkel és elvekkel magyarázzák meg, miért is nem vennének jobb, szebb, drágább autót, pedig lehetséges, hogy az ok csak annyi, hogy az áhított kocsit nem engedhetik meg maguknak. Ezzel szembesülni nagyon fájdalmas lehet. Az interjúhelyzet meseszerű, képzeletbeli gazdagsága nem elég erős motiváció az elhárító mechanizmusok felrúgásához, az esetleges érzelmi következményekkel való szembenézéshez.

Géza így fogalmaz:

„Én tulajdonképpen már örülök is, hogy a Tipo ilyen kis lepukkant, mert a fényezése már nem izgat rég, így szabadabban használom, gyakorlatiasabban nézem.”

Félix a következőket említi:

„[...] nincs vele semmi különös, de mivel új, ezért nagyon elégedett vagyok vele, meg tetszik, hogy még talállok benne újdonságot, amit nem fedeztem fel ez alatt a pár hét alatt.”

Ebben az idézetben a felfedezés öröme is szerepet kap, az apró meglepetések, amelyeket még nem vett észre a kocsi tulajdonosa, újdonságok, kipróbálásra váró kis részletek megismerésének izgalma. Érdekes, hogy ez az aspektus a két másik interjújában is megjelent. Az új autó nem egyszeri, hanem inkább hosszán elhúzódó, meglepetésekkel és izgalommal teletűzdelt örömforrás, amely sokáig képes javítani tulajdonosa mindennapjain.

Az autó birtoklásának szerepe és a Steg, Vlek és Slotegraaf (2001)-féle védő funkció is előtűnik a beszélgetésekben. Az interjúalanyok így fogalmaztak:

„jó érzés az embernek, hogy van egy négy négyzetméter lent az utcán, ami csak az övé”, „az én váram érzés”, „hogy régóta szerettem volna, és egyszer csak meglett, ez is egy ilyen nagy élmény volt”.

A birtoklás élményéhez hozzátartozik a védő funkció, a praktikus, kényelmes kis kuckó, otthonos, aprócska, tökéletesen felszerelt lélettér, amely mint a test meghosszabbítása, az én kiterjesztése, egyfajta összeolvadás a járművel: *„mindennek nagyon olajozott helye van az autóban, minden kézre áll, ráidomul a vezetőre, és az a jellegzetes illat” [...] „szinte a testem meghosszabbításává váltak az eszközök” [...] „érezed magad körül a vasat”.*

Egy tökéletes otthonhoz hasonlító hely az autó, ahol a vezető centrális helyzetben van, képességei kiterjesztéséhez technikai eszközök segítik hozzá, elkülönülve, biztonságos környezetből kapcsolódhat be mégis a közösségi közlekedésbe. Elzárt, teljesen kisajátított tér áll rendelkezésére ahhoz, hogy idegen, közös területre merészkedjen vele. Személyiségét csak közvetett úton, a kocsí stílusával, kinézetével közvetíti, anonimitása látszólagosan ugyan, de tökéletesnek tűnik. A saját autó aprócska „biztonságos én-sziget” a közösségi területen. Ezt alátámasztandó, két interjúalany is elmondta, hogy számára az autó a kikapcsolódás, a pihenés helye is, otthon – az otthonától távol.

A szabadság és a mobilitás szerepe is kifejeződött a beszélgetésekben. Az interjúalanyok közül hárman is említették, hogy szeretnének tetőablakot, vagy olyan szélvédőt, amely folytatódik a tetőn is, esetleg az első oszlopok eltüntetése mellett is, mert ez olyan szabadságélvezetet ad, amely megfizethetetlen élmény vezetés közben. Dénes így fogalmaz: *„kevés vékony oszlop van, vagy a támasztás befelé lenne inkább. Merevséget az is adna, de nem lenne semmi, ami bezavar, jobban ki lehetne látni, jobb érzés lenne”*. Zalán, aki sokat motorozik is, elmondja, hogy az utóbbi közlekedési forma – nyitottsága miatt – összehasonlíthatatlan szabadságérzetet nyújt a pilótának. Hasonlóan a kíváncsi kisgyerekekre, akik az anyai biztonság és a nagyvilág izgalmas, de veszélyes felfedezése között örlődnek, a vezetőknek is fontos a megnyugtató elszeparáltság, a saját terület biztonsága, elválasztottság a közöstől, de a közvetítő eszközök elősegítette kapcsolódás is ugyanehhez az idegen, közös területhez. A személyautó képes megadni ennek a két ellentétes váagnak az egyensúlyát.

A vezetés élménye

Bár a biztonság minden interjúalany szerint fontos, a vezetés élményét mégis a kihívás adja. Sokan egészen szomorúan mondták el, hogy tudják, a világ és a technika az egyre több biztonsági felszerelés felé halad, és szerintük is ez a fontosabb tényező, mégis jobban szeretik, ha nem old meg mindent helyettük a gép. Egy régebbi, nehezkesebb szerkezet irányítása a kompetencia érzését, a Stradling, Carreno, Rye és Noble (2007)-féle kontroll érzését nyújtja, a stegi kormányzó szerepet biztosítja a sofőrnek.

Vajk így fogalmaz:

„[...] jobban szeretem a régi, viktoriánus gépezeteket: nagy, fém, olajozott szerkezet, amit ügyesen kell irányítani, nem egy túlszervózott automata.”

János gondolata:

„Automata sebváltó például nem kellene, nem szeretem, én szeretem a sebességfokozatokat magam megválasztani.”

Dénes így mesél az egyik élményéről:

„Volt egy másik élmény is, az azért durvább, mert volt egy időszak, amikor úgy kellett közlekednem, hogy csak egy irányba tudtam fordítani a kormányt. Ha jobbra akarsz menni, akkor három háztömböt kell kerülnöd. Az nagy élmény volt. Iszonyatosan nehéz volt, sokkal nagyobb körültekintést igényel, egészen másképp kell felmérni mindent, de nagyon jó volt.

Muszáj volt mennem, mentem így, és büszke voltam. Most képzeld el a parkolást ilyen kocsi-val. És végigcsináltam baleset nélkül. Volt olyan is, hogy fekem nem volt, csak motorfékkel tudtam menni. Indítasz, és csak úgy tudsz megállni, hogy kulcs, és leállítod a motort...”

A gyorsaság a másik élmény, amelyet többen megemlítenek. Ez is ellentétben áll a biztonsággal, de mégiscsak nagyon fontos, szintén a szabadság élményéhez köthető tényező. Mind a gyorsaság, mind egy nehezebben kezelhető autó – egy jó játékhoz hasonlóan – lehetőséget ad a vezetőnek képességei kipróbálásához, kihívások teljesítéséhez, fantáziája kiéléséhez, utat nyit a fejlődés felé, végső soron pedig az önbizalom-növelés eszközévé válhat.

Vajk megfogalmazása:

„Más persze 20 évesen, amikor az ember odalép, és élvezi, hogy milyen gyorsan megy. Persze most is élvezném, csak tudom, hogy milyen kockázattal jár, és ez visszatart.”

János idézete: *„szoktam meg szeretek is gyorsan hajtani”*. Vajk beszámolója: *„az nagyon nagy élmény volt, tényleg, mintha a Csillagok háborújában száguldoznál”*.

Az autóvezetés közbeni biztonságérzete hét emberből hatnak elég magas. Megoszlot-tak a vélemények arról, hogy ez mitől függhet. Páran azt mondták, hogy a vezető, de leginkább az autó mérete és felépítése a mérvadó, mások szerint csak a pilóta számít, mindegy, milyen kocsit vezet.

Géza szerint csak a pilóta képességei számítanak:

„[...] egy hatalmas, csendes csatahajóban könnyű elbízni magunkat, pedig abban ugyan-úgy meg lehet halni, mint egy kicsi autóban. A rossz autók recsegése felhívja a figyelmet arra, hogy ez csak egy vasdarab, a kényelmes, nagy luxus eltereli erről a figyelmet, pedig annyi-val nem biztonságosabb, mint a többi koci.”

Vajk szerint a magabiztos, félelem nélküli vezetés olyan, mint az egészséges ember. Ha nem éri baleset, nem lát közről tragédiát, vagy a családjában nincs érintett, akkor hajlamos megfeledkezni a veszélyről, de hosszú távon enélkül nem is lehetne biztonságosan és nyugodtan vezetni. Ha mégis kapcsolatba kerül a bajjal a vezető, pár hétre, hónapra „elveszti a sérthetlenség érzését”. Hosszú időbe telik, mire visszatér a bizalom, de az állandó aggodás még veszélyesebb lehet. Géza az egyetlen, aki elmeséli, milyen a sérthetlenség érzését elvesztett ember vezetési hozzáállása:

„Az elején, amikor láttam az autóvezetés nehézségeit meg a buktatókat (például akkoriban pont megjelent egy könyv a Nemerétől, amiben riportot csinált azokkal, akik a közlekedési szabálysértések miatt voltak börtönben Baracskán, és elmesélik a történeteiket, hogy milyen banális butaságok miatt történtek tragédiák. És nem azért, mert 150-nel mentek ittasan, kábítószeresen, hanem mert mondjuk télen, rossz látási viszonyok között egy kátyúban feki-údt egy részeg, és elcsapta, ezért megbüntették, mert nem a látási viszonyoknak megfelelően volt kivilágítva meg ilyen történetek), ilyenekben szocializálódtam, akkor eleinte úgy voltam, hogy én nem is akarok megtanulni vezetni, mert ez nagyon veszélyes és kiszámíthatatlan dolog.”

Zalán a vezetést egy pihentető, kikapcsolódást nyújtó élménynek tartja. Akik szeret-nek vezetni, és nem félnek (ezt valószínűleg az önbizalom nagysága befolyásolja), nagy magabiztossággal ülnek autóba, azok általában így gondolkodnak, akik viszont, mint

Géza, nem szeretnek vezetni, kiszámíthatatlan és stresszes dolognak tartják az autós közlekedést, függetlenül a valós kockázatoktól, az autótól, amelyben ülnek, a tapasztalattól és egyéb tényezőktől.

Közlekedési szabályok

Minden egyes vizsgálati személy fontosnak tartja a közlekedési szabályok meglétét és betartását, ám legtöbbjük mégsem a biztonság és a többi közlekedő érdekében nem szegi meg a KRESZ-t, hanem azért, mert pénzbírság, kellemetlen szankciók járnak érte. Általános, hogy az interjúalanyok úgy érzik, mindenki másnak kötelező érvényű lenne betartani az előírásokat, de rutinjukból, gyakorlottságukból és vezetési tehetségüktől adódóan ők képesek és jogosultak azok felülbírálására. Egyesek egyenesen balesetmegelőző és közlekedéskönnyítő hatásúnak tartják a sebességkorlátozás túllépését a városban. Zalán például elvként tartja fenn a lehetőséget önmaga számára a gyorsraajtásra, úgy érzi, hogy ezzel nemhogy veszélyeztetni, inkább biztonságosabbá teszi a többi közlekedő életét, ezért a büntetéseket egy plusz adónak fogja fel, amelyet ha befizet, jogában áll szabályt szegni. A másik magyarázat a szabályok megszegésére, ahogy azt Lajunen és Parker (2001) is mondja, a többi közlekedő nyomása, szabálytalan helyzetbe való belekényszerítése.

János meséli:

„Sokszor én is túllépek, mert mindenki túllépi, és hogyha valaki mégsem, arra hátulról dudálnak és villognak, tehát ez szinte egy kényszer.”

Zalán gondolata:

„Azért valljuk meg őszintén, nagyon kevés ember tartja meg a sebességhatárokat ma, az 50, 30, meg 20 km/h sebességet a városhatáron belül, mert azért a jeges iszony lenne, ha azt betartanánk, a közlekedés rosszabb lenne tőle.”

A mobiltelefonálással is hasonló a helyzet:

„Gyorsan lehúzódom, vagy ha olyan a helyzet, gyorsan beszélek pár szót, közben lesem a rendőrt, és leteszem. Én, mondjuk, pontosan tudom, tehát nem önhittség ez, de van, aki fel tudja mérni reálisan, és én azok közé tartozom, akik tudják, hogy én megtehetem, mert nem vonja el annyira a figyelmemet, mint másoknak. Valamennyire még nekem is elvonja, még így is, hogy én ilyen rutinos vagyok, meg naponta, hivatásszerűen vezetek, és nekem megvan a busz- meg kamionvezetői engedélyem is, nemzetközi is stb., szóval van rutinom, de még így is zavaró.”

Az autóvezetés témakörében a legtöbb vizsgálati személy szakértőnek érzi magát, ezért a KRESZ-szabályok bírálatát egyértelműnek tartják. Általában úgy fogalmazzuk róluk, mint egy közös konstruktumról, amelynek kialakításában ők is tevékenyen részt vettek, ezért felülbírálhatják, dicsérhetik vagy támadhatják azt. Ennek a hozzáállásnak nagy jelentősége van az autós agresszió megértésének szempontjából. Ha sokan éreznek így a szabályokkal, kötelezettségekkel kapcsolatban, az egymással ellentétes véleményt,

helyzetmegítélést szül, ez pedig könnyen sértettségbe és konfliktusba torkolllhat. Innen már csak egy lépés az agresszió és a balesetveszélyes helyzet kialakulása.

A többi vezetőhöz fűződő viszony, agresszivitás

Bár előfordul pár semleges vagy pozitív vélemény a többi vezetőről az élmények elmesélésben, a szituációk leírásában minden interjúban megjelenik – legtöbbször túlsúlyba is kerül – a többi autósról alkotott lesújtó vélemény a rutinos, minden esetben kifogástalanul korrekt, saját autós gyakorlattal szemben.

Dénes így fogalmaz:

„[...] ez szerintem tarthatatlan, ami most van. Az emberekre gondolok, velük van a baj, nem csak a kocsikkal.”

Félix gondolatai:

„[...] annyi hülye van az utakon, akármilyen reflexeid is vannak, lehetsz akár a Schumacher is, akkor is, ha valami vadbarom beléd száll.”

„[...] az ember korlátozottan érzi biztonságban magát vezetés közben, pláne itt, Budapesten, soha nem tudhatod, hogy mikor jön beléd valaki. Az most mindegy, hogy egy kalapban ülő nő vagy egy nyolcvanhat éves bácsika (kalapban szintén) vagy egy izomagy harmincmillió BMW-vel, mert sajnos sokkal többet gondolnak az emberek magukról, mint amennyire urai a helyzeteknek.”

Géza megfogalmazása:

„Teljesen habitustól függ, nem tudok általánosítani, csak nagyon érdekes, hogy mindenkiből mást hoz ki a vezetés. Nekem volt olyan ismerősöm, aki a világ legnyugodtabb embere, a hátán fát lehet vágni, megalszik a tej a szájában, már nem is tudom jobban leírni, milyen nyugodt, átgondolt, precíz ember, és amikor beült az autóba, akkor megőrült. Száguldozott, jobbkanyarban előzött, így volt is egy frontális ütközése egyszer.”

Van, aki olyan, hogy az életében is ilyen féktelen, meg az autóban is, van, aki nagyon laza lesz az autóban, pedig amúgy feszült, szóval nagyon változó.

Itt azt vettem észre, persze ez nem bizonyítható, de érzésre az emberek ugyanolyan tisztelenek a szabályokkal, mint a többivel, ugyanúgy adót csálnak, lazán kezelik a szabályokat, a közlekedési szabályokat is ugyanígy. Arrogánság van, például múlt héten jobbra kanyarodva a biciklisávon elűtött egy bringást egy vezető, és mégis neki állt följebb, pedig napnál világosabb, hogy ő volt a hibás, még az utcai néni is megmondaná, és mégsem ismeri el, sőt, ő üvöltözik a másikkal, szóval ez döbbenet. És sok ilyen van.

Sok vitám is van kollegákkal, beszélgetünk is erről, hogy nem az a cél lebeg a szemük előtt, hogy biztonságosan és nyugodtan eljusson mindenki a-ból b-be, hanem az, hogy ha én mehetek 130-cal, akkor te ne menjél előttem 128-cal. »Én vagyok a lényeg, a többi dögöljön meg« attitűd.”

Az interjúkban a következő jelzők hangoztak el a többi vezetőre vonatkozóan, a teljesség igénye nélkül: hülye, tulok, barom, buta, mazsola, paraszt, agresszív állat, átmeneti

IQ-csökkenést elszenvedett, idétlen, nagyképű, birka, béna, szerencsétlen, vadbarom, rosszindulatú, idióta stb. A beszélgetésekre egyébként nem volt jellemző a káromkodás, csúnya beszéd. Dénes ennek ellenére a következőket mondja mások vezetési stílusáról:

„Ha úgy állsz hozzá, akkor sok jót látsz, ha úgy, akkor sok rosszat. Én rengeteg jót látok egyébként. Azért a nők mintha picit jobban vezetnének.

Az, hogy az idők lassabban reagálnak meg ilyenek, az nem kérdés, nem kell csodálkozni.”

A saját kompetenciák túlértékelése, a többi közlekedőről alkotott alárendelő kijelentések egyenes úton vezetnek el a kiválóságból adódó privilégiumokig, a fent említett rugalmas szabálykezelés jogához, a többi ember dicséretéhez, kioktatásához. Innen már csak egy lépés a bármilyen irányú, de tettelegesen önbíráskodás.

Sokan megemlégtették, hogy az udvariatlanság nagyon zavarja őket. Vajk elmondja, hogy végül is nem a köszönetért és a tiszteletért szokás udvariisan viselkedni a másik féllal, mégis valamiért elvárt a hála és tisztelet kifejezése. Ennek oka lehet a Lajunen és Parker-féle (2001) norma, illetve a magabiztosságba, rutinba, szakértelembe vetett hit, amely tiszteletet kell, hogy ébresszen a többi alanyunk szerint köztudottan és látványosan gyengébb vezetési képességekkel rendelkező sofőrökben. Amikor ez a tisztelet nem érkezik meg, akkor a Lajunen és Parker (2001)-féle elmélet szerint a személy úgy érzi, jeleznie kell a másiknak helytelen viselkedését, meg kell leckéztetnie, ki kell oktatnia a vétkes felet, vagyis ez a konfrontáció instrumentális természetű. Itt kezdődik el tehát az autós agresszió kérdésköre. Zalán elbeszélése:

*„Van, amikor az ember erőltetett nyugalommal túllép a szituáción, van, hogy némi-
kor nem tudom megállni, visszaszólók neki, nem trágárul, csak azt, hogy hát nézni kellene, meg
mit szólnál, hogyha más ugyanezt csinálná veled, meg ehhez hasonlókat, de nem szoktam
arra a szintre elmenni, mint pár ember.”*

Ebből az idézetből is kiviláglik Zalán tanító, okító jellegű szándéka.

Többen bevallják, hogy az ilyen helyzetek érzelmileg megviselik őket (hiszen a személy képességeibe vetett hitét támadják), ezért sokszor nem képesek indulatok nélkül, hidegvérrel kinyilvánítani nevelő célzatú kritikájukat. Vajk így fogalmaz:

„Nem mindig szerencsés meg okos megoldás, ami nálam gyakori, hogy felzaklat, és az igazságérzetemet zavarja a dolog.”

Géza a következőket meséli:

„Sajnos igen, mert az ember nem tudja magát teljesen elvonatkoztatni. Rosszindulatú, buta dolgok érzelmileg is megzavarnak, dühíteni tudnak, nehéz elvonatkoztatni ilyenektől. Például mikor az M7-esen megkezdesz egy előzést, mert nincs senki a közelben, biciklivel felpakolva, rengeteg csomaggal, és egyszer csak 160-nal a csomagtartód gombját kezdi nyomogatni valaki, és megpróbál letérni, balesetveszélyes helyzetbe hozva téged, szóval az ilyenek felfokozzák az amúgy is feszült helyzetet néha.”

Többen elmondták, hogy a konfrontáció semmilyen formája nem volna célravezető, de mégsem tudnak ellenállni, mások viszont (leginkább azok, akik az oktató-nevelő szándékot helyesnek és fontosnak tartják) csak azért nem mennek bele ilyen helyzetekbe, mert korábban olyan mértékű agresszivitással találkoztak, amelytől félnek, és úgy érzik,

nem tudnák kezelni az elszabaduló indulatokat a későbbiekben sem. Magát az össze-tűzést tehát nem helytelenítik, csak a következmények tartják vissza őket. Az idézetek legtöbbszörében a konfrontáció okaként saját hibát nem említenek meg az interjúalanyok. Ha el is mesélnék ilyet, a saját gondatlanság mindig a körülmények hatásaként van ábrázolva, a személyek ennek szinte csak passzív, tehetetlen elszenvedői, a saját hiba mértéke pedig kiemelten kisebb, elhanyagolható a másik fél bűnösségéhez képest. Ez a fajta hiba- és agressziómagyarázat szintén az önértékelés, a saját kompetenciába vetett hit, az énvédelem eszköze lehet.

A vizsgálatban gyakran megjelentek autós sztereotípiák is, olyan, általában negatív előjelű közhelyek, amelyek az úton alakultak ki, és a sofőrök, autók egy-egy csoportjára vonatkoznak. Szó volt az idős, a kalapos, a hétvégi, a kopasz, drága, nagy autós és a női vezetőkről is. A három kategóriában csak a nők diszkriminálásában nem értettek egyet az interjúalanyok: volt, aki úgy gondolta, hogy a nők kifejezetten jól vezetnek, néha jobban is, mint a férfiak, mások úgy látták, hogy egyformán jól vagy rosszul vezet a két nem, míg olyanok is akadtak, akik megmaradtak a hagyományos vélekedésnél, vagyis szerintük a nők általában rosszabbul vezetnek, mint a férfiak. Zsombor véleménye:

„Szerintem is megvannak ezek a típusok, tehát látszik, ha valaki nő, és ez nem diszkrimináció, de nyilván különbözőek vagyunk, látszik az is, ha valaki kopasz, nagy autóval, meg nagyon tolja, látszik a kalapos, az öreg főszer is. A nők például sokszor bizonytalanok, lassabban döntenek, főleg krízishelyzetben, meg más a vonalvezetés, a sávot is valahogy bizonytalanabban követik. Akkor van a kalapos vezető, aki általában öregebb, és ő magabiztos, meg nyomja neki, csak az a baj, hogy nem jól. Például megy a két sáv között, és nem veszi észre magát, tehát nem úgy, mint a nők, hogy néznek jobbra-balra, és próbálnak meghúzódní, csak ne vegyék őket észre. Ez a fajta meg még akkor se veszi észre magát, ha dudálnak neki, gyűlik mögötte a sor stb. Szerintem ez a legveszélyesebb. A kopasz meg nyilván paraszt, agresszív állat.”

Vajk így látja:

„Vannak a közhelyek, hogy az idősek-fiatalok tengelyen ki a hülye, akkor volt ez a sapkában vezető bénázók, akikre vigyázni kell: lehet abban valami, hogy aki otthonosabban ül a kocsiban, az leveszi a sapkáját, aki meg kalapban ül, az kicsit idegenebbül mozog benne. Meg eleve, a kalap az már egy korosztályt is jelent. Van a hétvégi telekre járó meg a hétköznapi vezető, ez hihetetlenül érezhető dolog az utakon.”

A hét interjú mindegyikében megjelentek a fekete BMW-t vagy Mercedest vezető, abszolút legrosszabb típusú sofőrök, akik általában a fiatal, gazdag, kopasz, nagydarab, agresszív maffiózók jellemzőit viselték magukon az elbeszélésekben.

„Olyan fajta emberek veszik a BMW-t, direkt, a gyárnak a hozzáállása olyan, úgy is reklámoznak, hogy erőszakosabb, nagydarab emberek vásárolják meg.” (Dénes)

Ezek a sztereotípiák szintén erősíthetik az autós képességeket illető kiválóság, felsőbbrendűség érzését, ráadásul szórakoztató közös téma lehet barátok, ismerősök között a különböző vezetési stílusú, kívülálló csoportok kifigurázása, így szociális hatást is feltelezhetünk, amely visszahatva tovább erősítheti a felsőbbrendűség-érzést a vezetőben.

Azoktól, akik szerint az utakon jelentős agresszivitás figyelhető meg, megkérdeztem, vajon mi lehet az oka ennek. Dénes szerint a mai életvitel, individualizmus az oka. Félix a társadalom értékrendjének romlását látja a probléma okaként. János a politikát és a médiát okolja. Mindannyian úgy vélekedtek, hogy a „rég” időkben a közérkölc, az etika, a politika, a média stb. jobb volt, ők is azzal értenek egyet, esetleg úgy is élnek, de ha mégsem, annak sem ők az okai, mert a társadalom, a média belekényszeríti őket egy olyan életmódba, amellyel nem értenek egyet, de amit ha nem követnének, ellehetetlenülne az életük. Tágabb értelemben tehát itt is egy magyarázkodó, esetleg tagadó, énvédő hozzáállás tapasztalható meg.

Saját vezetési képességekről alkotott kép

Az interjúalanyok nagy része úgy érzi, valamennyivel jobban vezet, mint a többi közlekedő, van érzéke és rutinja a vezetéshez. Sokan úgy fogalmazzák saját cselekvéseikről, hogy egyértelmű legyen: ők mindig korrektek, előzékenyek, toleránsak és segítőkészek a náluk rosszabbul vezetőikkel, vagyis a többséggel, annak ellenére, hogy mindenki bevallja, szokott hibázni, és senki se tökéletes minden helyzetben.

Félix így fogalmaz:

„[...] zenészként szerintem jobb helyzetben vagyok az átlagnál, hiszen karban kell tartanom a reflexeimet.”

János gondolatai:

„[...] vannak emberek, akik teljesen megnyugodnak a vezetéstől. Én szerencsére ebbe az utóbbi típusba tartozom [...] ma is ugyanolyan biztonsággal tudok vezetni, mint tíz vagy húsz éve [...]. Bármilyen anomália van, ma még szerencsére ki tudom védeni.”

Dénes így látja:

„[...] én nagyon szeretek vezetni, meg nekem könnyen is megy [...]. Amikor én vezetek, akkor mindegyik autóban biztonságban érzem magam [...]. Tudtam azt is, hogy hibáztam, meg nem is volt rendben az autóm, és ezért is történhetett a baleset.”

A legutolsó gondolatban Dénes bevallja, hogy hibázott, de ahogy azt már korábban megállapítottuk, a teljes felelősséget ő sem vállalja, mint ahogy egyik balesetében sem csak ő rontott el valamit, mindig közrejátszott a másik fél – még az övénel is nagyobb – szabálysértése és a körülmények szerencsétlen összjátéka.

Zalán így fogalmaz:

„Én magamat elég nagy biztonságban érzem, egyrészt, mert úgy érzem, hogy van adottságom a vezetéshez, meg én nemcsak defenzíven, hanem offenzívan is vezetek (hogy én irányítsam a dolgokat, mások helyett is kivédek a baleseteket). Mindenre megpróbálok figyelni, igyekszem mindent kézben tartani, a másik ember butaságait is, mert nem vigasztal engem, ha nekem van igazam, de összetörök az autót, mert a hercehurca nem ér annyit. Sőt, még vannak olyan főútvonalszakaszok, hogy inkább lassítok, és nagyon nézem a mellékutcát, mert tudom, hogy van egy-két olyan mellékutcaszakasz, ahonnan, annak ellenére, hogy tilos,

ész nélkül rohannak be az autósok. Vagy olyan kereszteződésben, ahol jobbkéz-szabály lenne érvényben, de nem egyértelmű a helyzet, ott hajlamosak törni-zúzni az emberek. Szóval ebből a szempontból én biztonságban érzem magam, meg elég jók a reflexeim is talán. Mindig igyekszem úgy alakítani a helyzetet, hogy ne tudjanak belekényszeríteni olyan szituációba, amit nem szeretnék... és lehet, hogy most nagyarcúnak hangzik, amit mondok, de ezt már százszor, ezerszer leellenőriztem, direkt azért, hogy hangosan kimondhassam, és tizből kilencszer eltalálom. A feleségemnek szoktam is előre mondani, hogy nézd meg ez az ember mit fog csinálni, és szokta kérdezni, hogy honnan tudad? Hát, látom a feje állásából. De hát hogyan látod a feje állásából? De valahogy megérezem tizből kilencszer, vagy a kormánymozdulatából, mikor egy tizedre megmozdítja az autót, és valahogy ezt meglátom. Ilyenkor az ember gondolkodik, hogy sávot váltson vagy ne, bevillan a fejébe, megmoccantja az autót egy picit, és utána egy másodperccel már tényleg index nélkül bevág a másik sávba.”

Zalán az interjú során sokat utalt nagy vezetési tapasztalatára, motorra, kisteherautóra és kamionra szóló jogosítványára is. Az elmeséléséből egyértelmű, hogy autós képességeit és tudását nagyra értékeli, és úgy érzi, a többségnél több és részletesebb tudással rendelkezik a témában. Az összes megkérdezett személy közül ő beszélt erről a legerénytelenebb formában.

Konceptualizálás

Az autós agresszivitás kérdésköre a gazdag internetes cikkállományon kívül különböző fórumokon is gyakran megjelenik. A két kiválasztott autós portálon (TotalCar/Index, Vezess.hu) kialakult beszélgetések címei – tartalom alapján megválogatva – tükrözik és kirajzolják a legfontosabb tényezők sorrendjét felhasználói eszmecseréiben. Minden szóba jöhető beszélgetést átolvasva, az olyan topikok címeit elemeztem tartalmuk alapján, ahol az autós agresszivitás szóba jött, és vita alakult ki róla. Átolvasva az említett topikokat, a 26 beszélgetésből azt az egyet választottam elemzésem tárgyának, amelyben az autós agresszivitás elméleti háttérben megjelenő legtöbb elemet említik, viszonylag hosszú és friss, de a felhasználók fluktuációja nem túl nagy, így nem ismétlődik sokszor ugyanaz a gondolat, és kevésszer terelődik el a téma irreleváns irányokba. Ezeknek a feltételeknek a Vezess.hu portál *Általános beszélgetések* kategóriája alatt található *Milyen autóban ülnek az agresszív vezetők?* című témája felelt meg legjobban. A szöveg elemzésekor a kvalitatív eljárason túl Fazekas (2012) kutatásának mintájára statisztikailag is megvizsgáltam a különböző megjelenő kategóriák arányait, amelyhez plusz kategóriaként különválasztottam az *érdemi* kommunikációt (amelyben a hozzászóló kommunikációs kört nyit vagy zár le, tehát valóban kommunikál a többi hozzászólóval, érdemben reagál az előzményekre), a *véleménynyilvánító* hozzászólástól. Utóbbira jellemző, hogy az nem közvetlen válasz egy másik hozzászóló írására, csupán a témához tartozó vélemény egyoldalú kinyilvánítása. A témához nem tartozó, úgynevezett *off* hozzászólásokat és a *nem értelmezhető megnyilvánulásokat* is elkülönítettem.

A címek elemzése

Mivel a honlapok közül a TotalCar/Index fórumoldala működik a legrégebben, itt található a legtöbb témába vágó topik, ez összesen 19 idevágó fórumszobát jelent (a két oldalon összesen megjelenő releváns téma 73,1%-a) az utóbbi tíz évből. A három oldal közül egyedül ez a lap született az 1992-es év előtt, ezért csak itt kellett használni a tízéves időkorlátot, a fent említett okokból kifolyólag. A Vezess.hu fórumának első bejegyzései 2001 tavaszán születtek, és bár a beszélgetések nagyon széles témakörben mozognak, több ezer felhasználót mozgattak meg, az autós agresszivitás problémájához kapcsolhatóan csak 7 szobát lehet megemlíteni (a két oldalon összesen megjelenő releváns téma 26,9%-a). Ennek egyik oka lehet az utóbbi oldal fiatal kora, és az a tény is, hogy a portál témakörei jól strukturált tartalomjegyzék alá vannak besorolva, így régebbi, hasonló problémákról szóló topikokat gyorsan és egyszerűen lehet megtalálni, szemben a TotalCar/Index kissé kaotikus, összeömlesztett rendszerével, ahol csupán dátum alapján tudunk visszakeresni egy-egy, esetleg régebben nyílt, megszakadt, de érdekes eszmecserét. Ezért valószínű, hogy a felhasználók az órákig tartó böngészés helyett új témát nyitnak azonos témakörben, és előlről kezdik a tapasztalatok, vélemények megosztását, az aktuálisan jelen lévő felhasználókkal. Sok cím ezért nagyon hasonló, tartalmában megegyező, rövidebb beszélgetéseket tartalmazó ismétlés, vagy hosszabb, de sok ismétlést tartalmazó, évekig tartó eszmecsere. A TotalCar/Index beszélgetéseinek hosszúságában tehát nagy a szórás, előfordulnak nagyon rövid és rendkívül hosszan folyó diskurzusok, míg a Vezess.hu fórum beszélgetései egyenletesen oszlanak el, közepesen hosszúak, elhálnak, majd újra indulnak, de mindig azonos témakör és cím alatt folynak.

Az általánosságban megfogalmazott autós agresszivitás témája önmagában jellemzően nem jelenik meg az elnevezésekben, a jelenséget általában egy-egy kiemelt, a témában (a beszélgetésindító szerint) főszerepet játszó összetevővel együtt említik meg a felhasználók. A fórumbeszélgetések elnevezései így nyolc különböző kategóriába sorolhatók tartalmuk alapján. Az agresszivitás kérdése (és maga a kifejezés) is az autók márkájával és nagyságával összekötődő témákban (*Agresszív BMW-sek és egyebek*, *A Suzukis egy külön állatfaj*, *Agresszív kis kocsitulajdonosok* stb.)¹ jelenik meg a legnyíltabban. A címek 19,2%-a ide sorolható. Ezekre a fórumokra jellemző, hogy az autós sztereotípiákban leggyakrabban megjelenő drága, státuszszimbólumnak számító BMW és Mercedes autók és vezetőik szidása, valamint az olcsó, törhető „papírautók” (például Suzuki, Lada) sofőrjeinek méltatása, illetve a két tábor híveinek összecsapása a leggyakoribb tartalom. Az agresszivitás Houston, Harris és Norman (2003)-féle összetevői külön is megjelennek a címekben. Topikok indultak az elméletükben megemlített levillogás jelenségről, a dudálásról vagy a gyorsajtásról. A két fórumon összesen három hosszabb beszélgetés (vagyis a címek 11,5%-a) szól ilyesmiről. Gyakori az udvariatsággal, a normák megsértésével kapcsolatos téma (a címek 19,2%-a) – például *Bunkó parkolás*, *Nemindexelők*,

¹ A továbbiakban mind a topikok címét, mind a fórumokból származó idézeteket eredeti formájukban közlöm.

trendi az öntörvényűség?, Tahók a rokkant parkolóban stb.) –, illetve a vezetési képességeket méltató diskurzus (a címek 7,7%-a) – *Biztosan jól vezetsz?, A biztonságos közlekedésért*. Külön említést érdemel a nők vezetését kitérő, gyakran becsmérlő témakörök nagy száma (a két fórumon összesen hat cím, vagyis a címek 23,1%-a), illetve a kamionosok vezetési stílusát méltató címek megjelenése (a címek 7,7%-a). A beszélgetéseken belül is gyakran csoportosítják az agresszív vezetőket helyiségek, települések szerint – ez a szempont az egyik címben meg is jelenik, az összes cím 3,8%-át adva –, illetve sok szó esik (a címek 7,7%-ában) a közlekedési morálról. A következő táblázat szemlélteti a címek és hozzászólások részletes adatait:

Kategória és aránya	Cím	Megjelenés helye	Hozzászólások száma
Autómárkák és agresszivitás 19,2%	<i>Agresszív BMW-sek és egyebek</i>	TotalCar/Index	2495 db
	<i>Agresszív Saabosok</i>	TotalCar/Index	1768 db
	<i>A Suzukis egy külön állatfaj</i>	TotalCar/Index	75079 db
	<i>BMW–Suzuki összecsapás</i>	TotalCar/Index	21 db
	<i>Milyen autóban ülnek az agresszív vezetők?</i>	Vezess.hu	184 db
Vezetési helyszínek és agresszivitás 3,8%	<i>Milyen állatfaj a várpalotai autós?</i>	TotalCar/Index	26 db
Nemek és vezetési képességek 23,1%	<i>Nő és autó, autó és nő</i>	TotalCar/Index	220 db
	<i>Nők a volánnál</i>	TotalCar/Index	772 db

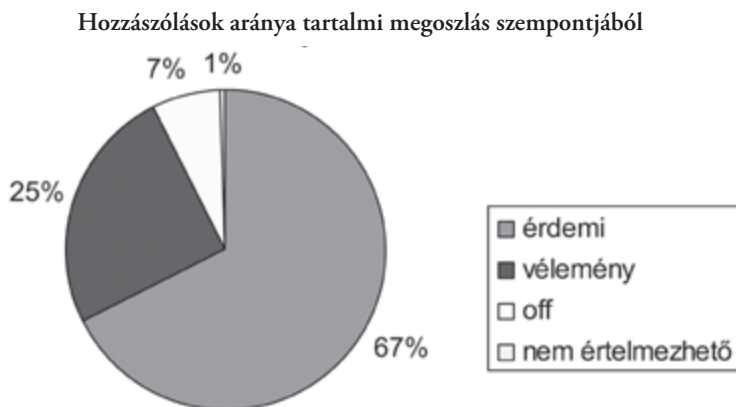
Kategória és aránya	Cím	Megjelenés helye	Hozzászólások száma
	<i>Nők a volán mögött</i>	TotalCar/Index	66 db
	<i>Női (autó) vezetők</i>	TotalCar/Index	284 db
	<i>Nők a volánnál: mért nem szeretik a férfiak, ha nő ül a volánnál?</i>	Vezess.hu	283 db
	<i>Nők a volánnál férfiszemmel</i>	Vezess.hu	88 db
Kamionosok vezetési képességei 7,7%	<i>Ámokfutó Kamionosok megfélemezése</i>	TotalCar/Index	161 db
	<i>Kamion vs. autó</i>	Vezess.hu	30 db
Udvariatlanság az utakon 19,2%	<i>Bunkó autósok 10/9</i>	TotalCar/Index	9 db
	<i>Bunkó vagyok, vállalom</i>	TotalCar/Index	11 db
	<i>Bunkó parkolás</i>	TotalCar/Index	94 db
	<i>Tahók a rokkant parkolóban</i>	TotalCar/Index	27 db
	<i>Nemindexelők! Trendi öntörvényűség?</i>	TotalCar/Index	14 db

Kategória és aránya	Cím	Megjelenés helye	Hozzászólások száma
Ellenséges autóhasználat 11,9	<i>Dögöljön meg minden szemét száguldozó</i>	TotalCar/Index	872 db
	<i>Villogók, dudálók, végetek</i>	Vezess.hu	13 db
	<i>Levillogás autópályán</i>	Vezess.hu	287 db
Vezetési tudás és tanácsok a biztonságos közlekedésért 7,7%	<i>Biztos, hogy jól vezetsz?</i>	TotalCar/Index	49 db
	<i>A biztonságos közúti közlekedésért</i>	TotalCar/Index	202 db
Közlekedési morálok 7,7%	<i>Ami nem tilos, azt szabad</i>	TotalCar/Index	171 db
	<i>O-o tolerancia</i>	Vezess.hu	34 db
Összesen 100%			83260 db

1. táblázat. Fórumcímek és hozzászólások

A KIVÁLASZTOTT FÓRUM ELEMZÉSE

A kiválasztott fórum 2005 májusának elején született, 184 hozzászólással rengeteg felhasználót vont be a beszélgetésbe, és a honlap szerint majdnem 500 felhasználó olvasta el. Az utolsó hozzászólás 2011 júliusában érkezett. A 184 bejegyzés közül 124 érdeminek tekinthető, 46 vélemény jellegű, 13 úgynevezett *off* kategóriájú és egy hozzászólás nem besorolható. 12 db konfliktus számolható össze, ezek közül nagyon kevés tartalmaz becsmérlő (2 eset) kijelentéseket, az összetűzésekre békülési kísérlet és békés lezárás jellemző.

1. ábra. Tartalmi megoszlás hozzászólások szerint

A topik részletes elemzése során kirajzolódik, hogy az autós agresszivitásról szóló kommunikáció annak alaptulajdonságai köré csoportosult. Ezek a következők:

- **Mi?** Mi számít agresszióknak a felhasználók szerint?
- **Kik?** Kikre jellemző az agresszív vezetés, ők mivel jellemezhetők?
- **Miért?** Miért alakul ki ilyesmi az utakon a hozzászólók szerint?
- **Hol?** Területileg hol jellemzők az incidensek?

Mi?

Az agresszív autós viselkedés meghatározása többször felmerül a fórum során. Végleges, mindenki által elfogadott definíció nem születik, sokan inkább csak közlik, hogy számukra mi számít agresszívnak és mi nem, vagyis konszenzus alakul ki. Tágabb értelemben a fórumban minden olyan viselkedés előfordul, amely szabálytalan és idegesítő vagy logikátlan, pár hozzászóló viszont leszűkíti a kört, kihagyva belőle az ügyetlenkedőket, udvariatlanokat vagy gyorsajtókat. Hozzászólónként eltérő, hogy ki mit tart agresszívnak az utakon. Pár kiragadott példa a fórum szövegéből:

„Magyarországon nem is az agresszív sofőrökkel van bajom, azok 1 secundum alatt eltűnnek, hanem a bunkókkal.”

„Mondjuk nem értem azt hogy ha egy 85el haladó Suzukit megelőzők mert kb 110el szeretnék haladni, és tartom a tempot akkor fél km múlva mért kell visszaelözzön? na mind1, ez nem agresszió...”

„Én, amikor vezetek toleráns szoktam lenni azzal szemben, aki hibázik. Legyen az szemben rosszul előz, vagy kanyart elnéző, de akár jobbkézszabályt elnéző. Ha hirtelen is kell fékeznem, elnézem annak ellenére, hogy elsőbbségem van. Mert hibázott. Mindenki hibázhat. A szándékos és erőszakos viselkedést (pl. levillogás) azonban nem tudom tolerálni!!!”

„OK, én sem tartom olyan jó dolognak ezt a gyorsulós szívatást. DE: az tény, hogy mivel a Suzu NAGYON könnyű, a kis motor is repíti rendesen. Apósom 68 LE-s Sedanját alig győzöm utolérni, pedig az enyém 87 LE. Bár ETTŐL még nem tartok valakit agresszívnek. Inkább akkor, ha állandóan tolakszik, Xsarával(!) lenyom az útról, fiatal sofőr + nagy autó párosításban se index, se oldalranézés (dögöljön meg a másik, ha neki csak kisebbre telik). Nagy autó nem csak prémiummárka lehet, a legtöbb kisáruszállítónál is ezt tapasztalom...”

A közös definíció hiánya miatt sok helyen nem egyértelmű, pontosan mi történt egy-egy elmesélt történetben, illetve ki milyen szintű agresszivitást kritizál, esetleg pártol. Konfliktus mindenesetre a fogalom tisztázatlanságából nem alakul ki.

Kik?

A hozzászólásokban sokféle leírást találhatunk az agresszív autósok általános jellemzőit illetően. Többször megjelenik a frusztrált, elnyomott, agresszív „kisember” alakja, aki általában valami olcsóbb, törhető autót vezet, amit nem is sajnál összetörni, legfőbb motivációja pedig az irigység. Másik jellemző kép ennek az ellentéte, a gazdag, fiatal, maffiózó típusú férfi, aki a lopott vagy a szüleitől kapott autóban szórakozásból köt bele a többi közlekedőbe. A két kategória előfordulása és ütköztetése a leggyakrabban a beszélgetésben. Pár kiragadott idézet szemlélteti a fentieket:

„Van, aki genetikailag ilyen, annak mindegy, hogy milyen autóban ül, szemét lesz az utakon. Vannak, akik az általad beseftelt, nem ritkán valóban nagy teljesítményű autóikat farokhosszabítónak használják, és gyermekkorukban gyökerező, elnyomott frusztrációikat szabadítják rá a közlekedőkre, mintegy »erősebb vagyok nálad, gyorsabb vagyok nálad« nyomást gyakorolva azokra. Valószínűleg az ilyen legénykéek (mert többnyire hímnemű egyedekről beszélünk) sérültek, mentálisan alfa stádiumban lévők és mindenféle kisebbségi komplexusaikat élik ki az utakon.”

„Nem vagyok rosszindulatú csak nem bírom ezt az »apa megvette nekem az új kocsit, én vagyok a király, a Suzukisok stb. csak szánalmas kisemberek« hozzáállást. Ha máshogy alakul, te is lehetnél most »szánalmas kisember«.

„Amúgy érdekes módon országúton a VW-sek, BMW-sek nyomulnak ezerral.”

„Nekem apuci nem tud venni sajna »rendes« autót. :)”

„Viszont tudtam venni saját erőmből egy viszonylag normális autót.”

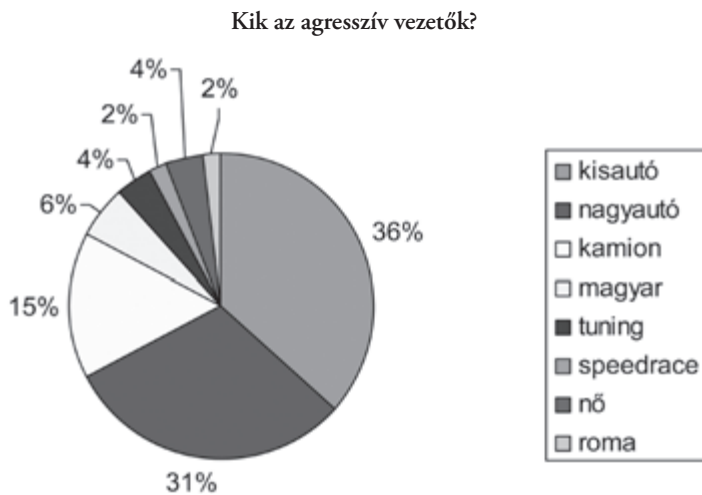
A két leggyakrabban előforduló kategória majdnem egyforma arányban tűnik fel a fórumbeszélgetésben, a drága presztízsautók vezetői tizenhatszor, míg a kis, olcsó autók pontosan tizenkilenc alkalommal jelennek meg agresszivitást jellemzően elkövető szereplőként a különböző véleményekben.

A harmadik leggyakrabban emlegetett jelenséghez köthető autótípus a kisteherautó és a kamion (az egész beszélgetésben összesen nyolcszor jelennek meg), amelyek vezetőit a fórumozók mindegyike hevesen támadja, és a kisautó/drága presztízsjármű vitáival ellentétben, őket egyetlen hozzászóló sem védi. Ennek oka lehet, hogy a felhasználók

között nincs egyetlen kamion-, illetve kisteherautó-sofőr sem, aki sértőnek érezhetné a támadást, és felkelne a kamionos társadalom védelme érdekében. Az említett csoport együttes szidása jó közös pont lehet a beszélgetés során. Előfordul, hogy konfliktusok oldása gyanánt kezdik el együttesen szidni a harmadik felet (leginkább a kisautó/presztízsaútó kérdéskör kiváltotta nézeteltéréseknél). Ezzel egyrészt hangsúlyozzák, hogy bizonyos pontokon van egyetértés a hozzászólók között, illetve nem mélyítik tovább az eredeti, néhol élessé váló vitát egymás között.

A fenti kategóriákon kívül háromszor említik a felhasználók, hogy általában a magyar autóvezetőkre jellemző az agresszivitás, kétszer hivatkoznak az arrogáns, elkényeztetett, női sofőrökre, és az úgynevezett tuningautósokra (olyan autótulajdonosok, akik otthon, külön alkatrészekkel és egyéb módokon folyamatosan fejlesztik kocsijukat, amelyek azután különleges, egyedi, figyelemfelhívó kinézetűek lesznek), illetve egyszer-egyszer a roma sofőrökre, az úgynevezett streetracing matricásokra (olyan sofőrök, akik egy matricával jelzik autójukon, hogy szimpatizálnak a gyorsulási versenyekkel, amelyek nem feltétlenül zajlanak illegális keretek között, ahogy a köztudatban az elterjedt), gyakorlatlan vezetőkre és a rosszindulatú emberekre mint az agresszív vezetésre hajlamosabb személyekre.

Az alábbi ábra szemlélteti a különböző kategóriák előfordulási arányait:

2. ábra. Az agresszív vezetők típusainak megoszlása a fórumozók beszélgetéseiben

Miért?

Az agresszivitás okai a fenti leírásokból következnek. Az esetek egy részében konkrétan megfogalmazzák az okokat, máskor csak következtethetünk rá, miért gondolják a felhasználók, hogy az adott csoport kiugró az autós agresszivitás szempontjából.

A jelenség okainak fórumos elemzésében jelentős szerepet játszik a gazdasági javakhoz való jogos vagy jogosulatlan hozzáférés, az anyagi előnyök szerepe, a hátrányok leírása, az anyagi különbségek igazságos vagy igazságtalan mivolta. A fórum elején egy, a beszélgetések alapján vélhetően nagy autóval rendelkező hozzászóló leírja a kisautó-tulajdonosokról, hogy „komplexusosak”, irigyek és megkeseredettek, és nincs is miért féltetni járműveiket, ezért bosszantásból hajlamosabbak udvariatlanul vagy agresszívan vezetni, és mindezt számon is kéri rajtuk. A válaszolók jellemzően tagadják, hogy mindezek igazak rájuk, de amikor a nagyobb luxusautóval rendelkező, agresszív vezetőket jellemzik, gyakran érvelnek azzal, hogy azok jogosulatlan módon, csalással vagy csaló felmenőik által jutnak anyagi többletforrásaikhoz, amelyből a presztízsautókat finanszírozni tudják, és sem szellemi, sem fizikai módon nem dolgoznak meg érte, ezért nem is érdemlik meg azokat. Nem elég, hogy ezt az igazságtalanságot el kell tűrni, a nagy autók tulajdonosai még arrogánsak is, lenézők és agresszívek, szándékosan kérkednek helyzetükkel, ezzel megalázva a tisztességes, keményen dolgozó, de anyagilag rosszabb helyzetben lévő vezetőket. Ez az igazságtalanság nagyon erős érzelmeket vált ki a fórumozókból (például *„sértve érzi az egóját”, „megtéptem volna”, „szétverném a fejét a betonon”* stb.). Abban nagy az egyetértés, hogy valahogyan törleszteni kellene az ilyen vezetőknél, de eltérnek a vélemények az erkölcsi győzelem hatásosságáról. Míg a beszélgetés elején inkább a felülemelkedést mint erkölcsi győzelmet (és az esetleges kárörömet) támogatják (öt esetben ajánlják ezt fórumtársaiknak), a fórum vége felé kezdik bevallani, hogy sokszor tényleg jólesik nekik egy kicsit versenyezni a nagyobb kocsikkal, bosszantani az idegesítő vagy szabálytalan sofőröket (így nem érzik magukat annyira „csicskának”).

Kilenc esetben a hozzászólók arra biztatják a többieket, hogy vágjanak vissza, míg hat esetben arra, hogy csak akkor tegyék ezt, ha olyan helyzetben vannak, amelyben nem eshet nagyobb bajuk, mások testi épségét nem veszélyeztetik, vagy ha olyan a kiállásuk, hogy meg tudják védeni magukat.

Ha nem vágunk vissza a másik vezetőnek (vagyis inkább felülemelkednek, erkölcsi győzelmet aratnak), remélik, hogy a sors igazságot tesz, és az elkövetők balesetet szenvednek, esetleg meg is halnak (*„felkenődnek a fára, falra, megdöglenek, ott maradnak a következő sarkon”*). Jólesik visszavágni, törleszteni, igazságot szolgáltatni, és megnevelni az arrogáns, szabálytalan sofőröket, ettől önérzetük picit megnyugszik.

A presztízsautósok agressziójával kapcsolatban tehát sokan az alulműveltséget emelik ki, néhányan utalnak a szegényes érzelmi életre, a gazdagsággal együtt járó normális értékrendszer csödjére, a rossz neveltetésre. A presztízsautót birtokló személyekről egy általános, sztereotip kép alakult ki a beszélgetők között, nagyon hasonló ahhoz, amit a dolgozat első felében az interjúalanyok elmondtak. A BMW, Mercedes stb.

autótulajdonosok nagydarab, néha kopasz, maffiózó típusú, gyenge intellektuális képességekkel megáldott, felszínes ösztönlények, akiket csak a pénz, a fizikai örömszerzés és a státusz érdekel. Mind az utóbbi, mind a komplexusos kisautós kép és a mögöttük húzódó okok vitatottak a felhasználók körében (a beszélgetések harmadát ez teszi ki), sok érv és példa, sok ellenérv és ellenpélda hangzik el velük kapcsolatban, de végül egyik fél sem tudja meggyőzni a másikat. Ennek oka lehet, hogy a saját tapasztalat sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint a másik véleménye, főleg, mivel jellemző, hogy a hozzászólók is saját példákkal és élményekkel próbálnak érvelni az egyik vagy másik oldal mellett. A saját élményekből kialakult kép sokkal erősebb, mint egy ismeretlen, szinte anonim hozzászólótárs ellenőrizetlen története. Az agresszív, luxusautós sofőrtársadalom viselkedésének okára inkább csak következtetni tudunk a fent kirajzolódó kép alapján. A fórumhozzászólók leírásaiból kiindulva a beképzeltség, a felsőbbrendűség, a leuraló, elnyomó hozzáállás okozhatja az udvariatlan viselkedést, a magasabb (pénzügyi) státusz bemutatása, a tisztelet kikényszerítése lehet az agresszivitás célja.

A kamionsofőrök esetében az okok részben kiderülnek a hozzászólásokból. Az említett vezetők egész nap autóban ülnek, általában sietnek. A nagy és biztonságos kocsikból adódó bátrabb vezetés is közrejátszhat a kamionosok agresszivitásában, ez az összetevő önmagában is megjelenik a beszélgetésben. Következtethetünk az elhangzott történetek alapján a kamionos társadalom óriási vezetési tapasztalatából adódó nagyobb magabiztosságra, és az ebből adódó, vakmerőbb hozzáállásra is.

Azt, hogy a magyarok közlekedési morálja miért mondható rosszabbnak általában a többi néphez képest (a felhasználók véleménye szerint), a beszélgetés nem magyarázza meg, a magyar sofőrrel nincs semmilyen leírás vagy kép, ez a jellemző önmagában és magyarázat nélkül jelenik meg, kész tényként, mind a három alkalommal.

A nők mint agresszív vezetők egyik alkalommal sem a megszokott, tétova, ügyetlen, önbizalom-hiányos sztereotípiából indulnak ki, mint ahogyan azt az interjúelemzés során megszokhattuk, inkább egy másik női altípus rajzolódik ki a fórumban, amely a következőkkel jellemezhető: fiatal, gazdag, alulművelt, önérzetes hölgy, a presztízsautós férfi sofőr párja. Drága luxusautóval jár, őt is az apja pénzeli, vagy más módon jutott gazdagsághoz, de semmiképpen sem tisztességes munkával kereste meg vagyont. Az ő agresszivitása butaságából, elkényeztetettségéből, tapintatlanságából adódik. A gazdasági egyenlőtlenség, igazságtalanság okozta frusztráció velük szemben is megjelenik, hiába ők a gyengébbik nem, hiszen a karakterkép egyik kulcsjellemzője az arrogancia és az agresszivitás, amely felülírja a nőkkel szembeni előzékenység, udvariasság normáját.

A roma autóvezető képe egyszer jelenik meg a fórumban, leharcolt kisteherautóban, vétkes félként. A bejegyzésből nem derül ki, hogy a „cigány” szó valóban a vezető etnikumára vonatkozik-e, vagy csak jelzőként, indulatból került a leírásba. A használt kisteherautó viszont arra utal, hogy a vezetőnek nincs miért féltennie a kocsit, másrészt a kisteherautóknál tárgyalt vezetési tapasztalat, a nagyobb magabiztosság és az ebből adódó vakmerőbb hozzáállás állhat az agresszivitás hátterében.

A tuningautós kategória két vezetői típust ír le. Mindkettőre jellemző, hogy hosszabb távon, szinte hobbiszinten, állandóan javít, szépít valamit gyári autóján, egyedi kiegészítőkkel, kényelmi felszerelésekkel, díszekkel ruházza fel, tökéletesíti járművét. Az egyik típus olcsó, leharcolt, szinte roncs állapotú autóját csinosítja, a másik közép- vagy felső kategóriás autóját szépíti, természetesen drágább alkatrészekkel. Az alakítgatás célja a tökéletes kényelmen és műszaki paraméterek elérésén kívül elsősorban a látványos, egyedi kinézet, amely egyfajta stílusirányzatként is értelmezhető az autók formanyelvében. A megjelenés legtöbbször az egyéniségen kívül magas státuszt, hozzáértést, fiatalságot, lazaságot, jólétet, népszerűséget sugall. Olyan tulajdonságokat, amelyeket a látványos presztízsautók is árasztanak, csak más formanyelven keresztül. Aki az autóját önkifejezésre használja, és ilyen üzenetet küld kocsija kinézetével, valószínű, hogy szimpatizál ezekkel a jellemzőkkel, és ezeknek megfelelően (nagyképpen, vakmerően) viselkedik. A felsőbbrendűséget sugalló kinézet és az azt alátámasztó vezetési viselkedés ugyanazt a megalázó kisebbségi-érzést váltja ki a többi vezetőből, mint az agresszív luxusautók szabálytalanságai.

Végezetül a speedracing matricás sofőrök, vagyis azok az emberek, akik vállaltan szimpatizálnak a gyorsulási, gyorsasági versenyekkel (amelyek nem minden esetben illegálisak), valószínűleg szeretnek gyorsan vezetni. Ez nem jelenti azt, hogy ezt szabálytalan környezetben is megteszik, de a fórumozók egy része szerint mégis jellemző rájuk az agresszivitás. Mivel az autós agresszivitás definíciója a fórumban nem teljesen tisztázott, elképzelhető, hogy ezek a vezetők egyszerűen csak gyorsan hajtanak bizonyos helyzetekben, de mivel viselkedésük nincs pontosan részletezve, nem ismert, így előfordulhat, hogy más agresszív cselekményekre is gyakrabban kaphatók átlag autós társaiknál.

Az agresszív vezetők leírásából kiindulók mellett megjelent még két jelenség, amely a fórumozók szerint szerepet játszhat a problémában. A hozzászólók megemlítik az öröklés, a neveltetés hatásait is, tehát szóba kerül, hogy egyes emberek alaptulajdonsága, veleszületett jellemzője az agresszivitás, és az ilyen személyek vezetőként is hajlamosak lehetnek az ilyen viselkedésre.

A dollard-i frusztráció-agresszió hipotézis (1939) is felmerül – természetesen profánabb formában – az agresszió okaként. A fórumozók ezt is egy összetevőnek tartják, amely szerepet játszhat a jelenségben.

Az agresszió okainak tárgyalásából kiragadott pár beszédes idézet:

„Az eredeti topic-címre visszatérve, az agresszivitás szerintem nem autofüggő. Az emberek egy jó része a stresszt vezeti le ezzel. Magamból kiindulva: a környezetem olyan embernek ismer, akinek fát lehet vágni a hátán. Ezek után gyakran meglepődnek, sőt meg is jegyzik, hogy az autóban milyen agresszív tudok lenni. A nálam brutálisabb emberek talán behúznak valakinek egyet a gőz leeresztésére, a sportosabbak a fallabdán ütik ki a feszültséget, én a gázpedált nyomom olyankor is, amikor egyébként semmi értelme. A stressz annyi mindenből adódhat: egy hülye főnökből, egy rossz házasságból, kisebbségi érzésből, megélhetési gondokból, túlzott felelősségvállalásból.”

*„Nem autófüggő, de egy dolgot kifejejtettetek, az okot, vagyis miért agresszív a vezető. Bizonyos esetekben valószínűleg azért, mert gyárilag tökhülye, agresszív, nem volt gyermekszobája, kopasz-tetovált, nincs nője, szar az élete. A többi esetben pedig talán azért mert, **nevelő szándékkal** [kiemelés tőlem – J. A.] volán mögé ülő autóstársaink (lásd a gyorsabbat feltartó tarjani) meg a normál vezetőt is rendesen felhúzzák. Ebben az esetben pedig példamutató eminensként, a kommunizmusból ránk maradt sötétkéek iskolaköpenyben jelentem, hogy én is agresszív vagyok. Én is jobbról előzök autópályán, ha látom, hogy az előttem haladó szándékosan – a jobbra tarts és a testi épség fontosságát figyelmen kívül hagyva – feltartja a forgalmat. Én se mosolygok a kisteheresekre, akik meg akarnak halni. Sőt, én is elküldöm a picába azokat, akik az iskolai övezetben 60-al mennek.”*

Hol?

A hozzászólók közül a legtöbben Budapest közlekedéséről írnak, általában rendkívül negatívan. A fővárossal szemben a vidéki városok pozitív példaként vannak beállítva. A hozzászólók hat esetben említik Budapestet, egy esetben Érdet név szerint, egyébként rossz véleménnyel vannak a fővárosi agglomeráció közlekedéséről is. A legtöbb agresszió ezeken a helyeken, illetve az autópályákon tapasztalható a fórum hozzászólásai alapján. Vita alakult ki abból a szempontból, hogy külföldön, főleg Szlovákiában jobb-e a közlekedés, de a kérdés nem dőlt el, mert ez is országrésztől függhet. Agresszivitás szempontjából az osztrák és német sofőrtársak általában jó ellenpéldaként vannak beállítva magyar társaikkal szemben. Gyakori kifejezés a „Lajtán innen” is, amely szerint a folyótól keletre fokozatosan csökken a közlekedési kultúráltság, és nő az agresszivitás előfordulásának esélye.

DISZKUSSZIÓ

Mielőtt az eredmények összefoglalását elkezdjük, le kell szögezni, hogy jelen vizsgálat – méretéből adódóan – nem tekinthető reprezentatívnak, az adatok végleges állítások megfogalmazására nem alkalmasak, de továbbgondolására és területi következtetések levonására talán igen.

Az dolgozat első felében tárgyalt interjúkban szinte minden Steg, Vlek és Slotegraaf (2001) által összegyűjtött szimbolikus jelentés, illetve Stradling, Carreno, Rye, valamint Noble (2007) által leírt identitáskifejező szerep megjelent. Az interjúalanyok megemlítették az autóvezetés identitáskifejező szerepét, a védő funkciót, a birtoklás élményét, a szabadság és a mobilitás aspektusát. Fontosnak tartották a vezetésben lényeges kontroll és kompetencia érzését, a gyorsaság szerepét is.

A fórumban az autó szerepéről külön nem tárgyaltak a hozzászólók, de látens módon megjelent az autó üzenetközvetítő, identitáskifejező szerepe. Az autó megjelenésével és

a vezetési viselkedéssel küldött üzenetek olyan egyértelműek, hogy válaszviselkedést és érzelmekeket váltanak ki a többi közlekedőből, ezek pedig gyakran vezetnek autós agresszivitáshoz, közlekedési konfliktusokhoz. Elképzelhető, hogy egy adott viselkedési aspektus megítélésén is módosíthat a szituáció összetevőinek (autó megjelenése, vezetési viselkedéssel kifejezett üzenetek) jellege, vagyis például egy szabálytalan előzést még elnéznek egy kicsi, olcsó, idősek által vezetett autónak, míg egy drága, presztízsautóban ülő, nagyobb embertől sértésnek értékelnek az emberek. Az interjúkban elmondott történetekben erre van is példa.

Az elméleti háttérben megjelent tényeken kívül az interjúalanyok kiemelték még az autó korstílusából és formatervezéséből adódó élményeket, a kocszi (egy-egy jó manőver kivitelezését követő) önbizalom-növelő hatását, az apró meglepetések, újdonságok felfedezésének örömét, és a saját autóval átélt élmények fontosságát. Egyik interjúalany se tartotta lényegesnek a környezeti faktorok hatását saját vezetésére nézve, ahogyan az öregedés negatív hatásaitól se félték, bár azt feltételezték, hogy mások teljesítményét ez ronthatja (az öregedés a jónak hitt képességek romlását feltételeznék, ez szintén fenyegetően hatna az önbizalomra, kompetenciaérzésre, ezért lehetséges, hogy ennek szerepét az alanyok énvédő szempontok alapján redukálják). Hét vizsgálati személyből csak egy említette az utasok szerepét vezetési sebességének és stílusának megválasztásában.

A fórumban többször megjelent a helyszín fontossága, mind a különböző szituációk leírásában, mind külön, agressziót kiváltó összetevőként.

Az interjúkban a legtöbben utaltak a többi autós közlekedési szabálysértések elkövetésében játszott szerepére (például gyorsabb hajtásra kényszerítés), és páran az időbeli nyomást is megemléstették. A megkérdezettek közül mindenkinek volt már része agresszív autós konfliktusban, hármuknak komolyabb balesetben is. Az autós agresszió okainak keresése során a vizsgálati személyek a társadalomig nyúltak vissza, legtöbben a közérkölc romlását, a nyugati életmódot, a média és a politika szerepét említették.

Az ellenségeskedésekben megjelent Lajunen és Parker (2001) instrumentális agresszióról alkotott nézete. Ez a fórum hozzászólásaiban is tetten érhető volt, látens és manifeszt formában is (kétszer megjelenik a nevelő célú szabálytalanság a leírásokban), valamint egy új tényező is feltűnik az eddig megismert elméleteken túl, amely talán szerepet játszhat az indulatok gyors és heves elszabadulásában. Az interjú során megkérdezett vizsgálati személyek legtöbbször magát kompetensnek, rutinosnak, más vezetőknél ügyesebbnek tartja, magáénak érzi az autózás világát, ezért tiszteletet vár el a többi közlekedőtől az utakon. Mivel az interjúalanyok mindegyike férfi, gyermekkoruktól kezdve közel állnak a közlekedés, az autózás világához (jellegzetes nemi sztereotípiák a gyakran megjelenő, szülők által is bátorított kisautó-kisfiú, baba-kislány játékszer-preferenciák), és a legtöbbjük sok éves vezetői tapasztalattal rendelkezik, talán ez nem is olyan meglepő hozzáállás. Elképzelhetőnek tartom, hogy a legtöbb, kicsit is gyakorlott férfi sofőrnek – a valódi vezetési teljesítményétől független – hasonló vezetői önértékelése alakul ki, és tiszteletet vár el a többi, általa rutintalannak tartott autóstól. Mivel Magyarországon a jogosítvány megszerzése után az esetek legnagyobb részében az embereknek sem visszajelzésük, sem

rögzített viszonyítási alapjuk nincs saját tudásukról – akár hosszú évtizedeken át –, kénytelenek saját tapasztalataik, érzéseik alapján megítélni vezetési képességeiket. A közlekedésben töltött idő, a vezetés és az autók szeretete, a rutin mind a pozitív önértékelés kialakulását segíti.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a kialakított kép mindenképpen hamis, inkább csak azt, hogy szubjektív és nagyon tapasztalatfüggő. Az interjúkból kiderült, mennyire fontos a sofőröknek a tisztelet és képességeik elismerése. Minél tehetségesebbnek érzik magukat, annál erősebben nyilvánul meg ez az igény.

Feltételezésem szerint – mivel a legtöbben így érznek – teljesítménytől függetlenül mindenki tiszteletet vár el a másiktól, illetve senki sem alázas. Aki magát rutinos és ügyes sofőrnek tartja, úgy érzi, megengedheti magának a kisebb szabálysértéseket, veszélyesebb manővereket is, míg autós partnere ezt nem tolerálja, a másik ügyetlenségének és udvariatlanságának ékes bizonyítékaként tartja számon, és saját, átlagon felüli vezetési teljesítményének és az ebből következő (önmagának megszavazott) többletjogainak hitében kioktatja a szabálytalankodó felet. Ez konfliktust szül az autósok között, és megjelenik a sértettség, az instrumentális agresszió, amelyből azután már bármilyen súlyos konfliktus kialakulhat.

A fórumban is észrevehető, hogy a legtöbb indulatot az váltotta ki a hozzászólókból, ha úgy érezték, a többi vezető bizonyos okok miatt lenézi őket, alsóbbrendűként bánt velük. Ez leginkább a nagy teljesítményű, drága autók és az olcsó, kisebb autók gazdái között okozott feszültséget, és a jelenség a fórumcímek elemzésekor is felszínre jutott. A fórumban a presztízs- vs. olcsó autó ellentét, vagyis látens módon az anyagi javakhoz való hozzáférés kérdésköre rajzolódott ki mint az önbecsülést leginkább veszélyeztető tényező, de a hozzászólók nehezen nyelték le a kamionosok szabálytalanságait is, akik tapasztalataikra és járművük nagy méretére támaszkodva engedtek meg többet maguknak más autósoknál, vagyis – épp, mint az interjúban – általában magasabb tudásukra támaszkodva viselkedtek felsőbbrendűként az utakon. Végso soron az összes megjelenő kategória valamilyen szempontból az autósok önbecsülését fenyegette. Vélt vagy valós módon tiszteletlenséget követett el a sofőrökkel szemben, akiket ez érzelmileg mélyen érintett. Készek lettek volna harcolni státuszukért, ám ez ellentétben állt a közlekedési szabályokkal, társadalmi normákkal és a józan ésszel, ami miatt a hozzászólókban konfliktus alakult ki a helyes viselkedést illetően. Alfred Adler (1930) individuálpaszichológiájában egy nagyon hasonló jelenséget ír le humán hajtóerőként. Elmélete szerint az emberek életük során folyamatosan kisebbrendűségi érzésektől szenvednek, és ez ellen küzdenek élethosszig. Ez az erő veleszületett, és a fejlődés irányába hajt bennünket, ám eltűlése kóros, neurotikus irányokba sodorja az egyént. Ez a felfogás nagyon hasonlít az autós agresszivitás kutatása során felmerülő kisebbrendűség és sértettség érzéseihez, illetve a hozzászólásokban pontosan leírt komplexusokhoz. A hasonlóság azért is érdekes, mert a fórumozók egy része kiemeli, hogy a „kispolgári származású” sofőrökre jellemző leginkább a „komplexus” okozta agresszív vezetés. Alfred Adler páciéntúráját – ellentétben Freuddal – a közép- és a munkásosztályból toborozta. Elméletét kezdetben

túl férfiorientáltak bélyegezték, ezért valamennyit változtatott rajta, de alapvetően mégiscsak a férfitársadalomból merítette megfigyeléseit (HENLEY–THORNE 2000). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az agresszív sofőrök mindegyike középpolgári osztályból származó vagy szegényebb sofőr, aki felsőbbrendűségért és önbecsüléséért harcol az utakon, de tény, hogy a legtöbbet említett kategória a kisautót vezető sofőr volt a fórumbeszélgetés során. Talán annak is lehet valamennyi valóságalapja (a sok hozzászólásra alapozva), hogy a presztízsauto-sofőrök vagy más, magukat a közös szabályok alól valamiért felmentő személyek vakmerőbben, beképzeltebben vezetnek, mint a többi sofőr. Az ő felsőbbrendű viselkedésük pedig ismét visszahat a többi, önértékében sértett autóvezetőre.

Az elméleti háttérben szereplő összetevőkön kívül tehát mind a fórumban, mind az interjúban fontos szerepet játszott az agresszív indulatok leírásakor a vezetők önbecsülése és az annak a vélt támadására való válasz.

Ennek az új tényezőnek jelentékeny szerepe lehet a közlekedési agresszió kialakulásában, és annak mértékében is, hiszen láthattuk, hogy az autó milyen erős és összetett érzelmi hatásokat vált ki az emberekből. Mélyebb érzelmek feltehetően hevesebb reakciókat váltanak ki az emberekből, és ehhez hozzáadva még az autóvezetés veszélyes mivoltát, a természetellenesen magas sebességet és a kiemelt egyéni felelősséget, jelentős problémával találjuk szembe magunkat.

Összefoglalásul meg kell említeni, hogy mindezek tükrében továbbgondolásra, mélyebb elemzésre, és alkalmazott megoldások kidolgozására lenne szükség a témában. A vezetési tudás és képességek reális visszatükrözése, a szabályok betartatása, illetve a jogi egyenlőség hangsúlyozása, az önértékelésért folyó harc és a vezetés különválasztására tett lépések talán segíthetnék az indulatok csökkentését. Minden közgazdasági és üzleti elemzést nélkülöző, vázlatos felvetésként elgondolkodhatnánk egy, a számítógépes játékokhoz hasonlatos elveken működő közlekedési pontrendszeréről. Ez azonnali visszajelzést adna a vezetési teljesítményről, és megmutatná, hogy a többiekhez képest a vezető stílusban, szabálytartásban, emocionális önkontrollban – súlyozott teljesítménye alapján – a többi közlekedőhöz képest milyen szinten áll. Jogszabályi, törvényi szinten lehetne adókedvezményeket adni, illetve adótöbblettel sújtani a közlekedőket pontjaik alapján. Egy dinamikus rendszer lehetne ez, amely anyagi következményein keresztül folyamatos fejlődésre ösztönözné a vezetőket. Érdekes lenne egy ehhez hasonló, átfogó közlekedési változás lehetőségének jogi, közgazdasági, üzleti és további pszichológiai elemzését elvégezni.

A kérdéskör női oldalának megvizsgálása is érdekes kutatási téma lenne, amely kiegészíthetné a most megismert információkat.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnék köszönetet mondani a műhelymunkám megvalósulásában legnagyobb segítséget nyújtó személyeknek, interjúalanyaimnak, akik rám szánták idejüket, megosztották élményeiket, tapasztalataikat, gondolataikat velem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABERG, L.–RIMMO, P. A. (1998): Dimensions of aberrant driver behaviour. *Ergonomics*, 41. 39–56.
- ADLER, A. (1930): Individual psychology. In MURCHISON, C. (ed.): *Psychologies of 1930*. Clark University Press, Worcester MA. 395–405.
- ALTMAN, I.–ROGOFF, B. (1987): World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In ALTMAN, I.–STOKOLS, D. (eds): *Handbook of environmental psychology*. Wiley-Interscience, New York. 7–40.
- AMERICAN AUTOMOBILE ASSOCIATION (1997): *Aggressive driving: three studies*. American Automobile Association Foundation for Traffic Safety, Washington DC.
- BLOCKLEY, P.–HARTLEY, L. (1995): Aberrant driving behaviour: errors and violations. *Ergonomics*, 38. 1759–1771.
- BOOHER, H. R. (1978): Effects of visual and auditory impairment in driving performance. *Human Factors*, 20. 307–319.
- DEFFENBACHER, J. L.–LYNCH, R. S.–OETTING, E. R.–SWAIM, R. C. (2002): The Driving Anger Expression Inventory: a measure of how people express their anger on the road. *Behaviour Research and Therapy*, 40. 717–737.
- DOLLARD, J.–DOOB, L.–MILLER, N.–MOWRER, O.–SEARS, R. (1939): *Frustration and Aggression*. Yale University Press, New Haven, CN.
- DOWLING, R. (2000): Cultures of mothering and car use in suburban Sydney: a preliminary investigation. *Geoforum*, 31. 345–353.
- ETSC (2003): *Transport safety performance in the EU. A statistical overview*. ETSC, Brussels.
- EVANS, L. (1991): *Traffic safety and the driver*. Van Nostrand Reinhold, New York.
- FAZEKAS B. (2011): *Politikai kommunikáció a facebookon*. KRE Pszichológiai Intézet. Műhelymunka.
- GILROY, P. (2001): Driving while back. In MILLER, D. (ed.): *Car cultures*. Berg, Oxford. 81–104.
- HARRIS, P. B.–HOUSTON, J. M. (2010): Recklessness in context: Individual and situational correlates to aggressive driving. *Environment and Behavior*, 42. 44–60.
- HENLEY, B. T.–THORNE, B. M. (2000): *A pszichológia története: Kapcsolatok és összefüggések*. Glória Kiadó, Budapest.
- HOUSTON, J. M.–HARRIS, P. B.–NORMAN, M. (2003): The Aggressive Driving Behavior Scale: Developing a self-report measure of unsafe driving practices. *North American Journal of Psychology*, 5. 269–278.
- HUNTLEY, M.–CENTYBEAR, T. M. (1974): Alcohol, sleep deprivation, and driving speed effects upon control use during driving. *Human Factors*, 16. 19–28.
- JOINT, M. (1995): *Road Rage*. Automobile Association, London.
- LAJUNEN, T.–PARKER, D. (2001): Are aggressive people aggressive drivers? A study of the relationship between self-reported general aggressiveness, driver anger and aggressive driving. *Accident Analysis and Prevention*, 33. 243–255.

- LAWTON, R.-PARKER, D.-STRADLING, S.-MANSTEAD, A. (1997): The role of affect in predicting social behaviours: The case of road traffic violations. *Journal of Applied Social Psychology*, 27. 1258–1276.
- LEE, J. D. (2008): Fifty years of driving safety research. Human Factors. *The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, 50. 521–528.
- LEX MOTOR GROUP (1996). *Lex Report of Motoring*. Lex Motor Group, London.
- MOTIF (1998): *Market orientated transport in focus. Transport Research Fourth Framework Programme*. Office for Official Publications of the European Communities.
- MAYCOCK, G.-LOCKWOOD, C. R.-LESTER, J. (1991): *The Accident Liability of Car Drivers*. TRRL, Crowthorne.
- OLSON, P. L.-FARBER, E. (2003): *Forensic aspects of driver perception and response* (2nd ed.). Lawyers and Judges Publishing Company, Tucson.
- PEDEN, M.-SCURFIELD, R.-SLEET, D.-MOHAN, D.-HYDER, A. A.-JARAWAN, E. et al. (eds) (2004): *World report on road traffic injury prevention*. World Health Organization, Geneva.
- REASON, J.-MANSTEAD, A.-STRADLING, S.-BAXTER, J.-CAMPBELL, K. (1990): Errors and violations on the road: a real distinction? *Ergonomics*, 33. 1315–1332.
- SEIDMAN, I. (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- STRADLING, S. G.-CARRENO, M.-RYE, T.-NOBLE, A. (2007): Passenger perceptions and the ideal urban bus journey experience. *Transport Policy*, 14. 4. 283–292.
- STRADLING, S. G.-MEADOWS, M. L.-BEATTY, S. (2001): Identity and Independence: Two Dimensions of Driver Autonomy. In GRAYSON, G. B. (ed.): *Behavioural Research in Road Safety*. Transport Research Laboratory, Crowthorne.
- STEG, L.-VLEK, C.-SLOTEGRAAF, G. (2001): Instrumental-reasoned and symbolic-affective motives for using a motor car. Transportation Research. *Psychology and Behaviour*, 4. 3. 151–169.
- STEG, L. (2005): Car use: Lust and must. Instrumental, symbolic and affective motives for car use. *Transportation Research*, 39. 2–3. 147–162.
- SUMMALA, H. (1987): Young driver accidents: risk taking or failure of skills? *Alcohol, Drugs and Driving*, 3. 79–91.
- WALLACE, P. (2004): *Az internet pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

PETRÓ BÉLA

A hazai pálya előnyének szociálpszichológiai tényezői

Absztrakt: *A dolgozat főként a futballkontextust tárgyalva a csapatsportokban megfigyelhető hazai pálya előnyének lehetséges okait vizsgálja, kiemelve a szociálpszichológiai vonatkozásúakat. Ezek közül a territorialitás mellett a szociális nyomásból adódó játékevezetői elfogultságot tárgyaljuk részletesen, amely az egyik legfontosabb tényezőnek tűnik. A bírói elfogultság függhet többek között a szurkoló tömeg fizikai közelségétől és a bíró nemzetiségétől is. A tárgyalt sport kontextusa jól modellálja az egyéni döntésekre ható szociális nyomás jelenségét, amely a szociológia és a közgazdaságtan érdeklődési területének is része.*

Kulcsszavak: hazai pálya, játékevezető, elfogultság, szociális nyomás

ELMÉLETI HÁTTER

A hazai pálya előnyének szociálpszichológiai tényezői

A hazai pálya előnyének irodalmában Courneya és Carron (1992) csapatsportokra vonatkozó definícióját idézik legtöbbször, miszerint egy sportszezon összes mérkőzését figyelembe véve a hazai csapatok nyerik a meccsek több mint felét. A professzionális labdarúgás kitűnő forrása a jelenség kutatásának több okból. A többi csapatsporthoz viszonyítva a futballban szokatlanul nagy a hazai pálya előnye. Több tízezer (sportonként különböző számú) mérkőzés felmérése alapján baseballban 54,3, amerikai futballban 57,3, jégkorongban 61,2, kosárlabdában 64,4%-os a hazai csapat sikere, futballban viszont 68,3% (döntetlenek kivételével mindenhol) (NEVILL–BALMER–WILLIAMS 2002). Emellett a professzionális futballban a pályaméretek hasonlóak, és természetes füvön játszanak, ami csökkenti a helyismeretfaktor befolyását. A jégkoronggal, baseballal és még néhány más sporttal ellentétben a szabályok által nem kerül előnybe sem a hazai, sem a vendégcsapat. A futballban szinte minden döntést – amelyből sok szubjektív – egy játékevezető hoz (BOYKO–BOYKO–BOYKO 2007).

A futballban a hazai pálya előnye régóta ismert és fontos tényező egy meccs eredményének kialakulásában. Meglepő módon – és több mint 30 év kutatásának ellenére – a hazai pálya előnyének pontos okai és működési módjai még mindig nem teljesen egyértelműek. A lehetséges magyarázatok áttekintésekor szem előtt kell tartani a következő alapadatokat. A hazai pálya előnye legalább a 19. század vége, a szervezett futball kezdete óta létezik. Világjelenség, de meglehetősen különbségeket mutat országonként. Míg néhány kisméretű országban, ahol csak amatőr ligák vannak (Andorra, San Marino) gyakorlatilag nem létezik, Albániában és Boszniában a hazai bajnokság összpontszámának 77-78%-át hazai pályán szerzik a csapatok. Dél-Amerikában Bolíviában, Peruban és Ecuadorban emelkedik 70% fölé a hazai pályán szerzett pontelőny (POLLARD 2006). Figyelemre méltó viszont, hogy a főbb európai ligákban az elmúlt 20 évben csökkent a hazai pálya előnye (POLLARD 2008).

Dolgozatomban a hazai pálya előnyének lehetséges magyarázatait összefoglalva kiemelten foglalkozom a szociálpszichológiai vonatkozásokkal. A territorialitás – miszerint az otthon védelmében hevesebben lépnek fel az állatok és az emberek – is ide tartozik, a tömegek, szurkolók hatása a meccs eredményére pedig központi elem. Ennek pontos mechanizmusa még nem egyértelmű. Az eddigi eredmények alapján a tömeg mérete, sűrűsége, a játéktérhez való közelsége és a szurkolás intenzitása mind fontos szempont lehet a hatás kialakulásában. Megoszlanak a vélemények, hogy a tömeg hazai pálya előnyére gyakorolt hatása főként a játékosjeljesítmény vagy a játékvezetői részrehajlás befolyásolásának köszönhető-e. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a játékvezetők döntéseire befolyással lehetnek a tömeg tényezői (POLLARD 2008).

Az egyéni viselkedésre gyakorolt szociális nyomás jelenségének mindig kritikus szerepe volt, és ez érvényes a társadalom legtöbb területére. Sok helyzet az egyéneket olyan döntések meghozatalára készíti, amelyeket saját hajlandóságukkal szemben a csoportjuk elvárásainak való megfelelés vezérel (DI CORRADO–PELLARIN–AGOSTINI 2011). A közgazdászok érdeklődését is felkeltette ez a jelenség, és a szociális interakciók olyan modelljeit alkották meg, amelyekben a szociális jutalmak és szociális szankciók elkerülése magyarázhatja a szociális szokásokhoz való ragaszkodást. A szociális befolyásolás empirikus bizonyítékainak különleges terepe lehet a futballkontextus, ahol az egyéni döntéshozó (játékvezető) viselkedése figyelhető meg olyan szociális környezetben, ahol az egyértelműen ellentétes csoportok érdekei különböznek a döntéshozóétól is (a befolyásoltság elkerülése) (DOHMEN 2008).

Dolgozatom fókuszában így a szociális nyomásból eredő játékvezetői elfogultság áll, mert a jelenség tanulmányozásával a mindennapi életbeli társas befolyásolásról is többet tudhatunk meg. Mindamelllett az ilyen hatalmas összegeket megmozgató sportokban, mint a futball, a játékvezetők teljesítménye a tudományos érdeklődésen túlmutat, hiszen feljutás, kiesés, különböző díjak és karrierek múlhatnak a bíraskodáson, ha az nem a legmagasabb szinten működik (RICKMAN–WITT 2008).

A hely ismerete

A hazai csapat ismerős környezetben és körülmények között játszik, amiből valószínűleg előnye származik, de ennek vizsgálata nehéznek bizonyult. Mégis vannak olyan, figyelemre méltó eredmények, amelyek szerint a hely ismerete valószínűleg előnnyel szolgál. Ilyen a műfüves pálya, vagy ha a pálya mérete szokatlanul kicsi vagy nagy, valamint a helyi klíma és a tengerszint feletti magasság is hozzájárulhat az előnyhöz. A helyismeret elvesztését gondolták annak magyarázatául, hogy csökkent a hazai pálya előnye Angliában és Olaszországban közvetlenül a második világháború utáni, hosszú, meccsmentes időszakot követően (POLLARD 2008).

A szabályok hatása

A szabályok változtatása is hatással lehetett a hazai pálya előnyére. Ilyen a győzelemért kapott pontok kettőről háromra emelése, a kapushoz való hazaadás szabályozása vagy a hátulról való becsúszó szerelésre irányuló, szigorúbb játékvezetői figyelem. Szociálpszichológiai szempontból kiemelhető a Bosman-szabály 1995-ös bevezetése, amely könnyebbé és ezzel gyakoribbá teszi a játékosok nemzetközi és klubok közötti átigazolását. Ennek következtében, különösen Angliában, sok csapat főként külföldi játékosokból áll. Ez valószínűleg fellazítja a játékosok és a „városuk”, a hazai szurkolók közötti kapcsolatot, ami hatással lehet a hazai pálya előnyére (POLLARD 2008).

Pszichológiai tényezők

Mivel a játékosok és az edzők tisztában vannak a hazai pálya előnyének létezésével, mentális attitűdjükre ez nyilvánvalóan hatással van a játék alatt. Lehetséges, hogy a ténylegesen létező előny felerősödik a játékosok és a körülöttük lévő emberek hite által, és önmagát generáló hatás alakul ki (POLLARD 2008).

Az utazás hatása

A brazil bajnokság elemzése során azt találták, hogy a hazai pálya előnye nagyobb, mint Európában, és nincs csökkenőben az utóbbi 20 évben. Ennek lehetséges magyarázata a nagyobb távolságok utazásával járó negatív hatások és a klimatikus különbség az ország északi és déli területei között. Ennek megfelelően a legészakabbi és legdélebbi csapatoknál a legnagyobb a hazai pálya előnye. Összességében az utazandó távolságnak kicsi, de szignifikáns hatását találták az eredményben a csapatok képességeiben adódó különbség kontrollálása mellett (POLLARD–SILVA–MEDEIROS 2008). A vendégcsapat

utazásának negatív hatásáról szóló bizonyítékok nem teljesen meggyőzők. Az utazás távolságát elemezték országokon belül és országok közti viszonyban is, de ellentmondó következtetésekkel. Mégis, az eredmény következetesen az, hogy a helyi rangadók esetében, ahol nincs szó utazásról, csökken a hazai pálya előnye (POLLARD 2008).

Territorialitás

Az emberekre és állatokra egyaránt jellemző, hogy otthonuk területén történő vélt vagy valós támadásra agresszívebben reagálnak, mint egyébként, így ésszerűnek tűnik a feltetelezés, hogy ez is hozzájárul a hazai pálya előnyéhez. Állatkísérletek arra mutatnak, hogy az agresszió szintje összefüggésben van a tesztoszteronszinttel, amely territoriális fenyegetettségkor nő. A tesztoszteronszint és a humán agresszió közötti összefüggés nem bizonyult egyértelműnek, mégis, úgy tűnik, kapcsolatban áll a dominanciával és a versengéssel (MAZUR–BOOTH 1998). Neave és Wolfson (2003) ebből kiindulva azt vizsgálta, hogy a meccs előtti, nyálból kimutatható tesztoszteronszint összefüggésben áll-e a meccs helyszínével. Azt találták, hogy hazai mérkőzés előtt szignifikánsan magasabb, mint idegenben vagy edzés előtt. Emellett azt is kimutatták, hogy egy rivális csapattal való küzdelem előtt is szignifikánsan magasabb a tesztoszteronszint, mint egy átlagos csapat ellen.

Pollard és Gómez (2009) a hazai pálya előnyének trendjeit vizsgálta Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália első osztályú bajnokságaiban, mindenhol a több mint 70 évvel ezelőtti kezdetektől. A felmérésben így összesen 81 185 meccs és 244 csapat szerepelt. A hazai előny általában véve magas volt a kezdeti években mindenhol, különösen Spanyol- és Olaszországban (70% felett). Ezután jelentős hullámváltozás mutatkozott a késő 1970-es évekig. Ez idő alatt a hazai pálya előnye továbbra is a legmagasabb maradt Spanyolországban, ami a szerzők szerint a nagyobb területi autonómiával és a határozottabb helyi kulturális identitással magyarázható. Azóta mindegyik országban jelentős csökkenés mutatkozott. A hazai pálya előnyének országokon belüli vizsgálata azt mutatta, hogy az nagyobb Korzika és Szicília és valamelyest Szardínia szigetén. Kisebbségnek bizonyult a fővárosokban játszó csapatoknál és Milánóban, ahol a két csapat egy stadionban játszik. Mindez egybevág azzal a vélekedéssel, hogy az elszigetelt, kulturálisan elkülönülő közösségekben létrejövő territoriális érzések nagyobb hazai előnyhöz vezethetnek, míg ellentétes a helyzet a nagy, kozmopolita, városi területeken.

Délkelet-európai klubcsapatok is kiemelkedő előnyt élveznek hazai pályán. Pollard és Seckin (2007) Görögország, Törökország és a Balkán országainak klubcsapatait hasonlította össze a földrajzi elhelyezkedésüket figyelembe véve, és egy olyan változót bevezetve, amely azt mutatja, hogy a csapat mennyire tükrözi egy helyi etnikai csoport sajátosságait. Itt is azt találták, hogy a távoli, etnikailag elkülönülő populációk territoriális érzései hozzájárulhatnak a nagyobb előnyhöz.

Szociális nyomás

A német első osztályú futball-liga (1. Bundesliga) 12 szezonjának hivatalos statisztikáit elemezve Dohmen (2008) arra mutat bizonyítékot, hogy a professzionális játékosok, akiknek pártatlansága alapkövetelmény, hajlamosak a hazai csapatot előnyben részesíteni a hosszabbítás (ápolási idő, stoppage time), büntetők és gólok döntéseivel kapcsolatban. A hazai csapat előnyben részesítése kifejezettebb, amikor az otthoni szurkolók erősebben érdekeltek a csapatukat segítő döntésekben, például, ha a gólkülönbség kicsi, és a csapatuk van hátrányban. Azt is kimutatták, hogy a részrehajlás csökken, ha a vendégszurkolók részaránya emelkedik, ami arra utal, hogy az ellentétes szociális erőknek ellensúlyozó hatásuk van az egyénre. Meglepő módon a játékosok részrehajlóbbak a hosszabbítással, és kevesebb helyes döntést hoznak büntetőkkel és gólokkal kapcsolatban, ha a küzdőteret a lelátóktól elválasztó futópálya nélküli stadionban van a meccs. Ez arra utal, hogy a játékosok döntései minősége romlik, ha a tömeg közelebb van, és ha a szociális nyomás kétségtelenül intenzívebben éri a bírót.

A játékosok döntéseiben megfigyelt szisztematikus különbségekhez vezető egyik valószínű út az, hogy a tömeg szociális nyomása közvetlenül hat a bíróra, aki így eltér attól a döntéstől, amely maximalizálná a várt anyagi hasznát. (A vizsgált 12 évben, 1992-től a játékosok fizetése meccsenként 2 500 német márkáról (DM) emelkedett az 1997–2000 közötti 4000 DM-ra, majd 2000–2004-ig 6000 DM vagy 3067,75 euróra. Teljesítményüket nyilvánvalóan figyelik, és helytelen döntéseikkel pozíciójukat kockáztatják.) Egy másik lehetséges magyarázat a bírói részrehajlásra az, hogy a tömeg nyomása a játékosokra hat oly módon, hogy felbátorítva érzik magukat az őket hátrányosan érintő játékosok döntései elleni tiltakozásra. Itt fontos megjegyezni, hogy a Német Futballszövetség (NFSZ) játékosok bizottságának hivatalos megfigyelői a játékosok döntésképeségét és a reklámoló játékosok kezelését is értékeli, tehát elvárás, hogy ne foglalkozzanak a játékosok panaszkodásával. Így a játékosok befolyásoltságának ezen közvetett útja kevésbé tekinthető érvényes magyarázatnak. Ha ez mégis közrejátszik a hatásban, az a szociális nyomás hipotézist nem gyengítené, hanem épp a magyarázat központjába helyezné.

Az az eredmény, hogy a játékosok döntései minősége romlik, ha nincs a nézőteret a küzdőtérrel elválasztó futópálya, azt erősíti meg, hogy abban a szociális nyomás játszik fontos szerepet. Ez azt az alternatív feltevést is segít érvényteleníteni, hogy a NFSZ szemet hunyna a hazai csapatok segítése felett (DOHMEN 2008).

Egy másik vizsgálatban az angol Premier Liga és a német Bundesliga 6 szezonjának meccseiben a sárga és piros lapok számának (fegyelmi szankciók) hazai csapatnak kedvező arányát állapították meg (BURAIMO-FORREST-SIMMONS 2010). Felhívják a figyelmet, hogy korábbi tanulmányokkal ellentétben itt percről percre vizsgálták a meccs eseményeit, a gólokat és a korábban kiosztott lapokat figyelembe véve. Ez azért fontos, mert ami esetleg játékosok részrehajlásnak tűnhet, az valójában túlzott illegális agresszió lehet a hátrányban levő csapat játékosától. Ez a részletekbe menő megközelítés

az eredmény alakulását és a lapok kiosztásának dinamikáját is kontrollálva azt mutatja, hogy a részrehajlás következményei világosabbak és meggyőzőbbek az olyan elemzésekhez képest, ahol a meccs a megfigyelés egysége. Mindkét ligában kimutatták tehát a játékvezetői részrehajlást a hazai csapat előnyére. A német bajnokságban a futballpálya körüli futópályának ez a vizsgálat is kimutatta azon hatását, hogy az gyengíti a hazai csapat favorizálását. Dohmen (2008) a hosszabbítást, a gólokat és a büntetőket vizsgálta, itt pedig ezzel konzisztens eredmény adódott a sárga és piros lapok tekintetében.

Önmagában az, hogy szoros meccseken hazai hátrány esetén többet hosszabbítanak a játékvezetők, azzal is magyarázható, hogy ilyen esetben a játék különösen intenzívvé válik (több sérülés, fegyelmi szankció). Ebből kiindulva Pettersson-Lidbom és Priks (2010) szerint a szociális nyomás tényleges hatásának hitelt érdemlő felbecsléséhez a nézőszám variációjának külső forrása szükséges. Vizsgálatukban a nézőszám változásának azt az egyedi külső forrását használták, hogy az olasz első és másodosztályú bajnokság (Serie A és Serie B) 2006/2007-es szezonjában összesen 25 mérkőzést zárt kapuk mögött, nézők nélkül játszottak. Ez a stadionok biztonsági követelményeinek akkor behozott, drasztikus szigorítása miatt történt. A szabálytalanságok, valamint a sárga és piros lapok számát alapul véve az volt megállapítható, hogy a játékvezető döntései alapján a nézők előtti kondícióban a hazai csapat szabályosabban játszott, néző nélküli kondícióban pedig szabálytalanabban. A különbség mindhárom kimenetelben (szabálytalanság, sárga és piros lap) szignifikáns, és meglepően nagyknak bizonyult. Ezen aszimmetria felveti, hogy az valóban csak a játékvezető viselkedésváltozásának köszönhető-e, vagy a hazai és vendégjátékosokra különbözőképpen hat a nézők jelenléte vagy hiánya. Ezt megválaszolandó, megvizsgálták a játékosok hat, játékukat leíró változóját (kapura lövések száma, kaput elkerülő lövések száma, szerelések száma és sikerességének aránya, passzok pontossága, labdabirtoklás), de nem találtak arra utaló eredményt, hogy hazai vagy vendégjátékosokra aszimmetrikus hatással lenne a tömegből adódó szociális nyomás. Pettersson-Lidbom és Priks (2010) eredménye tehát arra utal, hogy a szociális nyomás hatása inkább a játékvezető viselkedéséből ered, mint a játékosokéból.

A brazil futballbajnokság 2004–2008-as szezonjainak vizsgálatában (DE PAULA ROCHA–SOUZA – SANCHES–DA SILVA 2011) is az volt kimutatható, hogy a játékvezetők az otthon játszó csapatokat favorizálják a rendes játékidőhöz hozzáadott perceket illetően. A hazai csapat hátránya esetén a játékvezetők szisztematikusan többet hosszabbítottak. A kezdeti feltételezés szerint ez a szurkolók nyomásának köszönhető. Ennek vizsgálatára itt is a biztonsági szankciók miatt zárt kapuk mögött lejátszott találkozókát vettek számításba. Meglepő módon a szurkolók hiánya nem javította a játékvezetők semlegességét, ahogy az várható volt, hanem nagyobb lett a hazai csapat favorizálása. A nyomás tehát, úgy tűnik, nem csak a szurkolók jelenlétéből fakad. Részletesebb elemzés után azt találták, hogy a hazai csapat favorizálása csak kis stadionokban (úgynevezett Alcapáóban, futópálya nélküli, a nézők közvetlen közelségével jellemzett kis stadionban) jellemző, a nagy klubok meccseire nem. Emellett a favorizálás akkor a legnagyobb, ha a találkozót nem közvetíti a tévé, és ha kisebb csapatok játszanak. A meccs láthatósága és a stadion

mérete fontosnak tűnik a játékvezetői döntéseket illetően. A hazai csapat favorizálására készítő nyomás tehát nemcsak a lelátókról ered, hanem a találkozó egyéb körülményeinek összhatásából is (DE PAULA ROCHA et al. 2011).

A játékvezetői részrehajlás

Nevill és munkatársai (2002) kísérletükben azt tanulmányozták, hogy a szurkolók hangja mennyire befolyásolja a játékvezetők döntéseit. A vizsgálatban negyven önként vállalkozó játékvezető vett részt, akiknek játékvezetői tapasztalata megoszlott: volt köztük frissen vizsgázott, fiatal és 43 év tapasztalattal rendelkező. Arra kérték őket, hogy a videón bemutatott 1998/1999-es szezon Liverpool–Leicester City-meccsből válogatott 47 szerelést/ esetet ítéljék meg. A játékvezetőket véletlenszerűen „hangos” (ahol a szurkolói zaj jelen volt, de kommentár nélkül) és „csendes” csoportokba osztották. A bemutatás előtt megmondták nekik, hogy milyen mezben van a hazai és a vendég csapat. A válaszlapon be kellett jelölniük minden esetbemutatás után a döntésüket. A válaszlehetőségek: (1) hazai szabálytalanság, (2) vendég szabálytalanság, (3) nincs szabálytalanság és (4) bizonytalan. Felhívták a figyelmüket, hogy a „bizonytalan” opció választása valós helyzetben a „nincs szabálytalanság” választásnak felelne meg.

A szurkolói zaj jelenlétének vagy hiányának drámai hatása volt a kvalifikált játékvezetők döntéseire. A „hangos” kondícióban ítélkező játékvezetők bizonytalanabbak voltak döntéseikben, és szignifikánsan kevesebb ítéletet hoztak a hazai csapat ellen (átlag 12,5), mint a „csendes” csoport (átlag 14,8). Bár abszolút értelemben a 2,3-del kevesebb hazai szabálytalanság nem tűnik nagynak, százalékban kifejezve (15,5%) megközelítőleg azt a százalékkülönbséget mutatja, amelyet a hazai pálya előnye jelent a labdarúgásban (63,9% a döntetlenekkel és 68,3% anélkül). A „hangos” csoport valamivel többször büntette a vendégcsapatot, de ez a különbség nem szignifikáns. Úgy tűnik tehát, hogy a szurkolói zaj fő hatása inkább a hazai csapat elleni ítéletek csökkenésében van, mint a vendégcsapat elleni ítéletek növekedésében. Ez az eredmény egybevág egy, a kosárlabdában megfigyelt jelenséggel, miszerint hazai pályán kevesebb szabálytalanságot ítélnek a „sztárjátékosok” ellen, bár ez nem igaz a „nem sztárjátékosokra” (LEHMAN–REIFMAN 1987). A „hangos” csoport döntései nagyon hasonlóak voltak a tényleges játékvezető döntéseéhez, ami a kísérlet külső érvényességét erősíti. Úgy tűnik, hogy a szurkolói zaj a „hangos” kondícióban ugyanúgy befolyásolta a játékvezetőket, mint a tényleges meccshelyzetben.

A játékvezetői tapasztalatnak szignifikáns hatása volt: a tapasztalat éveinek emelkedésével több szabálytalanságot ítéltek a hazai játékosok ellen; ez 16 év bírói tapasztalatnál csúcsosodott, aztán csökkent. Emellett a legtapasztaltabbak/idősebbek több „bizonytalan” döntést hoztak. A tapasztalat hatásában nem volt különbség a „hangos” és „csendes” csoportok között (NEVILL et al. 2002).

A befolyásolhatóság egyéni különbségei

A játékvezetők közti eltéréseket is vizsgálták az otthon játszó csapatok előnyben részesítését illetően. Boyko és munkatársai (2007) felmérésében 1992–2006 közt lejátszott 5244 angol Premier Liga-találkozó és az azokat levezénylő 50 játékvezető szerepelt. Bár a gólkülönbségek tekintetében csak egy kiugró játékvezető miatt bizonyult szignifikánsnak a játékvezetők közti különbség a hazai csapat előnyben részesítését illetően, a sárga és piros lapok különbségének tekintetében szignifikáns és robusztus különbség mutatkozott a különböző játékvezetők részrehajlásában a kiugróan nagy hazai előnyt adó bíró kivételével is. A statisztikai elemzésben figyelembe vették a csapatok képességeit, a nézőszámot és stadion telítettségét is. Az eredmények azt mutatják, hogy a játékvezető kiléte és nézőszám is jelentősen befolyásolja a hazai pálya előnyét, de az adatok nem elegendők a két változó hatásának pontos megkülönböztetésére.

A játékvezetők közti különbségek vizsgálatának pontosabb elemzésére Page és Page (2010) 37 830 meccset vett alapul különböző nemzeti bajnokságokból, kupákból és nemzetközi találkozókából. Összesen 872 játékvezető által vezetett, 1994–2007 között lejátszott találkozó szerepelt a felmérésben. Az mutatkozott meg, hogy a hazai csapat előnye szignifikánsan eltérő a különböző játékvezetők bíraskodása esetén, számos lehetséges magyarázó tényező (milyen bajnokság, a kupa, a csapat minősége, nézőszám) kontrollálása mellett. Ez tehát összhangban van Boyko és munkatársai (2007) eredményével. Sőt a játékvezetők közötti különbségek – legalábbis részben – magyarázhatók a nézőszám változásával. Tehát a játékvezetők, úgy tűnik, különbözőképp reagálnak a szociális nyomásra. Néhány játékvezetőnél a hazai pálya előnye viszonylag állandó marad a nézőszámtól függetlenül, míg másoknál (és ez az általános trend) a nézőszám emelkedésével a hazai pálya előnye is nő. Összességében ezek az eredmények erős bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a játékvezetőknek jelentős hatásuk van a hazai pálya előnyének kialakulására.

Nemzetiségbeli különbségek

Dawson és Dobson (2008) a nemzetközi klubtalálkozókat (UEFA-kupa, Bajnokok Ligája) alapul véve vizsgálta a szociális nyomás hatását, kiegészítve a nemzetiség befolyásának figyelembevételével. A tanulmány a szociális nyomás hatásának mértékét vizsgálta a sárga és piros lapos figyelmeztetésekre. A korábbi tanulmányokkal megegyezőleg a nézők sűrűségének (stadion telítettsége) és közelségének (van-e futópálya a küzdőtér körül) formájában a szociális nyomásnak a viselkedésre gyakorolt fontos hatása itt is megmutatkozott. A tanulmány újszerű hozzájárulása az irodalomhoz abban áll, hogy a játékvezető nemzetiségére fókuszál, és arra jut, hogy a játékvezető és a csapatok hovatartozása, valamint a liga hírneve, amelyben szerepel, befolyásolja az egyéni döntéseket.

Szignifikáns eltérések mutatkoznak a különböző nemzetiségű játékvezetők által kiosztott lapokban. Például a görög játékvezetők több sárga lapot mutatnak fel az átlagnál mind a hazai, mind a vendégcsapatnak. A portugál játékvezetők mutatják a legnagyobb különbséget a hazai és vendégcsapatnak felmutatott sárga lapokat illetően (a vendégek átlag 0,96 lappal többet kapnak a hazai csapathoz képest). A piros lapokat tekintve az angol játékvezetők mindkét félnek az átlagnál több lapot mutatnak fel, míg a belga játékvezetők rendkívül engedékenyek. Általában az idegenben játszó csapatnak adott piros lapok gyakoribbak, sőt sok esetben (például francia, orosz, skót, szlovák, svájci játékvezető esetében) kétszer-háromszor annyi, mint a hazai csapatnak. A tanulmány szerint összességében úgy tűnik, hogy a gyengébb nemzeti bajnokságokban szereplő játékvezetők hajlamosabbak az otthon játszó csapatok favorizálására.

A nemzetiség bírói döntésekre gyakorolt pontos szerepét nehéz azonosítani, leginkább annak nehézsége miatt, hogy ahhoz a játékvezető és a csapatok nemzetiségének, valamint a csapat hírnevének összhatását, kölcsönhatását kell kibogozni. Akerlof (1997, idézi DAWSON-DOBSON 2008: 17) szerint „az egyéni döntéseket a saját identitás és mások percepciója befolyásolja. Az elképzelés különösen helytálló ebben a kontextusban, mert a játékvezetőknek pillanatok alatt kell döntést hozniuk bizonytalan helyzetekről. A tanulmány eredménye arra utal, hogy fontos (és valószínűleg vitatható) döntés előtt a játékvezetőt valószínűleg befolyásolja saját (nemzeti) identitása, a csapat hovatartozása, a csapat színvonalának percepciója és a liga hírneve, amelyben játszanak.”

Az implicit benyomások szerepe.

A másik egyénre vonatkozó percepcióhoz kapcsolódik a kérdés, hogy a rasszbeli hovatartozás mennyiben befolyásolja a játékvezetők döntéseit. Price és Wolfers (2007) az NBA (az amerikai profi kosárlabda-bajnokság) mérkőzéseit alapul véve rasszbeli részrehajlást mutatott ki azt vizsgálva, hogy a fekete és fehér bőrű játékosok ellen ítélt szabálytalanságok száma hogyan változik a játékvezetői hármass rasszbeli összetételétől függően. A statisztikai elemzésben megfelelően nagyszámú mérkőzést elemezve az mutatkozott meg, hogy a játékosok ellen 4%-kal kevesebb szabálytalanságot ítélnék, és a játékosok 2,5%-kal több pontot dobnak, ha saját rasszbeli a játékvezető. Az eredmények meggyőzők egy sor lehetséges egyéb magyarázat (például különböző játéktípus-preferenciák) lehetőségére utaló változó kontrollálása mellett is. Az NBA játékvezetőinek munkáját természetesen folyamatosan elemzik, komoly tapasztalattal rendelkező, jól fizetett csoportról van szó, tehát minden lehetséges módon biztosítottak a döntéshozás pontosságának feltételei. Az explicit rosszindulat így valószínűtlen, ehelyett a diszkrimináció implicit megnyilvánulására lehet példa, amely a nagy nyomás alatti, gyors döntéshozások során egyértelműen kimutathatónak tűnik. Mindez plasztikusan demonstrálja a játékvezető döntéseit befolyásoló körülmények finomságát.

Idegenlégiósok a „hazai” pályán

Az identitás egyéni döntésekre gyakorolt hatásának demonstrálása mellett a hazai pálya hatásának játékosok közötti eltéréseit bemutató felmérés is készült. Poulter (2007) 808, 2001–2007 között lejátszott UEFA Bajnokok Ligája-mérkőzést elemezve a már bemutatott, a hazai pályából adódó előnyöket mutatta ki (szignifikánsan jobb nyerési arány, kevesebb sárga és piros lap a szabálytalanságok számának kontrollálása mellett is). Emellett a klubokban játszó külföldi (úgynevezett idegenlégiósok) és belföldi játékosok összehasonlítása azt mutatja, hogy a külföldiek összességében több gólt rúgnak, és több szabálytalanság történik ellenük. Idegenben ugyanolyan a két csoport teljesítménye, hazai pályán viszont a külföldi játékosok szignifikánsan több gólt szereznek a belföldi játékosokhoz képest. Meglepő módon góllövésben a belföldi játékosoknál nem mutatkozik meg a hazai pálya előnye, a külföldi játékosok viszont majdnem kétszer annyi gólt szereznek „otthon”, mint idegenben. Ez az eredmény úgy tűnik, ellentmond annak a feltételezésnek, hogy a hazai pálya előnyének Európában tapasztalható csökkenése a megnövekedett és felgyorsult nemzetközi játékosmozgásnak köszönhető.

A hazai pályán játszott visszavágó előnye

A hazai pálya előnyének magyarázatainál azt a figyelemre méltó tényt is számításba kell venni, hogy a két mérkőzésből álló kupatalálkozókra a visszavágón otthon játszó csapat nagyobb eséllyel jut tovább. Page és Page (2007) 51 év európai kupameccseit vizsgálta, ahol heteken belül kétszer játszik a két csapat, egyszer az egyik, másodszor a másik csapat otthonában, és a két mérkőzés összesítése határozza meg a győztest. Az elemzés szerint így a visszavágókon szignifikánsan nagyobbak bizonyult a hazai pálya előnye, kontrollálva a képességbeli különbségeket és a hosszabbítás adta előnyt is. A jelenség lehetséges magyarázataiból a szociálpszichológiai vonatkozásút kiemelve azt mondhatjuk, hogy míg az első mérkőzésen az előnyszerzés a tét, a második meccsen a továbbjutás, aminek következtében a szurkolók agresszívebbek, így intenzívebb nyomás alatt lehet a játékvezető. A vizsgált időszak során a hazai visszavágó előnye csökkenést mutat, a hazai pálya előnyének általános csökkenésével együtt.

KONKLÚZIÓ

A hazai pálya előnyének okai egyszerre hatnak, kölcsönhatásban vannak egymással oly módon, hogy azokat nehéz külön vizsgálni, mégis úgy tűnik, hogy a játékvezetők elfoglaltság jelentős szerepet játszik benne. A játékvezetőknek megvannak a megfelelő megküzdési stratégiáik az őket érő stresszel szemben, ennek ellenére, úgy tűnik, tudatalanul mégis külső befolyásoltság alatt vannak, mindenekelőtt a szurkoló tömeg által.

A többséggel való konformitás nyomása nehezedik rájuk Asch (1951) és Milgram (1963) modelljeinek megfelelően, amikor a többségi csoport (a meccset néző hazai szurkolók) befolyást gyakorol, és véleményét nyilvánítja, amivel kapcsolatban a célpont – ez esetben a játékvezető – hajlamos a konformitásra, hogy elkerülje a rosszallásukat. Itt tudattalan behódolásról, engedelmességről van szó, vagyis az uralkodó normához való alkalmazkodás történik, a vélekedés internalizálódása nélkül (DI CORRADO et al. 2011).

Page és Page (2010) eredménye szerint különbségek mutatkoznak a játékvezetők azon képességében, hogy mennyire tudják kezelni a szociális nyomást, amely kapcsolatban lehet egy sor más, egyéni pszichológiai változóval (például normákhoz való alkalmazkodás, önbecsülés). Ezek segítségével felbecsülhető lehet az egyén érzékenysége a szociális nyomásra, amely a játékvezetők válogatásának, képzésének eszközévé válhat.

Rickman és Witt (2008) felmérése szerint az angol Premier Ligában, a rendes játékidő utáni hosszabbítás perceiben mérhető, a hazai csapat iránti elfogultság lényegében megszűnt a bírói professzionalizmus bevezetésével. Ezt feltételezhetően a hivatásos státusszal járó magasabb fizetésnek, és az azzal járó figyelmesebb monitorozásnak köszönhető. Ennek az eredménynek hatása lehet a futballra világszerte, minthogy Joseph Blatter, a FIFA (Nemzetközi Labdarúgó-szövetség) elnöke a professzionális játékvezetőket javasolta megoldásként az állítólagos németországi bírói csalásokat érintő kérdésre (BLATTER 1995, idézi RICKMAN–WITT 2008).

Mivel a FIFA a nemzeti válogatottak hivatalos ranglistájának alapján dönti el a világbajnokságok sorsolásakor, hogy melyik csapat milyen erősségű lehetséges ellenfelekkel kerülhet egy csoportba, érdemes megjegyezni, hogy a hazai pálya előnyét teljesen figyelmen kívül hagyják a ranglista számításakor (POLLARD 2008).

Az eredmények, miszerint a nézők hiányában inkább a játékvezetők viselkedése változik, mint a játékosoké, a sporton kívüli világra vonatkozólag is érdekesek lehetnek. Például a bíróságok és politikusok döntéseire is hatással lehet a média nyomása. Már amennyire a sportbírókra vonatkozó eredmények kivetíthetők a jogi bírókra, talán érdemes számításba venni, hogy ők is elfogult döntéseket hozhatnak nagy közérdeklődést kiváltó tárgyalásokon. A szociális nyomás csökkentése érdekében ilyen esetekben a zárt tárgyalás ésszerű eljárás mód lehet (PETTERSSON-LIDBOM–PRIKS 2010).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AKERLOF, G. A. (1997): Social Distance and Social Decisions. *Econometrica*, 65. 5. 1005–1028.
- ASCH, S. E. (1951): Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. In GUETZKOW, H. (ed.): *Groups, leadership and men*. Carnegie Press, Pittsburgh, PA. 177–190.
- BLATTER, J. (1995): Professional referees are the way forward link: <http://www.fifa.com/world-football/news/newsid=96444.html#blatter+professional+referees+forward> (Letöltés ideje: 2012. március 24.)
- BOYKO, R. H.–BOYKO, A. R.–BOYKO, M. G. (2007): Referee bias contributes to home advantage in English Premiership football. *Journal of Sports Sciences*, 25. 11. 1185–1194.

- BURAIMO, B.–FORREST, D.–SIMMONS, R. (2010): The 12th man?: refereeing bias in English and German soccer. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 173. 2. 431–449.
- COURNEYA, K. S.–CARRON, A. V. (1992): The home advantage in sport competitions: A literature review. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 14. 13–27.
- DAWSON, P.–DOBSON, S. (2008): *The Influence of Social Pressure and Nationality on Individual Decisions: Evidence from the Behaviour of Referees* (Working Paper No. 0809). International Association of Sports Economists & North American Association of Sports Economists. <http://ideas.repec.org/p/spe/wpaper/0809.html> (Letöltés ideje: 2012. március 1.)
- DE PAULA ROCHA, B.–SOUZA, I. V.–SANCHES, F. A. M.–DA SILVA, J. C. D. (2011): Pressão social e favorecimento: evidências para o futebol brasileiro. *Textos para Discussão Cedeplar-UFMG*. <http://cedeplar.ufmg.br/pesquisas/td/TD%20451.pdf> (Letöltés ideje: 2012. március 1.)
- DI CORRADO, D.–PELLARIN, E.–AGOSTINI, T. A. (2011): The phenomenon of social influence on the football pitch: Social pressure from the crowd on referees' decisions. *Review of Psychology*, 18. 1. 33–36.
- DOHMEN, T. J. (2008): The Influence of Social Forces: Evidence from the Behavior of Football Referees. *Economic Inquiry*, 46. 3. 411–424.
- LEHMAN, D. R.–REIFMAN, A. (1987): Spectator Influence on Basketball Officiating. *Journal of Social Psychology*, 127. 6. 673.
- MAZUR, A.–BOOTH, A. (1998): Testosterone and dominance in men. *The Behavioral and Brain Sciences*, 21. 3. 353–363.
- MILGRAM, S. (1963): Behavioral study on obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67. 4. 371–378.
- MAZUR, A.–BOOTH, A. (1998): Testosterone and dominance in men. *The Behavioral and Brain Sciences*, 21. 3. 353–397.
- NEAVE, N.–WOLFSON, S. (2003): Testosterone, territoriality, and the „home advantage”. *Physiology & Behavior*, 78. 2. 269–275.
- NEVILL, A. M.–BALMER, N. J.–WILLIAMS, M. A. (2002): The influence of crowd noise and experience upon refereeing decisions in football. *Psychology of Sport and Exercise*, 3. 4. 261–272.
- PAGE, K.–PAGE, L. (2010): Alone against the crowd: Individual differences in referees' ability to cope under pressure. *Journal of Economic Psychology*, 31. 2. 192–199.
- PAGE, L.–PAGE, K. (2007): The second leg home advantage: Evidence from European football cup competitions. *Journal of Sports Sciences*, 25. 14. 1547–1556.
- PETTERSSON-LIDBOM, P.–PRIKS, M. (2010): Behavior under social pressure: Empty Italian stadiums and referee bias. *Economics Letters*, 108. 2. 212–214.
- POLLARD, R. (2006): Worldwide regional variations in home advantage in association football. *Journal of Sports Sciences*, 24. 3. 231–240.
- POLLARD, R. (2008): Home advantage in football: A current review of an unsolved puzzle. *The Open Sports Sciences Journal*, 1. 12–14.
- POLLARD, R.–GÓMEZ, M. A. (2009): Home advantage in football in South-West Europe: Long-term trends, regional variation, and team differences. *European Journal of Sport Science*, 9. 6. 341–352.
- POLLARD, R.–SECKIN, A. (2007): Why is home advantage in South-east Europe the highest in the world? In THEODORAKIS, Y.–GOUDAS, M.–PAPAIOANNOU, A. (eds): *Book of long papers, 12th European Congress of Sport Psychology*. FEPSAC, Halkidiki. 53–56.

- POLLARD, R.–SILVA, C. D.–MEDEIROS, N. C. (2008): Home advantage in football in Brazil: differences between teams and the effects of distance traveled. *Revista Brasileira Futbol. The Brazilian Journal of Soccer Science*, 1. 1. 3–10.
- POULTER, D. R. (2007): Non-outcome measures underlying the home advantage effect for teams and individual players in the UEFA Champions League. In THEODORAKIS, Y.–GOUDAS M.–PAPAIOANNOU, A. (eds): *Book of long papers, 12th European Congress of Sport Psychology*. FEP-SAC, Halkidiki. 49–52.
- PRICE, J.–WOLFERS, J. (2007): Racial Discrimination Among NBA Referees. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No. 13206*. <http://www.nber.org/papers/w13206> (Letöltés ideje: 2012. március 1.)
- RICKMAN, N.–WITT, R. (2008): Favouritism and Financial Incentives: A Natural Experiment. *Economica*, 75. 298. 296–309.

A VALÓSÁG HATÁRAI

LILLA DEMETER – PATRICIA PATAKI

The linguistic characteristics of lying based on written picture descriptions

Abstract: *Our study investigated changes in liars' linguistic style across truthful and deceptive communication in a text-based setting. An analysis of 44 transcripts revealed that liars produced more negative emotions during deceptive descriptions. Due to the fact that our sample was small ($N = 22$) we could not observe more statistically significant linguistic categories, but the means showed the expected tendencies: liars used more negation terms, motion or sensory verbs and fewer causal terms. Interestingly, motivated subjects wrote twice as many self-references in their lies than in their true stories, which contradicts the American research of Hancock (2008) and raises the question if there are cultural differences in this aspect.*

Keywords: lying, motivation, linguistic style, picture description

INTRODUCTION

Deception in general is a frequent phenomenon in today's consumer society. It is in our nature. As DePaulo (1996) points out in her study, people tell an average of one to two lies per day.

At the beginning of the 20th century, Freud wrote that even though people who lie have some control over their statements, their underlying state of mind is still able to and does "leak out". Zuckerman (1981, 1985) has proved this idea in his Four-Factor Model of Deception, which was based on the fact that liars always attempt to control their reactions when they lie. In other terms, they try to control cue leakage. This may seem easy by controlling facial expressions, but cue leakage always occurs through the body, extremities and through the voice. Even though it is not as well studied as the non-verbal aspects of deception, the language of deception has been examined in several different approaches. While the measurement of lies is very hard to investigate, the linguistic and content analysis of lies is a new, developing field in today's psychology.

In this research we focused on liars' linguistic profiles in a text-based, computer-mediated setting. Due to financial limitations the assessment was made by hand, not by the computer program used by Hancock.

Based on previous researches, four linguistic cues have been associated with deception: a) word quantity, b) pronoun usage, c) negative words, and d) markers of cognitive complexity. At the last topic to operationalise, we created several categories: exclusive words, negations, causation phrases, sense terms and motion verbs.

Firstly, the majority of previous work suggests that liars use fewer words and details, because it's mentally challenging to keep track with the fictional story (VRIJ et al. 2000). However a more recent study of Zhou et al. (2004) showed just the contrary: liars use more words, because they need to mystify, especially when the communication medium is text-based. This also might be due to liars planning and editing their messages more carefully than truth-tellers.

Secondly, liars tend to refer to themselves less often in their deceptive statements. This can be observed by considering the first-person singular pronouns (also referred to as self-oriented references), like "I", "me", or "my" and also the verbs in first-person singular. The decreased number of these pronouns may a sign that liars do not want to take ownership of their untrue statements. By using other-oriented pronouns (like "you", "(s)he", "their", "they"), they distance themselves from the lie. More frequent usage of negation terms is a result of this attitude as well. This is important because society shows antipathy towards lies and even more towards liars.

Thirdly, liars are more likely to use words with negative emotional content. This happens most likely because lying evokes negative emotions in people (fear, anger, guilt, etc.).

Finally, previous research also suggests that liars refrain from using distinction markers which delimit what is in their story and what is not. At this point we examined exclusive words like "but", "except", "without", "exclude". Using these words would require specificity and precision, which would enhance the probability of being caught in a contradiction. Apart from this, we also assessed causation phrases, which liars seem to use less due to it being cognitively demanding. Furthermore, sense terms ("seeing", "touching", "smelling", "hearing", "tasting") and motion verbs ("go", "walk", "move") will also be discussed subsequently, because liars tend to use more of these words. When people are attempting to construct a false story simple, concrete actions are easier to string together than false evaluations.

Our research was conducted in Hungarian, therefore we may get results which contradict the American study due to cultural differences. In *Table 1* the assessed words will be listed in Hungarian so as to not alter their true meaning.

All things considered, our basic question was if there is a significant difference in liars linguistic profile along to our specified criteria (word quantity, pronoun use, negative words, cognitive complexity). Also we wanted to test if there is a cultural linguistic difference between Hungarian and American English.

Our hypotheses are:

1. Liars will produce *more words* during deceptive descriptions.
2. Liars will use *fewer first-person singular pronouns* in deceptions.
3. Liars will use *more negative emotion words* during deception.
4. Liars will use *fewer exclusive words*, and *causational phrases* and during deception.
5. Liars will use *more words pertaining to the senses*, and *more motion verbs*.
6. Liars will use more *negation terms* when lying.

METHODS

Research subjects

Participants (N = 22) were university students living in Kerekes Dormitory of the Hungarian ELTE University (9 men, 13 women). Due to this they were from many different departments (the most frequent was Psychology, with 5 persons). They were randomly selected and invited to take part in a brief psychological experiment. Two subjects data had to be taken out because their answers were extreme, so the sample's number shrunk to 20, containing 9 men and 11 women.

Their age ranged between 19 and 26 years, 22 being the most common.

Assets, materials, methods

We decided to use neutral pictures because we wanted to measure the number of words linked to negative emotions. In case of clearly negative feeling evoking pictures, there would be many negative feeling words in the honest descriptions too. Due to this we decided on the use of milder, but still opposing pictures: one shows the inside of a modern mall and the other two runners with high mountains in the background. Our second reason for choosing neutral pictures was that we wanted to spare the research subjects of unnecessary emotional stress.

We chose to conduct the study in writing instead of in oral communication because we didn't have the tools necessary to generate transcripts and because we were more curious of the content and the word usage, not the intonation, etc., so it was not strictly necessary for it to be spoken. Lastly, in the study of Newman and Pennebar (2003), there were significant differences in the written lies too, just like in the oral ones between truth and lies (the topic the participants wrote or spoke about was their opinion on abortion). Compared to that study, we wanted to test if the differences would still be significant when the subject was not as emotion-evoking and personal.

Procedure

Research subject were invited to a research room where they were told that they would be participating in a study which required them to write lies. Participants were given ethical consent sheets to read and sign. After this they had to take their seats in front of the computers. There were 3 questions about how often they think they lie and how good liars they consider themselves to be in general and in that very moment.

After this followed the real activity.

Motivation manipulation

There were two groups based on the way participants were informed about the purpose of the research before doing the test: the motivated and the unmotivated group.

The unmotivated group (ten subjects) received the information that the purpose of the study was to study the characteristics of written lies (they were not asked to try to lie the best they can).

On the contrary the motivated group (ten subjects) was told that according to a recent study people who lie successfully have better communication skills, thus they are more successful in later life than their unskilled lying counterparts. We said that we would like them to lie as unnoticeably as possible, to see how talented Hungarian university students are on average.

After this both groups received detailed information on the main task. They had to write the truth about one picture and a lie about the other, answering these questions: what do you think is happening on the picture? Write a story about it.

Participants were told that they had to write 5-10 rows under both pictures.

Half of the subjects (every second one) had to write the untrue story about the first picture and the other half about the second one. By doing so we wanted to eliminate any potential differences caused by people's different attitudes towards the two pictures.

There were some changes along the way. After the first two subjects descriptions we stated it more clearly that they had to write stories, not just describe the pictures. There were less problems with the lies, but there was one person who wrote a private memory as a lie (we guess it is a memory of a real event because it was written in first person singular, seems realistic, etc.). We took out that participants data from the database, and another one's because it was extremely negative.

At the end there was one more question (how well do they think they did on this activity, was their lie noticeable?).

After they finished all of the above activities, subjects were informed about the real purpose of the study and any misleading information they were given was cleared up and discussed (both for the motivated and the unmotivated group).

Analysis methods

The study couldn't be double blind, because we knew the pictures, thus we could tell which stories and thoughts were linked to the pictures (true) and which weren't (false, lies). We marked the texts indicating when we found:

1. Self-references
2. Negative emotion words
3. Exclusive words
4. Sense terms and motion words
5. Negations
6. Causational terms
- +
7. Word count

Detailed description of these categories follows.

Self-references were direct use of the pronoun I ("én") or uses of first person singular suffixes ("-m" or "-k", for example: "enyém", "ennék"). Words linked to negative emotions such as: hate, kill, dead, suffer, scream, etc. Exclusive words contain words that indicate distinctions about what really happened and what didn't (kivéve, de, anélkül). Sense terms and motion words were words which indicate using one's senses or motion (lát, néz, hall, tapint; fut, száll, megy). Negations covered terms such as: not, never, nothing, no one. Causational terms refer to words which logically link two sentences or ideas (for example "mert", "mivel", "tehát"). The classification of all the Hungarian words inspected can be seen in the Appendix divided by categories.

As in all linguistic studies, these categories all had to be defined on our personal opinions to some degree (what words should we consider negative, which self-references do we accept, etc.). The most objective category was that of the word count (we used the word counting function of Microsoft Word at each measurement).

RESULTS

The following reported findings reveal that deception affected the liar's patterns of language use, but not in as many ways as we expected it. In addition, an increased motivation to succeed in lying impacted the liar's linguistic style (making it more typical of lies). Our findings are organized along the 6 primary linguistic variables of interest.

The models most frequently used to analyze each of the linguistic variables were nonparametric tests, related samples and related samples t-test, depending on whether the normality was significant. Since our sample was small we suspect that there would have been more significant differences along the categories. Because of this we will also indicate differences in the means.

Word Quantity

No effects and interactions were observed concerning word quantity in truthful and deceptive texts. We even controlled if the results were affected by the fact that half of the candidates had to write the true story first and the lies as second and vice versa. We found no differences.

But we found that motivated people wrote almost ten words more/story on average (*Table 1.*).

Pronoun Usage

Contradicting all the research assumptions made in previous researches, we found that in the motivated group self-references were tendenciously more frequent in lies than true stories. In the unmotivated there was almost no difference.

Negative Emotion Words

Also consistent with our hypotheses more negative words were produced generally during deceptive discussions ($M = 1,143$, $SE = 1,164$) than during truthful descriptions ($M = 0,357$, $SE = 0,503$), $t(19) = 2,33$, $p = 0,03$).

There was also a big difference among motivation: the interaction of motivation and negative emotion words usage was significant. The motivated group used significantly more negative emotion words ($M = 0,42$, $M2 = 1,67$, $F(1) = 5,641$, $p = 0,028$) in their lies, while in the unmotivated group there was no significant difference. In the motivated group in the true stories $M = 0,5$, $SE = 1,3$, in the false stories $M = 1,8$, $SE = 1,75$, $t(9) = 3,07$, $p = 0,0133$. Whereas in the unmotivated group in the true stories $M = 0,9$, $SE = 0,99$, in the false stories $M = 1$, $SE = 1,05$, $t(9) = 0,287$, $p = 0,78$. So in the motivated group there are significantly more negative emotion words in the lies, while in the unmotivated group no significant difference was found.

Exclusive Words

There were no difference found in the use of exclusive words, not even between the motivated and unmotivated group in the lies and honest stories. Motivated liars used a bit more exclusive words.

Causational Terms

We found no significant difference. In the motivated group there was a difference between the means ($M = 2,2$ and $M = 1,4$), so there were more causational words in the true stories than in the lies. Whereas in the unmotivated group there was no difference.

Sense Terms, and Motion Verbs

In the sense terms we found a nonsignificant difference in the unmotivated group in the true story $M = 3,2$, $SE = 1,9$, and in the false story $M = 3,6$, $SE = 1,35$. Whereas in the other group there was no difference at all $M = 4,1$, $M = 4,2$.

Negation Terms

Since we found no significant differences in negation words, we looked the motivated and unmotivated group's means. Consistent with our hypothesis we found that the motivated group used negations more often in their lying statements $M = 1,6$, and $M = 2,1$, than in their true stories (but these differences were not significant) compared to the unmotivated group.

DISCUSSION

We found expected tendencies in most of the cases, but only one significant result: negative emotion words are more often found in lies.

This significant result might be caused by the fact that next to lying, being motivated to lie causes stress too and this results in more negative emotion words.

Because in the other categories we did not find any more significant results we would suggest conducting a research with on a big representative sample. Also it might make differences more pronounced if we used more emotion provoking pictures than we did in this research, for example pictures provoking disgust. Except for the self-references (pronouns in first-person singular) and exclusive words, our linguistic categories were consistent with our expectations which were based on previous researches. Liars use less exclusive words because they are afraid of being asked back, so the small difference might have been caused by the written way of the research. In these two exceptions there were small differences in the means, that it might be due to cultural differences (Hungarian language belongs to a different language root). Especially when it comes to self-references: there are much more in the motivated group's lies, than in their true stories which is the opposite of the American results.

In the followings we will discuss differences caused by the motivation factor. As mentioned at negative emotion words, there were significantly more negative emotion terms, words in general, negations, fewer causational terms in the motivated group's lies, than in their true stories. In the unmotivated group however, we found more sense and motion words in the lies.

Due to the fact that lying in general provokes negative emotions and being motivated caused additional stress, the negative emotion words and negation came up much more often, compared to the unmotivated group. Moreover, since motivated liars tried to create the "perfect lies" they used more words to create them, thus the higher word count, but they used fewer causation terms. So the harder they tried, the easier the lie detection became.

There was only one category which was not consistent to our statement above, that motivated group used less sensor and motion verbs, than unmotivated group, even though it is also a characteristic of a lie. This might be also because the small sample. Because we counted the sensor and the motion words together we cannot tell whether there was a difference between the number of these categories.

To sum up, our findings support the theories we tested (research of HANCOCK et al.). Especially among the dimension of negative emotions we found a very typical tendency, even in our 22 person sample the statistical difference was significant. In the other categories the means showed the expected proportions. So they would have been probably significant on a bigger sample. We suggest further research on the Hungarian sample to test if the use of self-references can be found in the Hungarian population like in the American one.

	Motivated				Unmotivated			
	Truth		Lie		Truth		Lie	
	M	SE	M	SE	M	SE	M	SE
Word quantity	83,10	19,12	85,00	22,76	75,30	17,90	74,80	18,56
Self-reference	0,80	1,14	1,90	1,85	1,60	2,20	1,50	3,24
Negative emotion words	0,50	1,27	1,80	1,75	0,90	0,99	1,00	1,05
Exclusive words	0,80	1,14	0,90	1,10	0,60	0,97	0,70	1,06
Sense and motion verbs	4,10	1,29	4,20	1,99	3,20	1,99	3,60	1,35
Negation terms	1,60	1,07	2,10	1,91	1,10	0,99	1,30	1,06
Causational terms	2,20	1,03	1,40	2,12	1,00	1,16	1,10	1,29

Table 1. Motivation, veracity, linguistic category shown

Category	Hungarian Words
First-person singular pronouns and verbs	ülök, gondolom, értem, képzem, hiszem, szeretem, én, voltam, látok, tudnék, nekem, leszek, szerintem, ismerem, általam
Exclusive words	de, viszont, ezeken kívül, ellenére, hiába, bár, azonban, hanem
Negation terms	nincs, nem, sem, se, ne, nincs, semmi, senki, sincs, nehogy
Causation terms	miatt, ezt onnan gondolom, mivel, ezért, következtetve, leolvasható, ítélve, így, tehát, hiszen/hisz, úgyhogy, arra utal, valami alapján, ugyanis
Negative emotion words	hiba, elfelejt, un, menekülés, meghal, veszett, rátámad, ütődik, zűrzavar, pánik, csíp, végez, sérül, fejvesztett, mérég, horrorisztikus, kihalt, ijedt, gyanús, levet, sikít, csalódott, küzd, frusztrál, végső nyugalom, vakító, megtörik, kiábrándul, szegényes, aggódik, túlsúlyos, zavaró, unott, koszos, kosz, stress, eltorzul, fájdalom, ütés, fellök, rezignált, préda, fejvesztve, örült, rémült, jajveszékelés, egyedül, magány, gyilkos, tikkasztó, kár
Words pertaining to the senses	lát, nézelődik, megfigyel, nézeget, szembetűnő, nyaldos, látszik, kóstol, szemlél
Motion verbs	táncol, tolong, repked, megmozdul, repül, nyüzsög, jár, utolér, menekül, fut, betör, rátámad, mozdul, ugrik, száguld, megy, távozik, beszalad, mászkál, hajt, száll, elindul, úszik, játszik, lézeng, fódrozódik, ténfereg, bolyong, elhajol, indít, fellök, odajut, halad, utazik, görkorizik, tornázik, kocog, elszabadul, járkál, bandukol, feszít

Appendix 1. Linguistic Categories of the Hungarian Words

REFERENCES

- HANCOCK, J. T.–CURRY, L. E.–GOORHA, S. (2008): On Lying and Being Lied To: A Linguistic Analysis of Deception in Computer-Mediated Communication. *Discourse Processes*, 45. 1. 1–23.
- NEWMAN, M. L.–PENNEBAKER, J. W.–BERRY, D. S.–RICHARDS, J. M. (2003): Lying Words: Predicting Deception from Linguistic Styles. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29. 665–675.
- DEPAULO, B. M.–KASHY, D. A.–KIRKENDOL, S. E.–WYER, M. M.–EPSTEIN, J. A. (1996): Lying in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70. 979–995.

MAKAI NÓRA

A borderline és a pszichodráma

Absztrakt: *Dolgozatom célja a borderline szindróma és a pszichodráma kapcsolatának feltárása különféle irodalmak összefoglalása által, pontosabban annak vizsgálata, hogy a pszichodráma mint módszer hogyan alkalmazható a borderline szindróma kezelésében. Összefoglalom az átfogó kézikönyvek és a kurrens kutatási beszámolók tapasztalatainak egyesítését helyezi középpontba.*

Kulcsszavak: borderline, pszichodráma

A BORDERLINE ZAVAR

A „borderline” kifejezést először Adolf Stern alkalmazta 1938-ban egy olyan betegcsoport leírására, amelynek tagjai nem javultak érzékelhetően a klasszikus pszichoanalízisben, és nem illettek sem a neurotikus, sem a pszichotikus kategóriába, mivel mindkét típusra jellemző vonások megtalálhatók voltak bennük (STERN 1938).

A borderline személyiségzavart (F60.31) a DSM-IV-TR meghatározása alapján a személyiségzavarok közé soroljuk, jellemzője a kora felnőttkortól kezdve számos különféle helyzetben megnyilvánuló általános instabilitás az interperszonális kapcsolatokban, énképben és hangulatban, valamint jelentős impulzivitás, azaz öt vagy több az alábbiakból:

1. kétségbeesett igyekezet a valós vagy képzelt elhagyatás elkerülésére,
2. instabil és egyben intenzív személyes kapcsolatok, amelyeket az idealizálás és a lebecsülés szélsőséges váltakozása jellemez,
3. identitászavar: jelentős, tartósan bizonytalan énkép vagy önérték,
4. impulzivitás legalább két, elvileg önveszélyeztető területen (például költekezés, szexualitás, pszichoaktív szer használata, veszélyes autózvezetés, falás),
5. ismétlődő öngyilkossági viselkedés, gesztusok vagy fenyegetések vagy öncsonkítás,

6. érzelmi labilitás az észrevehető hangulati reaktivitás miatt (például kifejezett diszfóriás, ingerlékeny vagy szorongásos epizódok, amelyek rendszerint néhány óráig, ritkábban néhány napig tartanak),
7. belső üresség krónikus érzése,
8. inadekvát, intenzív harag vagy annak kontrollálási nehézsége (például gyakori ingerültség, haragosság, ismételten tettlegesség),
9. átmeneti, stresszhez kapcsolódó paranoid elképzelések vagy súlyos disszociatív tünetek.

Egyes becslések szerint (LINEHAN 1993, idézi CUKIER–MARMELSTEJN 1998) az Egyesült Államokban a nem kezelt pszichiátriai betegek 11%-a, a kezelték 19%-a borderline, a személyiségzavarral diagnosztizáltak között ez az arány 33%, illetve 63%, vagyis igen nagy a prevalenciája. Ezen betegek – ugyancsak becslések alapján – 70-75%-a legalább egyszer végrehajtott öngyilkossági kísérletet, 9%-uk befejezetten. Gunderson (2009) felhívja rá a figyelmet, hogy bár manapság teljesen elfogadott a borderline személyiségzavar mint diagnózis, és több terápiás módszert is kidolgoztak rá, továbbra is az egyik legelterjedtebb személyiségzavar.

Differenciáldiagnózisát tekintve a borderline zavar egyes vonásaiban hasonló jeget mutat a szkizofréniával (GUNDERSON et al. 1975; SPITZER et al. 1979), a bipoláris zavarokkal (BOLTON–GUNDERSON 1996), a poszttraumás stressz zavarral, a többszörös személyiségzavarral, valamint a narcisztikus személyiségzavarral is. Általánosságban az különbözteti meg ezektől, hogy az öndestruktív cselekvések és öngyilkossági kísérletek lényegesen jellemzőbbek a borderline eseteknél. Gunderson és munkatársai összehasonlító kutatást végeztek (GUNDERSON et al. 1975) szkizofrén és borderline betegek vizsgálatával, és bár sok hasonlóságot találtak a két zavar között, eredményeik szerint az egyértelmű vagy hosszú pszichotikus epizód hiánya, a disszociatív élmények viszonylagos ritkasága, az erőteljesebb harag és a kevesebb szorongás különbözteti meg a borderline pácienszt a szkizofréntől.

A borderline zavar etiológiáját illetően nincs megegyezés a szakemberek között. Egyesek az elégtelen érzelmi fejlődést, mások a biológiai tényezőket, megint mások a szociokulturális tényezőket emelik ki. A gyakorlati tapasztalatok alapján elmondható, hogy a legtöbb borderline páciens nagyon problémás családi háttérrel rendelkezik, beleértve az érzelmi elhagyatottságot, fizikai, szexuális és érzelmi bántalmazást is, amely instabil önértékelést és bizonytalan kötődési mintázatokat eredményez. Mivel több neurológiai zavarral is mutat korrelációt a borderline zavar előfordulása (például hiperaktivitással, figyelemzavarral, epilepsziával), ezért biológiai hátteret is feltételeznek a kutatók, bár nem mutatható ki egyértelmű összefüggés a fenti zavarokkal. Egy tanulmány szerint (BERLIN et al. 2005) az orbitofrontális kéreg diszfunkciója állhat a borderline betegek impulzivitása mögött. A szociokulturális nézőpont azt hangsúlyozza, hogy az elidegenedés társadalmi folyamata nagyban hozzájárul a borderline zavar gyakori előfordulásához (CUKIER–MARMELSTEJN 1998).

A borderline klienst úgy kell a gyakorlatban elképzelnünk, mint egy érzelmi kültakaró nélkül élő személyt (CUKIER–MARMELSZTEJN 1998). A gyermekkori megerősítések hiánya azt eredményezi, hogy nem tudja megfelelően kezelni érzelmeit – sem megnevezni őket, sem kimutatni, sem visszafogni azokat. Szülei érdeklődésének felkeltésére törekszenek folyamatosan, eközben sérül realitásérzékük. Egyre gyámoltalanabbak, függőbbek és kevésbé felelősségteljesek lesznek, mint más gyerekek. Felnőttként is védelmezőre, illetve gondozóra szorulnak, ennek elérésére sokszor pszichés és fizikai tüneteket is produkálnak (például depresszió, alkoholizmus, anorexia, hipochondriás panaszok).

Mivel sosem kapta meg gyermekként a kellő törődést, ezért a borderline személyiség fixálódik a tökéletes gondozó keresésére, akit idealizál, ezért gyakran csalódik, dühbe gurul. Reprodukálja saját gyermekkori környezetét, saját érzelmeit értéktelennek tartja, képtelen a mindennapi problémák megoldására, irreális célokat tűz ki, és gyűlöli magát kudarcaiért. Saját érzelmeinek foglya, ezért apróbb mozzanatok is heves reakciókat válthatnak ki benne. Ezek azok a tényezők, amelyekkel a terápiáknak meg kell birkóznuk (CUKIER–MARMELSZTEJN 1998).

A BORDERLINE ZAVAR TERÁPIÁI

A hosszú távú pszichoterápia a leggyakoribb kezelési módja a borderline zavarnak, ám a pszichoterapeutának általában sok nehézséget okoz maga a terápiás kapcsolat. A pszichodinamikus terápia a páciens alapvető kapcsolatletteremtési zavaraira, éni-identitás-problémájára, általános magány- és ürességérzésre helyezi a hangsúlyt (GUNDERSON 1996; MICHELS 1992; EGAN 1988, idézi COMER 2000). A kognitív viselkedésterápiák során modellálják az egyes helyzeteket, és segítenek a helyzet áttervezésében, helyes értelmezésében (WESTEN 1991). A csoportterápia során a borderline kliens egyszerre több emberrel teremthet kapcsolatot, akik megerősíthetik az énképét és az önértékelését (MOSKOVITZ 1996; LESZCZ 1992; O'LEARY et al. 1991, idézi COMER 2000) – a pszichodráma is ebbe a csoportba tartozik, amint azt később látni fogjuk. Végül a gyógyszeres kezelések is sokszor használnak, például antidepresszáns, szorongásoldó vagy antipszichotikus szereket alkalmaznak a leggyakrabban (WESTON–SIEVER 1993; SIEVER–DAVIS 1991, idézi COMER 2000).

A borderline páciens klasszikus pszichoterápiája számos nehézségbe ütközhet, és legtöbbször ütközik is (CUKIER–MARMELSZTEJN 1998; YALOM 1995). Az első a célok ütközése a terapeuta és a páciens között. A terápiás folyamat szokványos célja megérteni a kliens problémáit, „meggyógyítani saját magát”, érdemben változtatni az életvitelén stb. Ezzel szemben a borderline páciens nem szándékozik meggyógyulni, ugyanis tünetei valamiképp tanúsítják, hogy milyen sérelmek érték az életben, és ezekre némileg még büszke is. A terapeutát tanúként értelmezi, aki azért van, hogy meghallgassa, és ítélje el a vele történt igazságtalanságokat, valamint kárpótolja őt ezekért, és gondoskodjon

róla, ezért szeretné, hogy különleges kapcsolatot ápoljanak kettejük között, nem pedig a gyógyulás a cél, hiszen akkor vége szakadna ennek a különleges kapcsolatnak.

A borderline kliens és a terapeuta közti kapcsolat határai jelentik a probléma másik oldalát. A páciens bizalmatlan, mégis ragaszkodó, és folyamatosan feszegeti a terápiás határokat. Néha kimondottan támadó és agresszív, máskor sértetten visszahúzódozó és távolságtartó, zárkózott. Időnként az együttműködést is megtagadja, és kilép a terápiából. Ez a kapcsolati mintázat nyilvánvalóan a kliens gyermekkori kötődéseinek hiányosságai-
ból fakad, elsősorban a dezorganizált kötődés lehet a háttérben (FONAGY et al. 2000). Gerald Adler (1979) szerint az ideális terapeuta-kliens kapcsolat akkor alakul ki, amikor a kliens internalizálni kezdi azokat az én-aspektusokat, amelyek belőle hiányoznak, ám a terapeutában megtalálhatók, és reális értékelést alakít ki mindkettejükéről.

Ezen a két fő problémán kívül számos kisebb akadhat (CUKIER–MARMELSZTEJN 1998), például a borderline kliensek sokszor igyekeznek elcsábítani a terapeutát, ösztönösen egyetérteni vele, majd hevesen ellenkeznek, ha valami nem úgy alakul, ahogy tervezték. Igen nagy nehézséget jelent, hogy a terapeuta ne erősítse meg a maladaptív folyamatokat kitüntetett figyelmével, mégis segítse a borderline páciensét a gyógyulásban. Ez még nehezebb, ha a kliens agressziója kimondottan a terapeuta ellen irányul, és, mondjuk, szándékosan zaklatással, félrekezeléssel gyanúsítja, és jogi úton beperli a terapeutát. Összefoglalva a fentieket, a borderline kliens gyanakvása, követelőzése és állandó elégedetlensége, amelyeket gyakran gyermekkori trauma okoz, erősen megnehezíti a terapeuta munkáját, akinek a feladata egyrészt elfogadni, támogatni a klienst, másrészt mégis meghúzni a valós határokat számára.

Azonban a terapeutát is fenyegeti két sajátos veszély, amikor borderline klienssel dolgozik. Az egyik a megmentő szerep felvétele, azaz a kliens sikerrel jár a terápiás kapcsolat túllépésében, és ezáltal csődöt mond a terápia. A másikat „az áldozat hibáztatásának” nevezhetjük, azaz a terápia folyamán a terapeuta eljuthat arra a pontra, amikor a hiába-
való erőfeszítések következményeképp a klienst kezdi okolni a vele történekeért, és bele-
nyugszik a kudarcba. Tehát megállapíthatjuk, hogy a klasszikus egyéni pszichoterápia sok veszély rejt magában a borderline kliensek kezelését illetően (CUKIER–MARMELSZTEJN 1998).

A PSZICHODRÁMA ALAPJAINAK BEMUTATÁSA

A pszichodráma – amely hatásmechanizmusát a belső lelki tartalmak, élmények és konfliktusok megjelenítésén keresztül fejt ki – felhasználási területe rendkívül széles: alkalmazható az önismeret fejlesztésében, szervezetfejlesztésben, közösségformálásban, konfliktuskezelés és személyes hatékonyság fejlesztése során, de jó kiegészítő módszer az oktatásban, képzésekben is.

A pszichodráma eredetileg Jacob Levi Moreno által a század első felében kidolgozott, akcióelvű, cselekvésközpontú, tüneti és feltáró jellegű csoportpszichoterápiás módszer

(MORENO 1946), amelyet Mérei Ferenc honosított meg Magyarországon az 1970-es évek elején (SARKADY 2005).

„Moreno a módszer kidolgozása során az aktív, cselekvő, spontán önkifejezés felszabadítására törekedett, miközben elsősorban nem az egyént, hanem az egyénekből összetevődött csoportot helyezte a figyelem és a pszichoterápia középpontjába. Moreno elméleti rendszere három nagy ismeretanyagból áll; a szociometria, a csoportpszichoterápia és a szociodráma, illetve pszichodráma területeiből, mely utóbbi alap gondolata, hogy az emberi spontaneitás és kreativitás a cselekvésbe ágyazódva érvényesül, s a cselekvésbe ágyazott helyzetet képes az egyén tudatosítani. A pszichodráma módszere kognitív és emocionális szinten tudatosít, testi-fizikai szintű átéléssel, és teszi ezek által lehetővé a verbális és preverbális szintekkel való egyidejű terápiás munkát.” (A Magyar Pszichodráma Egyesület honlapja, <http://www.pszichodrama.hu/index.php?menu=7&almenu=1>, [Letöltés ideje: 2011. április 8.]

Hogy a pszichodráma hatásmechanizmusát megérthessük, magának a csoportnak a terápiás tényezőit is fontos látnunk. A reménykeltés, az egyetemesség, az altruizmus, az információközlés, a korrekatív érzelmi élmény, a szocializáció eszközeinek fejlesztése, a modellképzés, az interperszonális tanulás, a csoportkohézió, a katarzis és az egzisztenciális témák realitásként való kezelése mind hozzájárul ahhoz, hogy a csoportos terápia gyógyító folyamattá váljon (YALOM 2001). Az én megerősítésének is több módját figyelhetjük meg egy csoportterápia során. A realitástesztelés, az ítélőképesség gyakorlása, a realitásérzék, az impulzuskontroll, a tárgykapcsolatok feltárása, a kognitív folyamatok, az ego szolgálatában álló adaptív regresszió, az én defenzív működése, az ingerküszöbök növelése, az autonómia megélése, a szintetikus és integratív működés támogatása, valamint a kompetencia érzésének megtapasztalása mind olyan elemek, amelyek a résztvevők énjét tartósan megerősítik (BELLAK 1973, idézi YALOM 2001).

A pszichodráma a pszichológiai és szociális problémák feltárása érdekében eljátszatja a személyekkel életük fontos eseményeit, hogy ezáltal segítse a megértést, a feldolgozást. Az akcióban vagy jelenetben felmerülő problémák vonatkozhatnak a múltra, a jelenre vagy akár a jövőre is, illetve lehetnek pusztán mentális folyamatok kivetülései is, tehát nem szükséges valós eseményt megjeleníteni. A jelenet során a játékosoknak ezáltal mélyebb önreflexióra nyílik lehetőségük (BLATNER 2006).

Hogy a továbbiakban egyértelmű legyen, mely kifejezéseket hogyan használom, megadok néhány pszichodramatikus fogalmi definíciót. A pszichodráma alapelemei közé tartozik a protagonista, az adott jelenet főhőse, aki megoldást keres valamely problémájára. Az ő támasza a rendező, pszichodráma-vezető vagy terapeuta, aki segíti a feltáró munkát. Egy következő szereplő a segéd, aki a protagonista énjének másik részét testesíti meg, hogy az jobban rálásson saját helyzetére. Csoportos pszichodramában adott a közönség, a csoport többi tagja, akik az úgynevezett *sharing* fázisban visszajelzéseikkel segítik a protagonistát, illetve közülük választhat mellékszereplőket a játékos. A jelenet maga a színpadon zajlik, amely egyfajta projekciós felület a protagonista számára.

A pszichodrámaülésnek több fázisa van (bemelegítés, jelenet, *sharing*), amelyek során a rendező többféle pszichodramatikus technikát alkalmazhat (BLATNER 2006).

A pszichodráma egyszerre egy elméleti keret és olyan módszerek gyűjteménye, amelyek felváltva és egyszerre is alkalmazhatóak a dráma színpadán. A duplázás és a tükörtechnika két igen fontos eszköz, amely segít a kliens érzéseit felszínre hozni, tudatosítani és ezáltal elfogadni. A dupla vagy duplázás során a protagonista érzelmeit, gondolatait egy másik csoporttag vagy akár koterapeuta úgymond „kihangosítja”, azaz empatikusan igyekszik megérezni és hangosan kimondani, ezáltal valamelyest belehelyezkedik a protagonista szerepébe. Hasonló folyamat játszódik le a visszajelző, *sharing* körben is, amikor szerepazonosulások által jelezhetnek vissza a nézők. Az erősen konfrontatív tükörtechnika alkalmazásakor a protagonista kilép a jelenetből, és végignézi azt úgy, hogy egy segéd-én helyettesíti őt, ezáltal más szemszögből képes önmagára és a helyzetre tekinteni (BLATNER 2006).

A harmadik, talán legalapvetőbb technika a szerepcsere, amely a legkézenfekvőbb módja a különböző szerepek megtapasztalásának: ennek során a főbb szereplők szerepet cserélnek. Amikor a protagonista szerepet cserél valakivel, meghaladja szokásos énközpontúsága határait. Főleg akkor lehet indokolt a szerepcsere, ha a protagonistának szüksége van egy másik személy nézőpontjával való empatizálásra, például személyes konfliktusok esetén. A szerepcsere során nemcsak a protagonista gazdagodik új nézőponttal, hanem a segéd-én is, akivel szerepet cserél (BLATNER 2006). A dolgozat további részében elsősorban ezek a technikák kerülnek majd szóba.

A pszichodráma alapvetően önismereti, illetve terápiás célokra használatos. A terápiás csoportok sokszor vegyes összetételűek, különböző lelki problémákkal küzdőkkel foglalkoznak, míg vannak kimondottan zavarspecifikus csoportok is. Tanulmányok sora foglalkozik a pszichodráma hatásaival különböző pszichés zavarok terápiájában, például szkizofrénia (RABINER–DRUCKER 1967; MANN 1982), poszttraumás stressz zavar (KELLERMANN 2000), disszociatív identitászavar (REYNOLDS 1996), depresszió (HAMAMCI 2006), Asperger-szindróma (MUNIR et al. 2008), illetve alkoholfüggőség (WOOD 1979) esetén (lásd még: KELLERMANN 1987). A továbbiakban a borderline betegekkel végzett kutatások eredményeit fogom összegezni.

BORDERLINE ÉS PSZICHODRÁMA

Először a borderline kliens általános csoportterápiájának vonatkozásait fogom áttekinteni, mivel a pszichodramára, lévén egyfajta csoportterápia, ugyanúgy jellemzőek előnyei és nehézségei is, ahogy a többi csoportterápia-típusra. Ezek után kimondottan a pszichodramatikus technikák alkalmazásának előnyeit fogom összefoglalni.

A borderline zavar terápiájának klinikai szempontból négy fő szintje különíthető el – az összes lehetséges terápiás módszert beleértve: kórházi, részleges kórházi, intenzív, kórházon kívüli és kórházon kívüli (GUNDERSON 2008). Az utóbbi két szakaszban

zajlanak a viselkedésváltozás és az interperszonális növekedés folyamatai, amelyeket a pszichodráma különösen hatékonyan képes támogatni, ebből adódóan a későbbiekben tárgyalt pszichodramatikus terápiás megközelítés elsősorban a kórházon kívüli szakaszban képzelhető el. Bateman és Fonagy (1999) tanulmánya alátámasztja, hogy a részleges kórházi kezelés hatékonyabb, mint a kizárólagos kórházi ellátás a borderline kliensek esetében.

A borderline kliensekkel való munka sajátosságainak ismerete azért kiemelten fontos a pszichoterapeuták és csoportterapeuták számára, mivel nehéz a borderline zavart egyetlen válogató ülésen diagnosztizálni, így csoport esetén a terapeuta akaratlanul is beválogathatja a klienst egy amúgy integráltabb tagokból álló csoportba (YALOM 1995). Fontos tudni, hogy a borderline kliens számára nem azért javasolják a csoportterápiát, mert az ilyen személyek könnyen vagy jól dolgoznak csoportban, hanem mert egyéni terápiában nehéz őket kezelni, ahogy azt már korábban említettük. Többször egyéni terápiával kombinált csoportterápiát javasolnak számukra. Kimondottan borderline csoportok nem szoktak alakulni (az alább kifejtett nehézségek miatt), egy átlagos csoport általában 1-2 borderline tagot bír el (YALOM 1995).

A borderline kliensekre sok szempontból pozitívan hathat a csoportterápia, ám itt is meg kell említenünk tipikus nehézségeket. Egyrészt egyéni terápia során gyakran panaszkodnak borderline kliensek, hogy a csoport az idegeikre megy, másrészt sokszor igitkeznek csoporttagokkal csoporton kívüli kapcsolatot létesíteni, harmadszor előfordul, hogy ellenállást fejeznek ki a csoporttal szemben azáltal, hogy végig hallgatnak az üléseken (GUNDERSON 2008).

A csoportterápia előnyei közt szerepel azonban, hogy segít a páciensnek azonosítania és megfelelően kifejeznie az érzelmeit, nehezen elfogadható impulzusait megvitathatja a csoporttagokkal, valamint a valahova tartozás élményét megkaphatja a csoporttól, és biztonságos kötődést alakíthat ki a csoporttagokkal, illetve több nézőpont megismerése által változhat önmagáról alkotott képe (BATEMAN-FONAGY, 2004).

Egy kognitív szemléletű kutatás szerint (BATEMAN-FONAGY 2004) a borderline személyiségzavarral élők ritkábban alkalmazzák a naiv tudatelméletet, azaz kevésbé érzékenyek mások belső mentális állapotaira, ebből fakadnak kapcsolati nehézségeik. A legtöbb esetben ez akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a beteg közeli társas kapcsolatai, vagyis kötődési tárgyai kerülnek szóba. A borderline személyiségek naiv tudatelméleti készsége, azazhogy többször vegyék figyelembe, hogy a másiknak is vannak gondjai, érzései, jól fejleszthető már azzal is, ha gyakran szembesítik őket mások belső mentális állapotaival. Erre különösen alkalmasak a pszichodráma módszerei.

Kraus és Reynolds tanulmánya (2001) szerint a borderline kliensek terápiájában erősen elősegíti a gyógyulást a csoporttársak visszajelzése (amely a pszichodráma egyik alappillére), a dependens és manipulatív viselkedések felismerése, a biztonságos környezet megtapasztalása, az érzelmekkel való munka öröme, és egy olyan csoportban való jelenlét, amely lehetőséget nyújt új kapcsolatok, viselkedések, élmények megtapasztalására. Mivel a borderline kliensek sok kapcsolati nehézséggel küzdenek, számukra különösen sokat

jelent egy biztonságos közeg, amely akkor is fennáll, ha egyes csoporttagok épp kimaradnak az ülésről. Ezenkívül gyakran hasznára is válhat a csoportnak, ez pedig növeli az önbizalmat és a valahova tartozás érzését (YALOM 1995).

Horwitz (1980, idézi KRAUS–REYNOLDS 2001; illetve YALOM 1995) szerint a csoportterápia előnyei közé tartozik továbbá, hogy a borderline páciens negatív impulzusai több tárgyra oszlanak szét, valamint a kliens azt is szabályozhatja, hogy az egyes tagokhoz milyen közel szeretne kerülni, ami egy klasszikus terápiás helyzetben nehezebb. Hogy a borderline személy mennyire látja reálisan a terapeutát, illetve a csoporttagokat, az lemérhető a többiek véleménye alapján. Nehézségként megemlítendő azonban, hogy a borderline beteg exhibicionizmusa némileg polarizálhatja a csoportot, megnehezítve ezáltal a csoportfolyamatokat.

A fenti előnyök mindenfajta csoportterápiára jellemzőek, így a pszichodramára is. Cukier és Marmelsztejn (1998) szerint kimondottan a pszichodráma sajátos előnye a borderline terápiában, hogy finoman lép be a kliens belső védelmi zónájába, ahol a múltbeli kapcsolatokban szerzett sebek rejlenek, majd a kliens vissza tud térni egy megerősítő, meghitt kapcsolati térbe, ahol a csoport egy korrektív kapcsolati modellt kínál.

A dráma színpadán a *surplus reality*, avagy a „többletvalóság” formájában olyan szituációk során, amelyek a való életben nem valósulhatnak meg, lehetőség nyílik elképzelt interakciók, potenciális konfliktusok megjelenítésére anélkül, hogy a valós életbeli kapcsolatok sérülnének. A pszichodramában az egyénnek módja van az adaptációhoz szükséges szerepfelvételt akadályozó, a múltban gyökerező traumák feldolgozására protagonistaként. (Mint már korábban említettük, a borderline személyiség gyakran korai traumák miatt alakul ki.)

Azonban a pszichodramában a kliens nem csupán protagonista szerepet tölthet be, hanem más csoporttagok protagonista játékában segéd-énként rengeteg különféle szerepet próbálhat ki. A különböző szerepek megélése által a személy spontánabbá, rugalmasabbá válhat a valós interakciók során, ezáltal egészségesebb kapcsolatokat alakíthat ki környezetével, megtanulhat megfelelően viselkedni adott helyzetekben. Mivel a szerepek kialakulása cselekvéshez, szociális környezethez kötött, a pszichodráma pedig a valódi és modellált szociális környezetben való cselekvésen alapul, ezért jól alkalmazható a kóros szerepstruktúrák gyógyításában (BLATNER 2006).

A duplázás technikája adott esetben segíthet a kliens érzelmeinek tudatosításában, amely kimondottan fontos a konfúz érzelmekkel rendelkező borderline kliens esetében, ám előfordulhat, hogy a borderline kliens túlságosan érzékenyen reagál érzelmeinek mások által történő „kihangosítására”, ha úgy ítéli meg, hogy nem érti meg őt a csoport. Ezzel szemben a tükörtechnika, amikor kívülről látja a kliens az adott jelentet, kimondottan sokat segíthet a helyzet újraértelmezésében, a belátás elősegítésében. Cukier és Marmelsztejn (1998) hangsúlyozzák, hogy a terapeutának pontosan kell követnie a kliens leírását a helyzetről, mivel erős reakciót válthat ki belőle, ha saját elképzeléseivel torzíttja a hozott anyagot.

További kutatások szerint (CUKIER 1995) a borderline személyiségre jellemző agresszió kezelésében is igen hatásos a pszichodráma. Azáltal, hogy a terapeuta és a kliens együttes erővel konkretizálja a konfúz érzelmeket, például a haragot, majd metaforikusan, például egy szörny formájában megjelenítik a dráma színpadán, könnyebbé válik a vele való munka, mivel a reaktív és defenzív szerepeket le tudja választani saját személyiségéről. A technikát Cukier „karakterinterpolációnak” nevezte el.

Mint már többször is említettük, a borderline személyiség kialakulásában gyakorta szerepet játszik egy bántalmazó felnőtt. Cukier és Marmelsztejn (1998) szerint fontos, hogy a terápia során a kliens támogatást kapjon a bántalmazás élményével kapcsolatban; de ugyanakkor éppen olyan fontos neki, hogy mentse ezeknek az elsődleges kapcsolatoknak az esetleges pozitív elemeit a bántalmazás, illetve érzelmi következményeinek tagadása nélkül. A pozitív momentumok kiragadása ebből a kontextusból elősegíti az egészségesebb emberi kapcsolatok kialakítását, a bizalom újrafogalmazódását.

Összefoglalva röviden a fentieket, a borderline kliensnek kimondottan előnyére válhat egy olyan elfogadó, empatikus csoport, amelyhez biztonságosan tud kötődni, ahol traumatikus élményeit a *surplus reality* keretein belül, a valós kapcsolatok további sérülése nélkül feldolgozhatja, és szerepeinek rugalmasságát a különböző helyzetekben fejlesztheti.

DISZKUSSZIÓ

A borderline szindróma és a pszichodráma kapcsolatára mind ez idáig kevés tanulmány született, ennek oka feltehetőleg a diagnózis folyamatos változása lehet. Bár külön-külön mindkét fogalommal gyakran lehet találkozni a szakirodalomban, ennek ellenére az idézett kutatások óta nem nagyon jelent meg a két témát összekapcsoló tanulmány.

A borderline zavarral minden klinikusnak szükséges megismerkednie, hiszen – ahogy az adatokból is látszik – egyre gyakoribb kórkép, és igen nehéz differenciálni. Mivel egyéni terápiában nehezen kezelhető, úgy gondolom, a csoportterápia és azon belül is a pszichodráma az egyik legjobb módszer a terápiájára. A borderline kliens elsősorban kapcsolati, azon belül is kötődési nehézségekkel küzd, amelynek kezelésére egy közösség kiválóan alkalmas, valamint egy olyan módszer, amelynek fókuszában a szociális szerepek és kapcsolatok problémája áll. A másik jellemzője a borderline személyiségzavarnak, hogy időről időre pszichotikus tüneteket produkál – és az egyik legjobb gyakorlóterepe a fantázia és a valóság szétválasztásának maga a színpad, a dráma, ahol a többletvalóság és a csoportközeg segítségével megtanulhatja a beteg, hogyan válassza külön a kettőt, illetve mikor és milyen formában van helye az egyiknek és a másiknak.

Az olvasott kézikönyvek és tanulmányok alapján úgy gondolom, a pszichodráma kiváló módszer a borderline személyiségzavar kezelésére, és fontos lenne további kutatásokat végezni a témában, hatástanulmányokat készíteni a terápia sikerességéről, összevetve más terápiás módszerekkel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADLER, G. (1979): The Myth of the Alliance with Borderline Patients. *Am J Psychiatry*, 136. 5. 642–645.
- BATEMAN, A.–FONAGY P. (1999): Effectiveness of Partial Hospitalization in the Treatment of Borderline Personality Disorder: A Randomized Controlled Trial. *Am J Psychiatry*, 156. 10. 1563–1569.
- BATEMAN, A.–FONAGY P. (2004): *Psychotherapy for Borderline personality disorder. Mentalisation based treatment*. Oxford University Press, Oxford, UK.
- BERLIN, H. A.–ROLLS, E. T.–IVERSEN, S. D. (2005): Borderline Personality Disorder, Impulsivity, and the Orbitofrontal Cortex. *Am J Psychiatry*, 162. 12., 2360–2373.
- BLATNER, A. (2006): *A pszichodráma alapjai – Történet, elmélet, gyakorlat*. Animula, Budapest.
- BOLTON, S.–GUNDERSON, J. G. (1996): Distinguishing Borderline Personality Disorder from Bipolar Disorder: Differential Diagnosis and Implications. *Am J Psychiatry*, 153. 9. 1202–1207.
- COMER, R. J. (2000): *A lélek betegségei – Pszichopatológia*. Osiris, Budapest.
- CUKIER, R.–MARMELSZTEJN, S. (2008): „Gyűlöllek... kérlek, ne hagyj el!” A borderline kliens és a pszichodráma. In FIGUSCH Z. (szerk.): *Szambadráma – a brazil pszichodráma*. Animula, Budapest. 135–152.
- FONAGY, P.–TARGET, M.–GERGELY, G. (2000): Attachment and borderline personality disorder: A theory and some evidence. *Psychiatric Clinics of North America*, 23. 1. 103–122.
- GUNDERSON, J. G. (2008): *Borderline Personality Disorder: A Clinical Guide*. American Psychiatric Publishing, Washington DC.
- GUNDERSON, J. G. (2009): Borderline Personality Disorder: Ontogeny of a Diagnosis. *Am J Psychiatry*, 166. 5. 530–539.
- GUNDERSON, J. G.–CARPENTER, W. T.–STRAUSS, J. S. (1975): Borderline and Schizophrenic Patients – A Comparative Study. *Am J of Psychiatry*, 132. 12. 1257–1264.
- GUNDERSON, J. G.–SINGER, M. T. (1975): Defining Borderline Patients: An Overview. *Am J Psychiatry*, 132. 1. 1–10.
- HAMAMCI, Z. (2006): Integrating psychodrama and cognitive behavioral therapy to treat moderate depression. *The Arts in Psychotherapy*, 33. 3. 199–207.
- KELLERMANN, P. F. (1987): Outcome Research in Classical Psychodrama. *Small Group Behavior*, 18. 4. 459–469.
- KELLERMANN, P. F. (2000): *Psychodrama with trauma survivors: Acting out your pain*. Jessica Kingsley/Taylor & Francis, Philadelphia.
- KRAUS, G.–REYNOLDS, D. J. (2001): The “A-B-C’s” of the Cluster B’s: Identifying, Understanding, and Treating Cluster B Personality Disorders. *Clinical Psychology Review*, 21. 3. 345–373.
- LINEHAN, M. M. (1993): *Cognitive Behavioural Treatment of Borderline Personality Disorder*. Guilford Press, New York.
- Magyar Pszichodráma Egyesület honlapja: *Mi a pszichodráma?* <http://www.pszichodrama.hu/index.php?menu=7&almenu=1> (Letöltés ideje: 2011. április 8.)
- MANN, S. J. (1982): The integration of psychodrama and family therapy in the treatment of schizophrenia. *Family Therapy*, 9. 3. 215–225.
- MORENO, J. L. (1946): *Psychodrama*. Beacon House, New York.
- MUNIR, S.–SCHOLWINSKI, E.–LASSER, J. (2006): The use of psychodrama techniques for students with Asperger’s Disorder. *Journal of School Counseling*, 4. 2. 2–38.

- RABINER, C. J.–DRUCKER, M. (1967): Use of psychodrama with hospitalized schizophrenic patients. *Diseases of the Nervous system*, 28. 1. 34–38.
- REYNOLDS, T. (1996): Dissociative Identity Disorder and the Psychodramatist. *Australian and New Zealand Psychodrama Association Journal*, 5. 43–61.
- SARKADY K. (2005): A magyarországi pszichodráma története. In ZEINTLINGER, K. E. (szerk.) (1991/2005): *A pszichodráma-terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. I. Moreno után*. Párbeszéd Kiadó, Budapest. Online: <http://www.pszichodrama.hu/konyvajanlo-2/29-zeitlinger-pszichodrama-tk> (Letöltés ideje: 2011. április 8.)
- SPITZER, R. L.–ENDICOTT, J.–GIBBON, M. (1979): Crossing the Border Into Borderline Personality and Borderline Schizophrenia – The Development of Criteria. *Arch Gen Psychiatry*, 36. 1. 17–24.
- STERN, A. (1938): Psychoanalytic Investigation of and Therapy in the Border Line Group of Neuroses. *Psychoanalytic Quarterly*, 7. 467–489.
- WESTEN, D. (1991): Cognitive-behavioral interventions in the psychoanalytic psychotherapy of borderline personality disorders. *Clinical Psychology Review*, 11. 3. 211–230.
- WOOD, D. (1979): Psychodrama with an alcohol abuser population. *Group Psychotherapy, Psychodrama & Sociometry*, 32. 75–88.
- YALOM, I. D. (1995): A borderline páciens. In YALOM, I. D. (2001): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata – Sorozat a csoportról* 4. Animula, Budapest. 319–323.

VELLER LÁSZLÓ

Hasbeszélőhatás vizsgálata virtuális környezetben

Absztrakt: *Kísérletemben a hasbeszélőhatás (ventriloquism) kognitív pszichológiai hátterét vizsgáltam. A hasbeszélőhatás ugyanis tökéletes példa a multiszenzoros feldolgozásra, hiszen a kialakuló mentális reprezentáció két különböző érzéketi modalitás (látás, hallás) közös feldolgozása során jön létre (a vizsgálati személyeket egy időben éri vizuális inger és hanghatás, de két különböző helyről, mégis összekapcsolják a két ingert). A hasbeszélőhatás kapcsán legtöbbször vizsgált pszichológiai jelenség az úgynevezett utóhatás, miszerint a hasbeszélőhatás megszüntetése után a jelenség hatása nem szűnik meg, hanem rövid ideig még befolyásolja az utána következő ingerek feldolgozását. A jelenség vizsgálatára egy általam java scripteléssel programozott kísérleti eljárást (Unity3D-ben) alkalmaztam, ahol gömbök mozdultak meg hatszor, és adtak ki hangokat, így kialakítva a hasbeszélőhatást. Vizsgálatomban 20 fő vett részt (egyetemista fiatalok), akiket két csoportra osztottam aszerint, hogy a hasbeszélőhatás kialakítása után milyen gyorsan jött a detektálandó inger (3 másodperc vagy 1,5 másodperc). A vizsgálati ingereket három csoportba osztottam: kongruensnek neveztem azt az esetet, amikor a detektálandó hang a megmozdult gömbbel egy oldalon volt, inkongruensnek, amikor a detektálandó hang a megmozduló gömbbel ellentétes oldalról szólalt meg, semlegesnek pedig, amikor a detektálandó hang teljes mértékben középről szólalt meg. Eredményeim szerint az inkongruens ingerek nem hoztak létre hasbeszélőhatást, míg a kongruens ingerek erőteljesebb utóhatást váltottak ki, mint a semleges ingerek, főként a 1,5 másodperces csoport esetében.*

Kulcsszavak: hasbeszélőhatás, utóhatás, virtuális környezet, multiszenzoros feldolgozás, szenzoros feldolgozás, vizualitás, hallás, HRTF, FKÁF

ELMÉLETI BEVEZETŐ

Multiszenzoros feldolgozás

A környezetünkben érkező ingereket elsősorban szemünk és fülünk segítségével érzékeljük. E két érzéketi modalitás a feldolgozás szintjén szorosan kapcsolódik egymáshoz (többek között a *colliculus superiorban*, *superior temporalis sulcusban*), ezt nevezzük

multiszenzoros feldolgozásnak. A multiszenzoros feldolgozás során a külső környezetről alkotott reprezentáció kialakulásában nemcsak egy érzékszervünk által közvetített információ mutatkozik meg, hanem más érzékszervekből érkező ingerek feldolgozását. A feldolgozás során látásunknak mint a vezető érzéketli modalitásnak több „beleszólása” van az ingerek feldolgozásába, mint hallásunknak, főként ennek köszönhetően jöhetnek létre bizonyos érzéketli illúziók.

Az érzéketli illúziók iskola példája az úgy nevezett McGurk-effektus (MCGURK–MACDONALD [1976]), amelynek során a kísérleti személyeknek olyan videókat vetítenek le, amelyekben szótagokat kiejtő („ba” vagy „ga” szótag) emberek szája van felvéve. A videók újra vannak szinkronizálva és a „ba” vagy „ga” szótag helyet „ba” szótag szólal meg. A manipuláció eredményeként a kísérleti személyeknél a „ga” szótagnál a „ba” megszólaló szótag helyett „da” szótagról számoltak be, ami bizonyítja a látás vezető szerepét a multiszenzoros feldolgozás során (CSÉPE–GYÖRI–RAGÓ 2007).

Hasbeszélőhatás

Az érzéketli illúziókra jó példa még az úgy nevezett hasbeszélőhatás (ventriloquism). Hasbeszélőhatás esetén a megfigyelő személyeket egy időben éri vizuális inger és hanghatás, de két különböző helyről, mégis összekapcsolják a két ingert, és a hang forrását a vizuális inger helyével azonosítják (klasszikus példái a jelenségnek a hasbeszélő komikusok előadásai, ahonnan maga a pszichológiai jelenség is a nevét kapta [HOWARD–TEMPLETON 1966]).

A jelenség pszichológiai vizsgálata a kognitív forradalom éveiben kezdődött. Berman és Welch (1976) kísérletükben, amelyben a hangforrás és a vizuális inger közötti térbeli diszkrepanciát manipulálták, bizonyították a jelenség meglétét. Azt tapasztalták, hogy a kísérleti személyek a hang forrását a vizuális inger megjelenéséhez közelebb detektálták.

A jelenség vizsgálatára több eljárást is kidolgoztak a kutatók, a fentebb említett kísérlet (BERMANT–WELCH 1976) és más kísérletek is (BERTELSON–RADEAU 1977, 1981) az online feldolgozásra példák, hiszen a hasbeszélőhatás azonnal megjelenik a kísérleti személyek válaszaiban. Radeau és Bertelson (1977) bizonyította, hogy a hatás a vizuális inger és a hanginger egyidejű megjelenésére érzékeny. Kísérletükben a hanginger egy mondat volt, amelyet vagy a mondatot mondó személy arcával mutattak be (realisztikus bemutatás), vagy egy fényingerrel, amelyet maga a kimondott hang generált (nem realisztikus bemutatás), az esetek egy részében a hanginger szinkronban jelent meg a vizuális ingerrel, míg az esetek másik felében 0,35 szekundumos különbséggel. Az ingerek közti rövid idejű deszinkronizáció is megszünteti a hatást, míg a realisztikus-nem realisztikus bemutatás között nem mutatkozik különbség.

Az online vizsgálatokon kívül széles körben elterjedt a hasbeszélőhatás offline vizsgálata. Az ilyen kísérletek során a kutatók nem a jelenség azonnali (online) hatására kíváncsiak,

hanem a jelenség során fellépő utóhatást vizsgálják. Ez az utóhatás abban mutatkozik meg, hogy a hasbeszélő illúzió bemutatása során tapasztalt, a hangforrás lokalizációjában történő eltolódás megmarad a bemutatás után is (RADEAU–BERTELSON 1974).

Az utóhatás természetéről, kialakulásáról és tartósságáról még keveset tudunk. Egyes kutatások alapján (RECANZONE 2009) az utóhatás akár több 10 percig is megmaradhat, míg más kutatások épp az ellenkezőjét bizonyítják, vagyis azt, hogy az utóhatás pár másodperc után már nem tapasztalható (WOZNY–SHAMS 2011).

Frissen és munkatársai (2003, 2005 és 2011) laboratóriumi körülmények között bizonyították, hogy az utóhatás megjelenéséhez elegendő 1 percig kitenni a kísérleti személyeket hasbeszélőhatásnak, és az utóhatás erősségét befolyásolja a hasbeszélőhatás bemutatásának ideje. Kísérletükben a résztvevőket 1, 3 vagy 5 percig tették ki hasbeszélőhatásnak. Eredményül az kapták, hogy szignifikáns különbség van az utóhatás erősségét tekintve az 1 és a 3 perces kísérleti elrendezés között – a 3 perces bemutatási idő javára, de – nem találtak különbséget a 3 és az 5 perces elrendezés között. Tehát a bemutatási idő csak egy szintig befolyásolja az utóhatás erősségét. Szintén Frissen és munkatársai (2003, 2004) bizonyították, hogy az utóhatás megjelenését nem befolyásolja a hanginger frekvenciája. Held (1965) és Welch (1978) véleménye alapján elmondható, hogy az utóhatás egy mentális művelet következtében jön létre, amelynek komoly szerepe lehet külső környezetünkről alkotott mentális reprezentációk kialakulásában.

A legújabb kutatásokban már a hasbeszélőhatás neurológiai hátterét igyekeznek feltárni a kutatók. Bischoff és munkatársai (2005) a hasbeszélőhatás felhasználásával keresték az audiovizuális kötés (binding) agyi hátterét. A kísérlet fMRI eredményei alapján elmondható, hogy audiovizuális kötés során az *insula* és más környékbeli agyi területek mutatnak aktivitást. Ezen eredmények tovább bővítik az agyunkban történő tudattalan folyamatokról alkotott tudásunkat.

HIPOTÉZISEK

Bertelson (1993) és Frissen et al. (2011) munkái alapján az általam alkalmazott kísérletben a hasbeszélőhatás utóhatásának megjelenésére számítok, és eredményeikből kiindulva a következő hipotéziseket állítottam fel:

H1: *A hasbeszélőhatás utóhatása statisztikailag kimutatható.*

H2/1: *Kongruens inger esetén a hasbeszélőhatás utóhatása gyengébb, mint semleges ingerkor.*

H2/2: *Semleges inger esetén a hasbeszélő-utóhatás erősebb, mint inkongruens inger esetében.*

H2/3: *Kongruens inger esetén a hasbeszélő-utóhatás erősebb, mint inkongruens inger esetében.*

H3: *A hasbeszélőhatás kialakítása és a detektálási szakasz közti idő csökkentésével a hasbeszélőhatás utóhatása nőni fog.*

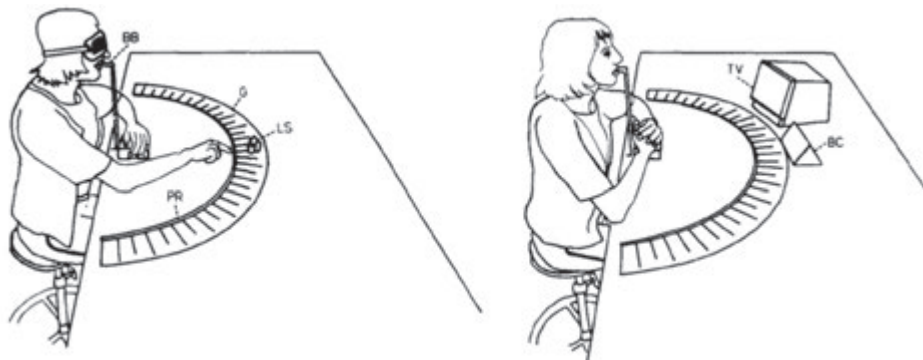
MÓDSZER ÉS ADATSZERZÉS

Kísérleti személyek

A kísérletben 20 fő vett részt, mind a 20 fő egészséges hallással és látással rendelkezett. A minta főleg egyetemi fiatalokból állt, akiket kényelmi mintavétellel toboroztam. Az átlagéletkor 22,75 év volt (szórás $\sim 2,2$ év), a nemek arányát tekintve a minta nem volt kiegyenlített (nő = 13 fő, férfi = 7 fő). Minden adatot az etikai kritériumnak megfelelően kezeltem.

Vizsgálati eszköz

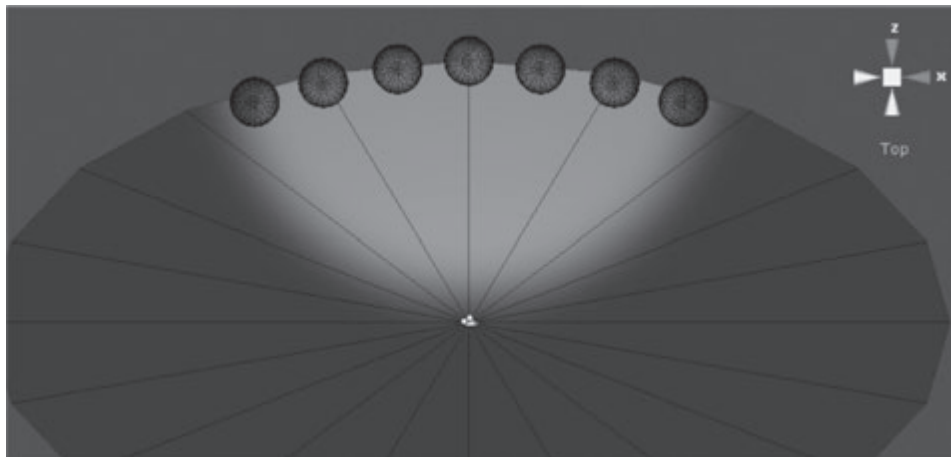
Elkerülendő a manuális kísérletezésből adódó kellemetlenségeket, valamint hogy drága és bonyolult kísérleti berendezéseket kelljen beszerezni (1. ábra), a virtuális kísérletezés mellett döntöttünk. A módszer mellett volt az is, hogy kevés olyan kísérlet van, amely virtuális környezetben vizsgálná a jelenséget (BISCHOFF et al. 2005; PARISE–SPENCE 2008). A kísérlet programozhatósága miatt pedig nagymértékű plaszticitás érhető el, amely megkönnyítheti a későbbi hipotézisállítást és kísérletezéseket. A vizsgálati eszközt egy játékszerkesztő programmal (Unity3D) készítettem el, a kísérlet programozását is én végeztem. A kísérlet alapjául Bertelson (1993) és Frissen et al. (2011) munkái szolgáltak, az ő kísérleti elrendezéseket vezettem át virtuális térbe, kisebb-nagyobb átalakításokkal. A virtuális tér használatával kiküszöböltem a manuális kísérlettel járó kényelmetlenségeket, de a félkörös elrendezést meghagytam (1. ábra).

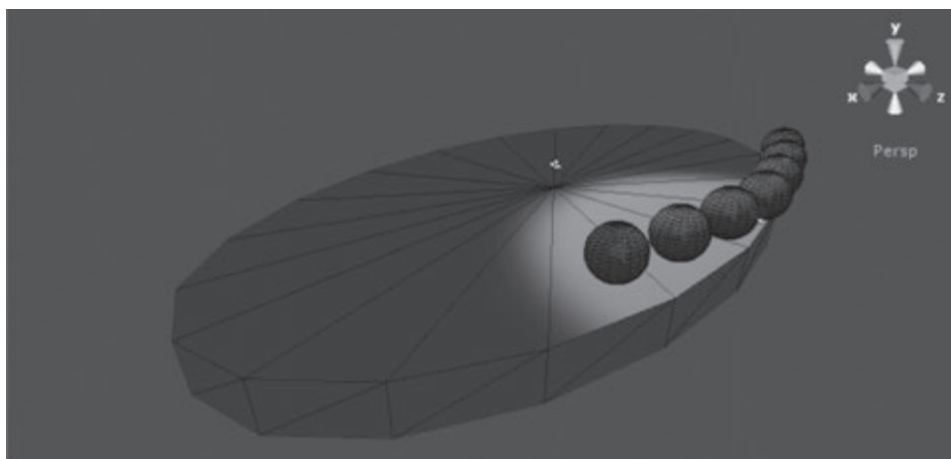
1. ábra. Radeau és Bertelson (1977) által alkalmazott berendezés; a kísérleti személyeknek a fej pozíciójának fixálásának céljából egy merev rudat kellett a szájukban tartaniuk a kísérlet elejétől a végéig

Kísérleti elrendezés

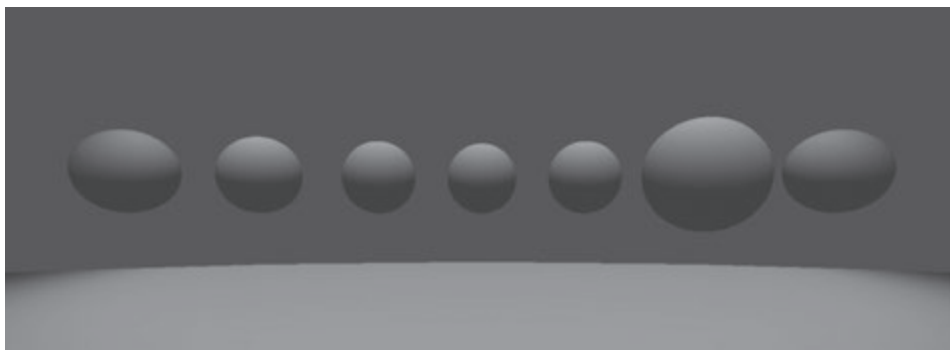
A tesztelés minden esetben csendes körülmények között zajlott egy stúdió minőségű fejhallgatóval (Panasonic RP-HT161). A monitoron végig 7 gömb látszódott, egymástól $10\text{--}10^\circ$ -ra elrendezve egy körcikk körvonalá mentén (2–3. ábra).

2. ábra. A kísérlet elrendezése

3. ábra. A gömbök elhelyezkedése a körcikken (a kör közepén a kis fehér kamera a kísérleti személy nézőpontját jelzi)

4. ábra. Animáció a gömb megmozdulására

A gömbök mindegyike animálva volt egy kisebb mozgásra is, amelyek során az eredeti méret másfélszeresére növekedtek (4. ábra).

Virtuális környezet lévén a kísérletben szereplő hangok is mesterségesen voltak előállítva HRTF-ek (*Head Related Transfer Function*, magyarul fejhez kötött átviteli függvény – FKÁF) segítségével. A HRTF-eket a KEMAR-adatbázisból nyertem ki (GARDNER – MARTIN 1994). A HRTF-ek olyan matematikai függvények, amelyek magukba foglalják azon információkat, hogy fülünk hogyan hall egy bizonyos hangot a tér különböző részeiről. Két HRTF (mindkét fülre egy) használata esetén a függvények képesek modellezni binaurális hangokat is, így a létrejövő hangnak konkrét térbeli helyük lesz (BEGAULT 1994). A kísérletszervezés során ezt a tulajdonságát használtuk ki a HRTF-eknek, hogy létrehozzunk a tér különböző pontjairól szóló mesterséges hangokat, jelen esetben a térben elhelyezett gömböknek megfelelően fokokban mérve: -30° , -20° , -10° , 0° , 10° , 20° , 30° (2–4. ábra), a 0° hang szólt teljesen középről, mindkét fülben egyszerre. A hangok 200 ms-ig tartottak, és 750 Hz-es, tiszta hangok voltak 64 dB-re kalibrálva (FRISSEN et al. 2011). A gömbök mindegyike kapott egy számot 1-től 7-ig, amelyek csak akkor jelentek meg, amikor a kísérleti személyeknek a hang forrását kellett detektálniuk.

A kísérlet három szakaszból állt: bemutatási, detektálási és tesztszakaszból, hasonlóan FRISSEN et al. (2011) kísérleti elrendezéséhez. A bemutatási szakaszban a kísérleti személyek csak olyan instrukciót kaptak, hogy figyeljenek arra, ami a monitoron történik. A gömbök mindegyike egyesével megmozdult, és a megmozdulással egy időben megszólalt a gömb térbeli helyzetével megegyező hang (a jobbszélső gömbbel a $+30^\circ$ -os hang szólalt meg, a bal szélső gömbbel pedig a -30° -os hang... stb). A bemutatás random sorrendben történt, és minden gömb kétszer „szerepelt”. Két gömb megszólalása és megmozdulása között 3 másodperc telt el.

A bemutatási szakaszt a detektálási szakasz követte rövid időn belül. Ebben a szakaszban minden hang lejátszódott egyszer, de itt a gömbök már nem mozdultak meg. A kísérleti személyeknek itt már megjelentek a gömbökön számok is (5. ábra),

amelyeknek kimondásával minden egyes hang megszólalása után detektálniuk kellett a hang forrását. Az adatokat én rögzítettem.

5. ábra. A gömbök számai és az instrukció

A detektálási szakaszt azért iktattuk be a kísérletbe, hogy kiszűrjük az esetleges torzító tényezőket (például eltérés a két fül hallása között), valamint teszteljük, hogy a HRTF-ek működőképesek-e, és a kísérleti személyek képesek-e detektálni a hangok helyét.

Ezután következett a tesztszakasz, ahol a manipuláció történt. Elsőnek a hasbeszélőhatás kialakítására került sor a kísérleti személyeknél. A hatás kialakítása úgy történt, hogy egy véletlenszerű gömb hatszor egymás után megmozdult, és a megmozdulásokkal egy időben szintén hatszor megszólalt a 0° -os hang. A hasbeszélőhatás kialakítása után minden esetben egy detektálási szakasz következett, ahol a hanginger lehetett a gömb megmozdulással kongruens (tehát a detektálási hang arról az oldalról szólt meg, ahol a gömb megmozdult: $+10^\circ$ vagy -10°), inkongruens, (a detektálási hang a gömb megmozdulásával ellentétes oldalon szólt meg: $+10^\circ$ vagy -10°) vagy semleges (a detektálási hang minden esetben középről szólt meg 0°). Az alapján, hogy a hasbeszélőhatás kialakítását milyen gyorsan követte a detektálási szakasz, a mintámat két részre osztottam. A résztvevők egyik felének ($N = 10$) 3 másodperc telt el a két szakasz között, míg a másik felének ($N = 10$) 1,5 másodperc. A kísérleti személyeknek itt is hangosan ki kellett mondaniuk a gömb számát, ahonnan a hangot hallani vélték. Az adatokat szintén én rögzítettem.

EREDMÉNYEK

Hipotéziseim vizsgálatára az SPSS 20 statisztikai programot használtam.

Az adatok elemzése előtt a kísérleti személyek detektálási szakaszban elért pontszámait vizsgáltam meg. A résztvevők az esetek többségében eltalálták a detektálandó hang helyét,

így egyetlen embert sem zártam ki a további elemzésből. A kizárási kritériumomat 40% hibázási határhoz állítottam be.

H1: A hasbeszélőhatás utóhatása statisztikailag kimutatható

A hipotézis tesztelésére egymintás t-próbát alkalmaztam, ahol a sztenderd értéket 0-ra állítottam be. Ez az érték azt jelenti, hogy nincs fokban mérhető eltérés a megszólaló hang és a kísérleti személy által detektált hang között, tehát a hasbeszélőhatás nem jelent meg, az utóhatás nem mérhető. Miután meggyőződtem arról, hogy az adatok normál eloszlásúak voltak, lefutattam a tesztek.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a hasbeszélőhatás kialakítása után megmaradó utóhatás a kísérleti személyek hallását $\sim 5^\circ$ -al ($M = 5,472$, $SD = 4,8374$) módosította a vizuális inger irányába, és ez szignifikáns ($t(19) = 5,059$ $p < 0,0001$) különbséget jelent a beállított sztenderd értékhez képest. A hipotézis tehát igazolódott, a hasbeszélőhatás utóhatása statisztikailag is kimutatható volt.

A fenti átlagpontot a kongruens, inkongruens és semleges adatok átlagolásával kaptam. Az adatokat külön-külön is megvizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy az inkongruens ($M = -0,8583$, $SD = 0,87905$) kísérleti helyzetben a várt utóhatás elmaradt, sőt ellentétes hatással bírt (nem a vizuális inger irányába mozdította el a hallást, hanem az ellentétes irányba). Az inkongruens átlag kihagyásával a mintából a hasbeszélőhatás utóhatása több mint 12 fokos elmozdulást eredményezett ($M = 12,500$, $SD = ,39644$).

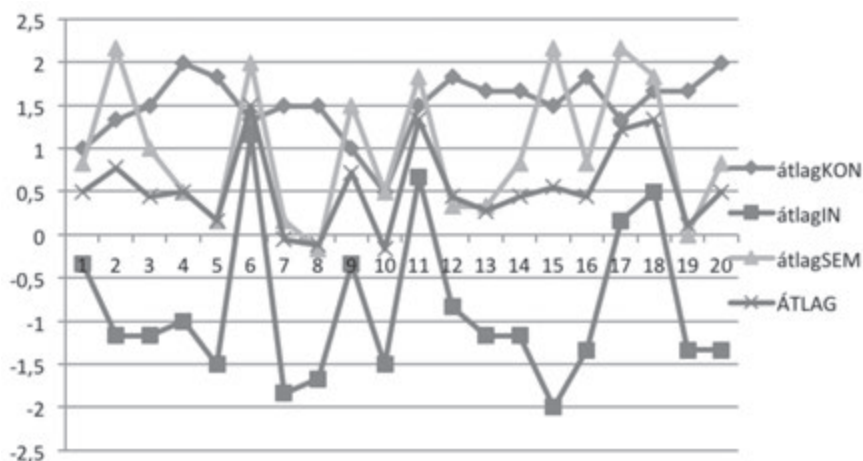
H2/1: Kongruens inger esetén a hasbeszélőhatás utóhatása gyengébb, mint semleges ingerkor

H2/2: Semleges inger esetén a hasbeszélő-utóhatás erősebb, mint inkongruens inger esetében

H2/3: Kongruens inger esetén a hasbeszélő-utóhatás erősebb, mint inkongruens inger esetében

A különböző átlagokat (kongruens, inkongruens és semleges) grafikonon is ábrázoltam (6. ábra). A vonaldiagramról is tisztán leolvashatók az inkongruens (piros vonal) átlagok által felvett negatív értékek. Ezekben az esetekben, amikor inkongruens ingert alkalmaztam, az adatok és a grafikon alapján elmondható, hogy nem alakult ki a hasbeszélőhatás, így utóhatása sem volt detektálható.

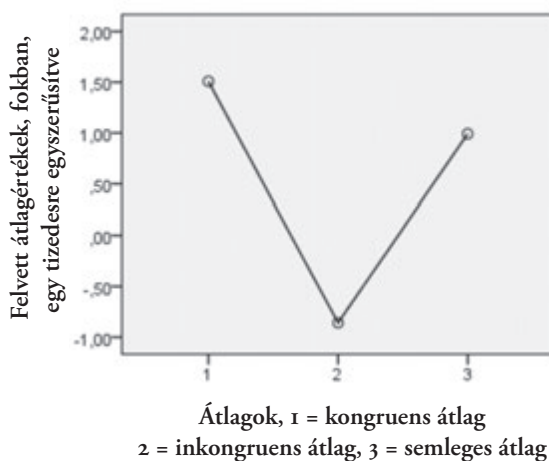
A H2-es hipotézisek vizsgálatára két statisztikai eljárást futattam le. Elsőnek az adatokon egy egy szempontos varianciaanalízist végeztem el összetartozó mintákon. Ezután a jobb átláthatóság kedvéért az átlagokat összetartozó mintás t-próbákkal is átnéztem.

6. ábra. A részt vevő személyek átlagainak ábrázolása vonaldiagramon

Az adatok itt is normál eloszlásúak voltak a Kolmogorov–Smirnov-teszt alapján. A varianciaanalízis szignifikáns különbséget mutatott a 3 átlag között ($t(1) = 25,593$, $p < 0,000070$). Ábrán ábrázolva az eredményeket egy robusztus, V alakú grafikon rajzolódott ki (7. ábra). A varianciaanalízis ábrájáról is szembe tűnik az inkongruens átlag negatív pontszáma ($M = -0,8583$, $SD = 0,87905$). Az ellentétes hatás azzal magyarázható, hogy inkongruens ingerlés esetén az egyik oldalról történő vizuális inger nem kötődik az ellentétes oldali hangingerhez, tehát ebben az esetben nem alakul ki hasbeszélőhatás.

Az adatok értelmezéséhez összetartozó mintás t-próbákkal ellenőriztem az egyes változók közötti különbségeket. Ehhez Bonferroni-korrekciót alkalmaztam. Első

7. ábra. Az egy szempontos varianciaanalízis ábrája

lépésként a $p = 0,05$ értékét el kellett osztanom hárommal, az első fajú hiba elkerülése végett. Így a p új értéke $0,0166^*$ lett, tehát az adatokat ez alatt az érték alatt tekintettem szignifikánsnak. Ez alapján az összetartozó mintás t -próbáknál a szignifikáns különbség csak a kongruens-inkongruens $t(19) = 10,544$, $p < 0,0001$ és a semleges-inkongruens $t(19) = 10,715$, $p < 0,0001$ helyzetek között mutatkozott. A kongruens-semleges pár esetében tendencia szintű $t(19) = 2,439$, $p < 0,025$ különbség volt kimutatható.

A varianciaanalízis és a t -próbák eredményei alapján a hipotézist elfogadhatónak találok. A hasbeszélőhatás utóhatásának mértékét a kongruens ingerek ($M = 1,5083$, $SD = 3,6465$) határozzák meg a legerőteljesebben, míg a semleges ingerek ($M = 0,9917$, $SD = 7,9375$) kevésbé. Inkongruens ingerek ($M = -0,8583$, $SD = 0,87905$) esetén nem alakult ki hasbeszélőhatás.

H3: A hasbeszélőhatás kialakítása és a detektálási szakasz közti idő csökkentésével a hasbeszélőhatás utóhatása nőni fog

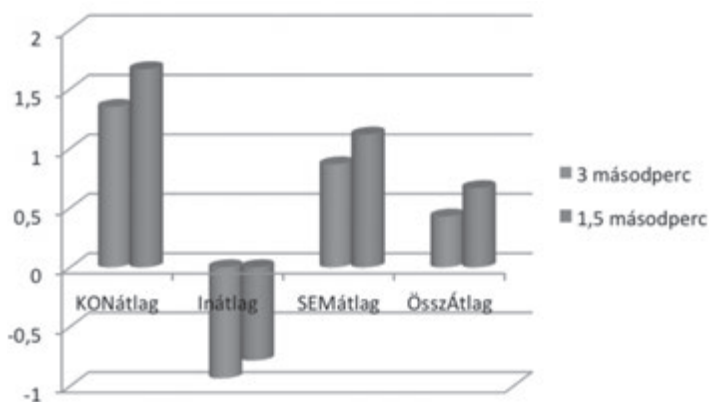
A hipotézis tesztelésére független mintás t -próbát alkalmaztam. A tesztelésnél szándékosan kihagytam az inkongruens ingerek átlagát ($M = -0,8583$, $SD = 0,87905$), hiszen azokról már bebizonyosodott, hogy nem alakítottak ki hasbeszélőhatást, tehát a tesztben a kongruens és semleges ingerek átlagát vettem ($M = 1,2500$, $SD = 0,39644$), amelyek normál eloszlást mutattak. A csoportosító tényező a hasbeszélőhatás kialakítása és a detektálási szakasz közt eltelt idő által rendezett csoport volt.

Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a két csoport között nincs szignifikáns különbség ($t(18) = -1,672$, $p < 0,112$), ezek alapján az időbeli különbség nem befolyásolja az utóhatás erősségét.

Hogy kiderítsem, pontosan a többi átlag (kongruens, inkongruens és semleges) között van-e különbség, elvégeztem egy varianciaanalízist (független mintákon) is. A nem normál eloszlású változók miatt eljárásként Kruskal–Wallis-tesztet alkalmaztam, csoportosító tényezőm az előző vizsgálattal megegyező volt.

A Kruskal–Wallis-teszt többnyire megerősítette a független mintás t -próba eredményét, de kimutatta, hogy a kongruens átlagokat nézve szignifikáns különbség van a két csoport eredményei között ($t(1) = 3,831$, $p < 0,050$), az időkülönbség csökkentésével az utóhatás erősödik kongruens ingerek esetén.

Ezen eredmények alapján ezt a hipotézist csak bizonyos fenntartásokkal tudtam kezelni, és kizárólag a kongruens ingerek esetében tekintem megalapozottnak, habár a $p < 0,050$ nem tekinthető erős szignifikanciaszintnek. A különböző átlagok oszlopdiagramon való ábrázolása is mutatja, hogy a 1,5 másodperces késleltetés során, ha nem is szignifikáns, de minimális különbség kimutatható (8. ábra).

8. ábra. A két csoport átlagainak különbsége

KONKLÚZIÓ

Az eredmények alapján elmondható, hogy hipotéziseim többé-kevésbé megalapozottak voltak. A kongruens ingerek (a gömbök megmozdulásával azonos oldali hangok) erősebb utóhatást hoztak létre, mint a semleges ingerek (középről szóló hangok). Meglepő azonban, hogy az inkongruens ingerek (a gömbök megmozdulásával ellentétes oldalról szóló hangok) a hatás ellenkezőjét váltották ki, vagyis a hasbeszélőhatás az esetek többségében (16 fő) nem alakult ki (6. ábra). Az ábrán jól látható, hogy az inkongruens átlagok végig negatív értékeket vesznek fel (kivéve 4 személynél). A kísérleti személyekkel elbeszélgettem a jelenség kapcsán, és beszámolóik alapján arra következtetek, hogy a két inger (vizuális és hanginger) között nem jön létre a kötés (binding), ami annak tudható be, hogy a két inger már túl nagymértékben mond ellent egymásnak. Ennek következtében a kísérleti személyek nagy hányada a detektálandó hangot még távolabb helyezte a megszólalás helyéhez képest is, ami leolvasható a 6. ábráról is (13 résztvevő érzékelte a hangot az eredeti megszólalástól távolabbra).

Nem vitatott tény, hogy az érzéketi illúziók, mint akár a hasbeszélőhatás is, tudatalan mentális folyamatok eredményei (HELD 1965; WELCH 1978). A detektálási hang és a hasbeszélőhatás kialakítása közötti idő csökkentésével szignifikáns eredményt kaptam a kongruens átlagok esetén. Az, hogy ezen ingerek esetén az időbeli különbség befolyásolja az utóhatás erősségét, azzal magyarázható, hogy az idő csökkentésével a kísérleti személyeknek kevesebb idejük marad arra, hogy tudatos gondolkodással felülírják a tudatosság nélküli folyamatokat. Diagramon ábrázolva az átlagokat is szembevetünk a különbségek, sőt az inkongruens ingerek átlagolásakor keletkezett negatív hatás is mérséklődni látszik (7. ábra).

A kísérlet folytatását a jövőben reakcióidő mérésével kívánom kiegészíteni, predikcióim szerint a diszkrepancia (detektálandó hang és vizuális inger közötti távolság)

növelésével a válaszüthök is növekedni fognak. Hála a programozhatóságból adódó plaszticitásnak, a kísérlet folytatása könnyen kivitelezhető.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BEGAULT, D. R. (1994): *3D sound for virtual reality and multimedia*. AP Professional.
- BERMANT, R. I.–WELCH, R. B. (1976): Effect of degree of separation of visual–auditory stimulus and eye position upon spatial interaction of vision and audition. *Perceptual and motor skills*, 42. 487–493. Idézi: FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25. 1–14.
- BERTELSON, P.–RADEAU, M. (1981): Cross-modal bias and perceptual fusion with auditory–visual spatial discordance. *Percept. Psychophys*, 29, 578–584. Idézi: FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25, 1–14.
- BISCHOFF, M.–WALTER, B.–BLECKER, C. R.–MORGEN, K.–VAITL, D.–SAMMER, G. (2007): Utilizing the ventriloquism-effect to investigate audio-visual binding. *Neuropsychologia*, 45. 578–586.
- CSÉPE V.–GYÖRI M.–RAGÓ A. (2007): *Általános pszichológia I. Észlelés és figyelem*. Osiris, Budapest.
- FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B.–BERTELSON, P. (2003): The aftereffects of ventriloquism: are they sound-frequency specific? *Acta Psychologica*, 113. 315–327.
- FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B.–BERTELSON, P. (2005): The aftereffects of ventriloquism: generalization across sound-frequencies. *Acta Psychologica*, 118. 93–100.
- FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25. 1–14.
- GARDNER, B.–MARTIN, K. (1994): *HRTF Measurements of a KEMAR Dummy-Head Microphone. Measurement*. MIT Media Lab Perceptual Computing – Technical Report #280. <http://sound.media.mit.edu/resources/KEMAR.html> (Letöltés ideje: 2012. június 8.)
- HELD, R. (1965): Plasticity in sensory-motor systems. *Scientific American*, 213. 84–94. Idézi: FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25. 1–14.
- HOWARD, I. P.–TEMPLETON, W. B. (1966): *Human spatial orientation*. Wiley, London. Idézi: CSÉPE V.–GYÖRI M.–RAGÓ A. (2007): *Általános pszichológia I. Észlelés és figyelem*. Osiris, Budapest.
- MCGURK, H.–MACDONALD, J. (1976): Hearing lips and seeing voices. *Nature*, 264. 746–748. Idézi: CSÉPE V.–GYÖRI M.–RAGÓ A. (2007): *Általános pszichológia I. Észlelés és figyelem*. Osiris, Budapest.
- PARISE, C.–SPENCE, C. (2008): Synesthetic congruency modulates the temporal ventriloquism effect. *Neuroscience Letters*, 442. 257–261.
- RADEAU, M.–BERTELSON, P. (1974): The after-effects of ventriloquism. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 26. 63–71. Idézi: FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25. 1–14.

- RADEAU M.–BERTELSON, P. (1977): Adaptation to auditory-visual discordance and ventriloquism in semirealistic situations. *Perception and Psychophysics*, 22. 2. 137–146.
- RECANZONE, G. H. (1998): Rapidly induced auditory plasticity: the ventriloquism aftereffect. *Proceedings of National Academy of Sciences*, 95. 869–875.
- WELCH, R. B. (1978): Perceptual Modification: Adapting to Altered Sensory Environments. *Academic Press*, New York, NY. Idézi: FRISSEN, I.–VROOMEN, J.–DE GELDER, B. (2011): The Aftereffects of Ventriloquism: The Time Course of the Visual Recalibration of Auditory Localization. *Seeing and Perceiving*, 25. 1–14.
- WOZNY, D. R.–SHAMS, L. (2011): Recalibration of auditory space following milliseconds. *The Journal of Neuroscience*, 23, March 2011, 31 (12): 4607–4612.

RANGLÉTRÁK

CZIRFUSZ DÓRA

A tekintélyelvű és a partneri pedagógiai felfogás egy kérdőíves vizsgálat tükrében

Absztrakt: Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen eltérések mutatkoznak a tekintélyelvű és a partneri pedagógiai felfogás között. Eltérést feltételezek attól függően, hogy gimnáziumi vagy szakiskolában tanító pedagógusról van szó, valamint az életkor és a nem mentén. A vizsgálat 52 fő kérdőíves megkérdezésével készült, amelynek elemzése kimutatta, hogy a tekintélyelvű pedagógia a gimnáziumokban jellemzőbb, valamint hogy az előfeltevéssel ellentétben az idősebb tanárok inkább a partneri felfogást részesítik előnyben. A férfi és női tanárok tekintetében nem mutatkozott eltérés a vizsgált mintában.

Kulcszavak: tekintélyelvűség, frontális oktatás, pedagógiai felfogás, tanári kommunikáció

PROBLÉMAFELVETÉS

A különböző tanárszerepek, pedagógiai felfogások közül hazánkban még mindig a hierarchikus, tekintélyelvű felfogás tűnik elfogadottabbnak. Azonban egy tanárnak nemcsak a tanított tárgyhöz kapcsolódó szakmai tudást kell megosztani a diákkal, hanem példát is kellene mutatnia, hiszen a család után az iskola az egyik legmeghatározóbb szocializációs közeg egy fiatal számára. És ebben a közegben egy, az útját kereső fiatalnak szüksége van példaképre, akire felnézhet. Minden diák életében kellene lennie legalább egy hiteles pedagógusnak (persze a legjobb az lenne, ha minden pedagógus hiteles lenne), aki partnerként kezeli a fiatalt.

A tanároknak hatalmas szerepük van, mivel ők lesznek az elsődleges irányítók a tanulásszervezés során (legyen szó formális vagy informális szervezésről). Sok esetben a szülők nem mozognak otthonosan egy-egy tantárgy témáját tekintve, és az is előfordul, hogy gyermekük nevelése kivételként hagy maga után, ahogy azt Szilágyi Gyula is írja

*Megbukott az iskola?*¹ című könyvében. Ilyen esetben egy pedagógus szerepe felértékelődik, nem teheti meg, hogy személyes ellentét miatt vagy egyszerű érdektelenségből nem foglalkozik a diákokkal. Az a benyomásom, hogy sokszor egy pedagógus nem is gondolja végig, hogy némely megnyilvánulásával milyen károkat okozhat. Ez egy partneri viszonyt fenntartó tanár esetében fel sem merülhet, mivel ott a diák is saját véleményével bír, szuverén egyéniségként vesz részt az interakcióban, képviselheti saját érdekeit, és jó esetben megértő fülekre talál.

Ezzel szemben a tekintélyelvű, hierarchikus felfogás esetében a tanulási folyamat másik főszereplője, a diák gyakran nem is részese a saját tanulási folyamatának, egy tekintélyelvű tanári hozzáállás során ő csak egy kis része az egész rendszernek, nincs beleszólása a folyamatba.

Egyre több új elmélet (némelyik nem is olyan új) üti fel a fejét arról, hogy a partneri viszonnal mennyivel eredményesebb munkát lehet elérni, mint az elterjedtebb, tekintélyelvű hozzáállással.

A mai magyar oktatási rendszerben elterjedt frontális oktatás nem minden esetben teszi lehetővé, hogy a diákok egyénisége megismerhetővé váljon az őket oktató pedagógusok számára. Egy felmérés szerint az ilyen típusú oktatási formában a tanárra 80%, a diákokra összesen 20% jut az interakcióból, ami azt jelenti, hogy vannak olyan diákok, akik hetekig szóhoz sem jutnak. Egy ilyen felállásban nehéz megismerni a diákok egyéniségét, és annak ismerete nélkül szinte lehetetlen partneri viszonyt kialakítani. Úgy gondolom azonban, hogy egy pedagógusnak kell rendelkeznie olyan módszertani ismeretekkel, amelyek segítségével a diákokat jobban meg lehet ismerni. Mégis ezek az attitűdök sokszor távol állnak a tanároktól. Ennek oka lehet a tanár-diák viszony hierarchikus felépítése, amelyet a frontális oktatás eredményez. Ennek kialakulása egyébként az ipari forradalomra tehető, mikor is az a nézőpont volt az elterjedt, hogy a gyerek hibás áru, amelyet ki kell javítani, a javítás helyszíne az iskola, a javításban aktívan részt vevő személy pedig a tanár.²

Sajnos ma is ez az uralkodó tanulásszervezési típus, de több szakirodalomból kiderül, hogy nem minden esetben ez a legmegfelelőbb hozzáállás.

Jó példát láthatunk Frank McCourt *A tanárember*³ című regényében. Az írás teljes mértékben életrajzi alapokon nyugszik, a középiskolai irodalomtanár saját élményeit és különleges módszereit írja le a művében.

McCourt arra fektette a hangsúlyt, hogy megtalálja a közös hangot a diákokkal, azaz differenciál. A diákok nemcsak a felettebb érdekes módszerei miatt szerették, hanem azért is, mert egy hiteles, sokoldalú ember tanította őket, aki képes volt alkalmazkodni a fiatalok aktuális hangulatához. Saját elmondása szerint egy tanár rengeteg különböző

¹ SZILÁGYI GY. (2004): A problémás gyerek és a kifogadó iskola. In SZILÁGYI GY.: *Megbukott az iskola?* Osiris, Budapest. 136–149.

² BOGNÁR M. (2009): *Iskolafejlesztés, oktatási reform – tapasztalatok az ezredforduló idejéről.* <http://www.ofi.hu/tudastar/tanulmanyok/iskolafejlesztas> (Letöltés ideje: 2011. október 21.)

³ MCCOURT, F. (2005): *A tanárember.* Magvető Kiadó, Budapest.

szereppel rendelkezik, és mindig a megfelelőt kell előhúznia. Szerinte egyszerre jutasi őrmester, rabbi, egy váll (amelyen a diák kisírhatja a bánatát), fegyelmező erő, énekes, másodrangú tudós, irodai adminisztrátor, bíró, bohóc, tanácsadó, divatdiktátor, karmester, szepptáncos, kollaboráns, tökfej, pszichológus, sőt az utolsó csepp a pohárban. A hallgatók fogják meghatározni, hogy ezek közül épp melyikre van szükségük, és a jó pedagógusnak képesnek kell lennie arra, hogy az adott szerepet magára öltve még tanár is maradjon.

Az ír származású szerző rendhagyó módszerei meghozták a munka gyümölcsét, mivel az általa tanított diákok imádtak irodalomórára járni. Az író elmondja, hogy mennyire nehéz volt megbarátkoznia a diákokkal – vagyis inkább a diákok barátkoztak meg nehezen vele –, mivel korábban nem ehhez voltak szokva. Eleinte nem vették komolyan, de lassan sikerült kialakítani egy olyan, kölcsönösen elfogadó kapcsolatot, hogy a diákok maradéktalanul figyeltek rá. A fiatalok elfogadták a furcsa módszereket, és lassan rájöttek, hogy ez is egyfajta tanulás.

McCourt tehát úgy gondolja, hogy a különböző szerepek mindegyikével kell rendelkeznie egy jó pedagógusnak. Igaza lehet, mivel minden diáknak másra van szüksége, amihez a tanár kénytelen igazodni akkor, ha a közös munka során mindenkit szeretne bevonni. Ez a fajta tanári hozzáállás egy kifejezetten szép példája a partneri felfogásnak, láthatjuk, hogy McCourt valóban arra törekedett, hogy a diákokat megismerve, őket bevonva szervezze a tanulási folyamatukat, leépítve a hierarchikus korlátokat.

Arra a kérdésre, hogy a partneri vagy a tekintélyelvű felfogás közül melyik segíti jobban egy fiatal előmenetelét, a kutatás nem ad választ, azonban számos egyéb tényező körbejárását teszi lehetővé. Kutatásom célja elsősorban a két szereptípus bemutatása néhány jellemző mentén.

TÉMAMEGJELÖLÉS

Kutatásom során a két ellentétes tanári felfogást szeretném vizsgálni: a tekintélyelvűt, valamint a partnerit. A kvantitatív módszerek közül a kérdőívezést választottam.

A mintanagyság 52 fő volt, ennyien töltötték ki a kérdőívet. A populációt a középiskolai tanárok adták, a vizsgálati populációba szakiskolai és gimnáziumi tanárok kerültek. Hat különböző iskolával vettem fel a kapcsolatot e-mailen keresztül, a mintába került két budapesti szakiskola és két gimnázium, valamint egy megyeszékhelyen (Debrecen) elhelyezkedő gimnázium és egy szintén itt található szakiskola. A megbízhatatlan online kitöltés miatt nem tudtam rétegzépző változó szerint kettébontani a csoportot, azonban szerencsésen alakult a kutatás, a mintába azonos arányban kerültek szakiskolában és gimnáziumban tanítók. A mintavételi keretet a két település adta, a kérdőív kitöltéséhez egy online kérdőívszerkesztő programot használtam, így a vidéki iskolákban tanítók is könnyen el tudták juttatni hozzám az adataikat. Összesen 52 kitöltött kérdőív érkezett be hozzám a hat iskolából. Mindenképp torzítja a kutatást, hogy csak 6 iskolát vontam

be, illetve hogy nem ellenőrizhető, hogy a kérdőíveket kik töltötték ki ténylegesen, és az egyéb torzító tényezők kiszűrése sem megvalósítható.

A kérdőív szerkesztése során ügyeltem arra, hogy egyértelmű kérdéseket tegyek fel, így kiszűrtem azt a veszélyt, amely az önkitöltős kérdőívek esetében előfordulhat, hogy egy félreértés miatt torzulnak az adatok.

Hipotéziseim, hogy az összes megkérdezett között magasabb lesz a tekintélyelvű felfogást előnyben részesítők aránya, továbbá, hogy a két iskolatípus között lesz különbség a tekintélyelvű, illetve partneri felfogást előnyben részesítő tanárok arányát tekintve. Feltételezem azt is, hogy az idősebbek inkább a partneri felfogást részesítik előnyben, valamint hogy a férfi tanárok inkább szakiskolában dolgoznak. Végül feltételezem, hogy van különbség a férfiak és nők pedagógiai felfogása között.

Úgy gondolom, hogy az alacsony mintaelemszám miatt nem fogok szignifikáns eredményeket kapni. Arra azonban mindenképp alkalmas a kutatás, hogy bepillantást nyerjünk a két különböző pedagógiai felfogást vallók táborába. Az elemzéseket az SPSS statisztikai szoftver segítségével végzem el.

ELEMZÉS

Első lépésként az ötskálás kérdésemből hoztam létre egy összetett indexet, amely azt méri, hogy a kérdezett mennyire tekintélyelvű, vagy inkább a partneri felfogást részesíti előnyben. A kérdezettnek ötfokú skálán kellett megjelölnie, hogy mennyire tartja fontosnak az egyes tényezőket.

1. Ön szerint mennyire fontos a jó kommunikáció az iskola és család között?
2. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógusnak tekintélye legyen?
3. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus motiválja a diákokat?
4. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus szigorú legyen?
5. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus meghallgassa a diák véleményét?

Ezután osztályoztam az itemeket aszerint, hogy melyik jellemző a tekintélyelvű és melyik inkább a partneri felfogásra. Tekintélyelvű lett a pedagógus tekintélyének fontossága, valamint a szigor fontossága. A partneri felfogáshoz került a jó kommunikáció fontossága, a pedagógus motivációs szándékának fontossága a diákok irányában, valamint a diák véleményének fontossága. A partneri felfogáshoz tartozó itemek beforgatása után (*recode*) a *compute* paranccsal hoztam létre az indexet. A magasabb szám jelenti azt, hogy a kérdezett inkább a tekintélyelvű felfogást részesíti előnyben.

A másik két attitűdkérdés átkategorizálása után vonom majd össze a két indexet, és az alapján kapom meg a végleges választ, hogy milyen arányban kerültek az egyes csoportokba a válaszadók.

Az alábbi két attitűdkérdésre szintén egy ötfokú skálán kellett megadni a választ. Mindkét kérdés azt vizsgálja, hogy a kérdezett milyen mértékben ért egyet a tekintélyelvű felfogással.

1. Ön mennyire ért egyet a következő mondattal?
„A jó diák udvarias, figyel az órákon, és csak akkor szól, ha kérdezik.”
2. Ön mennyire ért egyet a következő mondattal?
„A tanár dolga a tananyag leadása. A tanórán kívül megszűnik a diákkal való viszonya.”

A fenti kérdésekre kapott válaszok alapján hoztam létre a *compute* paranccsal egy újabb indexet, amely azt mutatja, hogy a kérdezett milyen mértékben ért egyet a tekintélyelvű felfogással. Az így kapott indexet összevontam a fentebbi indexszel (*compute*), majd abszolút kategorizálással három kategóriát hoztam létre. Az első kategóriába az ötfokú skálán megjelölt értékek alapján az 1–2,85-ös mértékig tekintélyelvűek kerültek, ők azok, akik számára a partneri viszony a kedveltebb. A második kategóriába a 2,86–3,1-es értékek közé esők kerültek, akik se nem tekintélyelvűek, sem a partneri felfogást nem részesítik előnyben. A harmadik csoportba a 3,15–5-ös értékűek kerültek, ők azok, akik inkább a tekintélyelvűséget fogadják el.

	Gyakoriság	Százalék
1.00 Inkább partneri	24	46,2
2.00 Is-is	12	23,1
3.00 Inkább tekintélyelvű	16	30,8
Összesen	52	100,0

1. ábra. A kérdezett inkább partneri vagy inkább tekintélyelvű

Láthatjuk tehát, hogy első hipotézisem nem igazolódott be, mivel a válaszadók közel fele (24 fő, 46,2%) az inkább partneri kategóriába került, míg inkább tekintélyelvűnek csak 16 főt mondhatunk a mintánkból, azonban a mintavételi problémák miatt az eredmények megbízhatósága nagyon alacsony.

A következő hipotézisem, hogy van eltérés iskolatípusonként a tekintélyelvűség között. Ehhez az előző feladatban létrehozott tekintélyelvűségi indexet fogom használni mint intervallumváltozót, ahol a minél magasabb érték jelenti a tekintélyelvűbb felfogást. Ennek a változónak az iskolatípus nominális változó szerinti megoszlását vizsgálom. Ehhez egy szempontos varianciaanalízist készítek, azaz ANOVA-próbát (2. melléklet).

A Levene-teszt szignifikanciája 0,437, ami magasabb, mint a 0,05-ös szignifikanciaszint, ezért elvettem a Levene-teszt nullhipotézisét, tehát a populációban egyenlőnek tekinthetők a szórások, el lehet végezni a próbát.

Az ANOVA-vizsgálat különbségekre vonatkozó szignifikanciája 0,04 ami éppen kevesebb, mint a 0,05-ös szignifikanciaszint, ezért elmondhatom, hogy van szignifikáns eltérés a szakiskolai és a gimnáziumi tanárok tekintélyelvűsége között. A gimnáziumban tanítók esetében 3,07-es az átlagérték, míg a szakiskolában tanítóknál csak 2,78, tehát elmondhatjuk, hogy a gimnáziumban jobban érvényesül a tekintélyelvű felfogás.

Az életkor és a tekintélyelvűség összefüggésére vonatkozik a következő hipotézisem, azt feltételezem, hogy az idősebbek inkább a tekintélyelvű felfogást, míg a fiatalabbak inkább a partneri felfogást részesítik előnyben.

Ehhez a születési évből hozok létre *compute* paranccsal egy korváltozót, amelyet utána három kategóriába kódolok (*recode*): 28–36 évesek, 37–48 évesek, 49–60 évesek. Másik változóként a tekintélyelvűségi index háromkategóriás változót fogom használni. A két ordinális mérési szintű változómmal kétdimenziós keresztábla-elemzést végzek. Független változóként az életkor került az oszlopokba, a függő változónk, a tekintélyelvűség pedig a sorokba, ezért az egy sorban lévő oszlopszázalékokat elemzem. Az alacsony mintaelemszám miatt négy olyan cellánk is van, ahol a várható elemszám kevesebb, nem éri el a minimumot, ezért nem lehet elvégezni a keresztábla-elemzést.

	28–36 év	37–48 év	49–60 év	Összesen
Inkább partneri	5	11	8	24
	29,4%	52,4%	57,1%	46,2%
Is-is	6	4	2	12
	35,3%	19,0%	14,3%	23,1%
Inkább tekintélyelvű	6	6	4	16
	35,3%	28,6%	28,6%	30,8%
Összesen	17	21	14	50
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

2. ábra. A kérdezett inkább partneri vagy inkább tekintélyelvű és a kérdezett életkorának összefüggése

A komplett keresztábra-elemzés elvégzése nélkül azt azonban le lehet olvasni, hogy a legidősebbek között a legmagasabb az inkább partneri felfogást előnyben részesítők aránya, míg az inkább tekintélyelvűek aránya a legfiatalabb korcsoportban a legmagasabb. Ez teljesen ellentmond az előfeltevésnek.

Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy hogyan néz ki mindez az iskolatípus bevonásával, okozhatja-e az összefüggést az, hogy az idősebbek inkább szakiskolában tanítanak, ahol az előbb elvégzett ANOVA-próba eredményeként tudjuk, hogy kevésbé elfogadott a tekintélyelvű felfogás. Ehhez háromdimenziós keresztábra-elemzést kellene végeznünk, az iskolatípus mint közbejövő típusú kontrollváltozó segítségével, azonban a kétdimenziós keresztábra-elemzés során előkerülő figyelmeztetés miatt ezt nem végezhetjük el.

A következőkben azt a hipotézisemet tesztetem, hogy a férfi tanárok inkább szakiskolában tanítanak. Mivel két nominális mérési szintű változóm van, ezért ismét kétdimenziós keresztábra-elemzésre lesz szükségem (3. melléklet).

Az oszlopokba független változóként a kérdezett neme, a sorokba az iskola típusa került, ezért az egy sorban levő oszlopszázalékokat kell elemezni. A khí-négyzet próba szignifikanciája 0,26, ami több, mint a 0,05-ös szignifikanciaszint, ezért elfogadom a khí-négyzet próba nullhipotézisét, a változók között nincs összefüggés, amit feltehetően az alacsony mintaelemszám okoz. Ezért a keresztábra-elemzést nem folytatom, a hipotézisem, miszerint a férfi tanárok inkább szakiskolában tanítanak, nem igazolódott be.

Végül a tekintélyelvűség nemek szerinti megoszlását fogom vizsgálni. Azt feltételezem, hogy van eltérés a férfiak és a nők tekintélyelvűsége között. Ehhez a most ordinális változóként értelmezett tekintélyelvűségi indexre és a kérdezett nemére mint *dummy* típusú változóra van szükségem. Független t-próbát végzek (4. melléklet).

A szignifikancia 0,05% felett van, ezért nincs szignifikáns különbség aközött, hogy a férfiak vagy a nők kedvelik-e jobban a tekintélyelvű pedagógiai felfogást. A férfiak átlaga 2,91, a nőké alig tér el, 2,96 lett az ötfokú skálán mérve.

ÖSSZEGZÉS

Az elvégzett statisztikai próbáknak köszönhetően részletes képet kaptam a vizsgált személyek pedagógiai felfogásáról az adott kérdések mentén, habár azt tudjuk, hogy a minta nem volt reprezentatív, ezért nem általánosíthatók, a kapott eredmények csak a vizsgálatba bekerült személyek alkotta populációt jellemzik. A minta alacsony elemszáma miatt feltételezett problémák mellett sikerült szignifikáns eredményeket is kapnom.

A kérdőív rövideje miatt sok tényezőt tártam fel, azonban az megnyugtató tény, hogy a gimnáziumban és a szakiskolában tanító pedagógusok között nem a hierarchikus, tekintélyelvűsége alapuló felfogás uralkodik, hanem a partneri. Érdekes, hogy az előfeltevés, miszerint a szakiskolában inkább tekintélyelvű tanárok oktatnak, ugyan nem nagymértékben, de megdőlt, hiszen a gimnáziumi tanárok bizonyultak inkább tekintélyelvűnek a vizsgált populációban.

Meglepő eredmény, hogy az idősebbek voltak azok, akik inkább partneri viszonyt szeretnének kialakítani a diákokkal, míg a fiatalabbak között volt a legmagasabb az inkább tekintélyelvűek aránya. Ezt a kérdést valóban érdekes lenne egy reprezentatív mintán is lekérdezni.

Egy nagyobb elemszámú kutatás keretében érdemes lenne vizsgálni, hogy egyéb iskola-típusok bevonásával milyen eltérések vagy hasonlóságok figyelhetők meg, illetve hogy van-e különbség az általános iskolában és középiskolában tanítók hozzáállása között.

A kérdések érvényességének vizsgálata szintén szükséges lenne, valamint a kontextushatás⁴ minimalizálására is érdemes lenne odafigyelni a kérdőív szerkesztése során. Ehhez eredményesebb lenne egy kérdezőbiztos által lekérdézhető, nem önkítöltős kérdőívet összeállítani, amellyel csökkenteni lehetne az esetleges félreértésekből adódó torzításokat.

A kutatás egyszerűsége mellett úgy érzem, sikerült néhány dimenziót alaposan körbejárnom, megismerhettük a vizsgált populáción belül a tanári felfogások főbb jellemzőit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANGELUSZ R.–TARDOS R. (2006): A kérdőíves kontextushatás – a nem mintavételi hibák egy efemer, mindennapos esete. In ANGELUSZ R.–TARDOS R. (szerk.): *Mérésről mérésre. A választás-kutatás módszertani kérdései*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest. 163–184.
- BOGNÁR M. (2009): *Iskolafejlesztés, oktatási reform – tapasztalatok az ezredforduló idejéről*. <http://www.ofi.hu/tudastar/tanulmanyok/iskolafejlesztas> (Letöltés ideje: 2011. október 21.)
- MCCOURT, F. (2005): *A tanárember*. Magvető Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI GY. (2004): A problémás gyerek és a kifogadó iskola. In SZILÁGYI GY.: *Megbukott az iskola?* Osiris, Budapest. 136–149.

⁴ Így nevezik a nem mintavételi hibából, hanem kérdőívszerkesztési eljárásokból eredő torzításokat (ANGELUSZ–TARDOS 2006).

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet – Kérdőív

Nem:

Születési év:

1. Milyen típusú iskolában tanít?

1. szakiskolában

2. gimnáziumban

2. Ön szerint mennyire fontos a jó kommunikáció az iskola és család között?

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

3. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógusnak tekintélye legyen?

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

4. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus motiválja a diákokat?

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

5. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus szigorú legyen?

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

6. Ön szerint mennyire fontos, hogy a pedagógus meghallgassa a diák véleményét?

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

7. Ön mennyire ért egyet a következő mondattal? „A jó diák udvarias, figyel az órákon és csak akkor szól, ha kérdezik.”

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

8. Ön mennyire ért egyet a következő mondattal? „A tanár dolga a tananyag leadása. A tanórán kívül megszűnik a diákkal való viszonya.”

1 2 3 4 5

Egyáltalán nem

Teljes mértékben

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Iskolatípusok és a tekintélyelvűség összefüggése

Leíró statisztikák

A kérdezett inkább a tekintélyelvű vagy a partneri felfogást részesíti előnyben?

	N	Átlag	Szórás	Standard hiba	Konfidencia intervallum		Minimum	Maximum
					Alsó korlát	Felső korlát		
1.00 Gimnázium	28	3,0732	,52219	,09868	2,8707	3,2757	2,05	4,25
2.00 Szakiskola	24	2,7896	,43162	,08811	2,6073	2,9718	1,85	3,55
Összesen	52	2,9423	,49876	,06917	2,8035	3,0812	1,85	4,25

ANOVA

	Négyzetösszeg	df	F	Szig.
Csoportok között	1,040	1		
Csoporton belül	11,647	50	4,463	,040
Összesen	12,687	51		

3. SZÁMÚ MELLÉKLET

Iskolatípus és nem összehasonlítása

Khí-négyzet tesztek

	Érték	df	Kétoldali szig.	Egyoldali szig.
Khí-négyzet próba	,819*	1		
Érvényes esetek		1		
		1		
		1	,412	,267
	52	1		

* nincs olyan cella, amely ötnél kevesebb elemszámot tartalmaz

4. SZÁMÚ MELLÉKLET

Tekintélyelvűségi index és a kérdezett neme közötti összefüggés

Csoportstatisztika

	Kérdezett neme	N	Átlag	Szórás	Standard hiba átlag
Kérdezett inkább a tekintélyelvű vagy a partneri felfogást részesíti előnyben?	1.00 férfi	23	2,9130	,54714	,11409
	2.00 nő	29	2,9655	,46543	,08643

Független mintás t-próba

	Levene- teszt		t-próba						
	F	Szig.	t	df	Két- oldali szig	Átlag- eltérés	Standard hiba- eltérés	Eltérés konfidencia intervalluma	
								Alsó	Felső
Egyenlő varianciák	,733	,396	-,374	50	,710	-,05247	,14045	-,33458	,22963
Nem egyenlő varianciák			-,367	43,294	,716	-,05247	,14313	-,34106	,23612

HORVÁTH LÁSZLÓ

Teljesítményértékelés a felsőoktatásban

Absztrakt: *A felsőoktatás három funkciója (oktatás, kutatás, társadalom kiszolgálása) kiegészül a tudás versenyképességének fejlesztésével, ezzel felértékelve az emberi erőforrás szerepét. Ezért elengedhetetlen, hogy a felsőoktatási intézmények hatékony szervezetként működjenek, erre pedig a stratégiai emberierőforrás-menedzsment nagy hatással van, így kutatásomban a teljesítményértékelési rendszert emeltem ki. A felsőoktatási intézmények kétharmadában nem alkalmaznak teljesítményértékelési rendszert, ezért a gyakorlat szempontjából fontos a vizsgálatom.*

A szakirodalmi kutatás alátámasztotta, hogy a témám szempontjából az egyik legrelevánsabb vizsgálati tényező az intézményi stratégia, ezért a felsőoktatási intézmények esetében az intézményfejlesztési tervek elemzése alkotja a munkám empirikus bázisát. Dolgozatom keretében – esettanulmány jelleggel – az ELTE PPK és az SZTE JGYPK intézményfejlesztési terveit vizsgálom horizontális és vertikális dimenziók mentén. Az egyes intézmények esetében mélyrehatóan elemzem a dokumentumot stratégiai szempontból, feltárva az emberi erőforrások szerepét, illetve felkutatva a teljesítményértékelésre vonatkozó részeket. Vertikálisan két szinten vetem össze az intézményfejlesztési terveket. Egyrészt egymással, másrészt pedig egy friss kutatással (Minőségfejlesztés a felsőoktatásban) vetem össze az eredményeket.

Ez a részletes elemzés biztosítja, hogy szakmailag megalapozott észrevételekkel éljek az intézmények humánerőforrás-menedzsment-gyakorlatára. Az eredmények alapján konstruktív kritikákat, fejlesztési elemeket tudok megfogalmazni, amelyek hasznosak lehetnek az intézmények következő időszakra érvényes intézményfejlesztési terveinek megalkotásához.

Kulcsszavak: felsőoktatás, teljesítményértékelés, emberierőforrás-menedzsment, stratégia, intézményfejlesztési terv

BEVEZETÉS

A vizsgálati terület meghatározását a kihívás ösztönözte, egy tanulmány, amely a felsőoktatási HR-tevékenység felmérését célozta, és eredményeként közölte, hogy az intézmények kétharmadában nem létezik komplex teljesítményértékelési rendszer. Ezért választottam ezt a gyakorlati életre reflektáló, alacsony figyelmet kapó témát, hogy felhívjam a figyelmet fontosságára, illetve a kutatásom során releváns eredményeket kapjak a fejlesztési lehetőségek tekintetében.

A dolgozat fókusza a jelenünk kihívásain alapuló, azzal megbirkózni tudó felsőoktatási intézményrendszer, mindez a teljesítményértékelési rendszer perspektíváin keresztül. A kutatás módszerét tekintve az intézményfejlesztési tervek elemzése tűnt a legrelevánsabbnak, és ennek mentén alakultak ki a főbb kérdések, hipotézisek. Kíváncsi voltam arra, hogy mennyire jelenik meg az intézményfejlesztési tervekben az emberierőforrás-menedzsment mint tevékenység, illetve hogy felmerül-e a teljesítmény mérésének és értékelésének, esetleg menedzselésének igénye. Később felmerült az egyetem funkcióinak figyelembevétele, és hogy ez mennyire felel meg a jelen kihívásainak, illetve hogyan kapcsolható össze az emberierőforrás-menedzsment tevékenységgel és azon belül is a teljesítményértékeléssel. Felmerült egy negyedik, horizontális funkció is, amely talán még jobban alátámasztja a HR szerepét a felsőoktatási intézmények életében, illetve ezen keresztül össze lehetett kötni a témát szélesebb társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokkal – így alakult ki a téma kutatása.

Ennek fényében az elméleti háttér keretében dolgoztam fel az tudásalapú információs társadalom általános jellemzőit, majd ezen keresztül reflektáltam a felsőoktatás és az emberierőforrás-menedzsment szerepére, valamint kitértem az ezzel összefüggésben lévő stratégiai képességtervezés OECD által realizált folyamataira, ahol további összefüggéseket tártam fel. Ezután rátérek az emberierőforrás-menedzsment és a teljesítmény-értékelés felsőoktatási elméletére és gyakorlatára, majd pedig a kutatás módszertani leírása és az eredmények bemutatása következik. A dolgozatot a javaslatok megfogalmazása és összegzése zárja.

Témám releváns és hasznos összefüggések feltárásával kívánja segíteni a felsőoktatás-menedzsment gyakorlatát, a folyamatban lévő minőségfejlesztési kutatások és gyakorlatok hasznos kiegészítőjeként, emberierőforrás- és teljesítménymenedzsment alapokat figyelembe véve.

ELMÉLETI HÁTTER

A felsőoktatás és az emberierőforrás-menedzsment szerepe a 21. században

A tudásalapú társadalom korában, ahogyan az Zhang és Liao (2010) tanulmányában is megjelenik, az egyetemek kulcsszerepet játszanak, hiszen hagyományos három funkciójuk – oktatás, kutatás, a társadalom kiszolgálása – kiegészül egy általános elvárással, a tudás versenyképességének fejlesztésével. Ennek érdekében elsődleges feladattá vált a felsőoktatási innovációk támogatása, a tudástőke akkumulációja és az emberi erőforrás fejlesztése.

Már az Európai Bizottság által 2000-ben kiadott *Memorandum az élethosszig tartó tanulásról* is megfogalmazza a legversenyképesebb, legdinamikusabb tudásalapú társadalommá válás stratégiájának fontosságát. A memorandum hat kulcsterületet emel ki. Az első, hogy az új ismeretek és készségek mindenki számára biztosítottak legyenek, azaz teljes hozzáférést kíván adni, hiszen csak így valósulhat meg a tudásalapú társadalom. Nemcsak a tudás megszerzése, hanem annak frissítése is fontos elem. A második pont az emberi erőforrások területének nagyobb támogatása, hiszen Európa legfontosabb tőkéje az ember. Az emberi tőkébe investált pénz hosszú távon megtérül. Tehát már itt kiemelik az emberierőforrás-menedzsment szerepét. A harmadik elem az innovációt szorgalmazza az oktatásban és a tanulásban, hogy segítse az élethosszig tartó tanulás és az élet minden területére kiterjedő tanulás kultúrájának elsajátítását. A negyedik pont a tanulás értékelése, amely javíthatja annak eredményességét. Az értékelés maga kulcseleme lesz dolgozatoknak. Az ötödik pont az orientáció és a tanácsadás újragondolását fogalmazza meg, hogy az embereknek – szükségleteiknek megfelelően – minden élethelyzetben megfelelő információ álljon rendelkezésükre a továbbtanulásról. Itt fontos megemlíteni az oktatás és a gazdaság kölcsönös kommunikációjának fontosságát. A hatodik pont amellet érvel, hogy az oktatást közelebb kell vinni az otthonokhoz; itt főleg az *e-learning*, az *m-learning*, illetve a *blended learning* jelentőségének növelésére kell gondolni, az információs kommunikációs technológiák (IKT) fejlesztésével párhuzamosan. Fontos kiemelni, hogy a memorandum meghatározza a céltudatos tanulási tevékenység három kategóriáját: formális tanulás, nonformális tanulás és informális tanulás, amelyek egyenértékű jelentőséggel bírnak. (EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA 2000).

Ezek a célok, illetve elvek 11 évvel később egy koherens fejlesztési stratégia igényeként jelennek meg egy OECD-tanulmányban, amelyre a stratégiai képességtervezés fejezetben részletesen is kitérek.

A tudásalapú információs társadalom

A továbbiakban röviden áttekintem a tudásalapú információs társadalom létrejöttének alapvető elemeit, legfontosabb tulajdonságait. Daniel Bell (1973) állítása szerint az információs társadalom kialakulásának egyik feltétele, hogy a munkaerőszektorok közötti áramlás a szolgáltató szektort hozza domináns helyzetbe. Ezzel összefüggésben változik a termelékenység és a technológia is, azaz az energiahordozók helyett az információ, a tőkejavakkal szemben a tudás kerül előtérbe. A kultúra, a tudás, az információ, azaz a kulturális tőke, amely eddig látens szerepet töltött be, most főszerepbe lép az információs társadalomban (VITÁNYI 2007). Következésképpen az információt és tudást termelő intézmények – például a felsőoktatási intézmények – előtérbe kerülnek. Manuel Castells (2000) az információs társadalom kialakulásának három független forrását látja: az információs-kommunikációs technológia forradalmát, a gazdasági válságot és a kulturális és társadalmi mozgalmak felvirágzását. Az IKT-eszközök kapacitásán nyugszik a vagyon, a hatalom és a kultúra is. A gazdaság újrastrukturálta magát, a szervezett munka helyett a flexibilis munka kerül előtérbe, amely nagyfokú alkalmazkodóképességet kíván. Újfajta társadalom jön létre tehát, amely kapcsolatháló-alapú, és anyagi alapja az információ, a kultúrát pedig egyfajta reális virtualitásként éli meg. Vajon ezen kihívásokra megfelelő felkészítést kapnak az emberek? A Delors-jelentés is megfogalmazza, hogy olyan embereket kell képezni, akik gyorsan tudnak alkalmazkodni a változó világhoz. (DELORS 1999) Az információs-kommunikációs technológiák forradalma révén kialakult új rögzítési, közvetítési és terjesztési eszközök megsokszorozták a kulturális objektívációk számát. Ez hozzájárul ahhoz, hogy idővel megszűnjön az egyetlen identitás parancsa, ezáltal több azonosságtudat jön létre egyszerre. Létrejön Robert Jay Lifton (1999) szerint a posztmodern ember ideáltípusa, azaz az önmagát változtatni képes próteuszi személyiség (VITÁNYI 2007).

Természetesen a tudásalapú társadalom kritikusai is megjelennek. Például Tamás Gáspár Miklós egyenesen lehetetlennek tartja a tudásalapú társadalom létrehozását, utalva a funkcionális analfabetizmus jelentős arányára, amely valóban fennálló probléma, amelyre több, globalizációval és a digitális szakadékkal kapcsolatos szakirodalom is utal (BESZTERI 2004).

A fenti folyamatok fényében érthető és indokolt az emberi erőforrások felértékelődése, ahogyan arra már Széchenyi István is rámutatott: „A kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.” Aery De Geus, a Royal Dutch Shell stratégiai vezetője pedig a következőt fogalmazta meg: „Az egyetlen fenntartható versenyelőny a versenytársaidal szemben, ha képes vagy gyorsabban tanulni, mint ők.”

Az egyetem funkcióváltásai

Az európai egyetemek keletkezése a 11–12. századra tehető, az első studium generalék létrejöttével (1088, Bologna; ~1150, Párizs; 1167, Oxford stb.). Ezáltal az egyházak mellett az egyetemek azok az intézmények, amelyek a mai napig túléltek a történelmet (MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 2005). Egészen a 18. századig megőrizték rendies, korporatív és felekezeti jellegüket, amely olykor nem nélkülözte a skolasztika elemeit (híres, tekintélyes tudós művének tanulmányozása és kommentálása, előadás- és vitaforma, logika fejlesztése stb.) sem. Azonban a 18. században az európai egyetemek a hanyatlás útjára léptek. Az oly szoros egyházi kapcsolatok a felvilágosodás, a polgári társadalomfejlődés és a centralizált monarchiák kialakulásával egyre inkább fellazultak, újraszerveződésre kényszerítve az intézményeket, kialakítva a „modern egyetem” képét. A fő problémát az jelentette, hogy a különböző kutatások az egyetem falain kívül zajlottak, és azokról is – köszönhetően konzervativizmusuknak – csak jóval később vettek tudomást, miközben nem járultak hozzá jelentős mértékben semmilyen terület fejlődéséhez. A válaszul érkező franciaországi és porosz nevelés- és oktatáspolitikai reformjának így kettős célja volt az egyetemeket tekintve: legyen korszerű, közvetve vagy közvetlenül a társadalmat segítő, hatékony ismereteket dolgozzon ki és közvetítsen, illetve legyen mintája az állampolgári lojalitásnak, váljon az elit kinevelőjévé és a kulturális kohézió megteremtőjévé. Mind a napóleoni, mind a humboldti koncepció közös vonása volt, hogy a tudományos kutatás és a tudásátadás egymást támogató funkciókként egy intézményen belül összpontosuljanak, ezzel revitalizálva az egyetemet. Ennek megvalósítására azonban különböző utakat választottak. A napóleoni modell központosította a rendszert, és az összes francia felsőoktatási intézményt állami irányítás alá vonta. A humboldti modell értelmében ösztönözték más városok egyetemeit, és az autonóm intézmény létrejöttét támogatták. Később az amerikai egyetemek átvesszik a német modellt a 19. század végén. Belehelyezvén ezt az amerikai kompetitív kultúrába, 20–30 év alatt az egyszerű kis vidéki „college-okból” a ranglistákat vezető intézmények fejlődtek ki. Természetesen a folyamatban közrejátszott, hogy abban a korban az európai értelmiség egy része Amerikába menekült. Természetesen nem beszélhetünk egy hegemon egyetemi modellről sem, hiszen akármennyire is elterjedt, egyeduralomra nem tud törni a jelentősen eltérő kulturális, társadalmi és gazdasági háttér miatt. (TÓTH 2001).

A jelenkor egyetemének makroszinten különböző nehézségekkel kell szembenéznie. Egyrészt megnövekedett a verseny, másrészt viszont változik és általában csökken az állami finanszírozás. Ezenfelül demográfiai, technológiai vonulatokról is beszélhetünk, valamint beemelhetjük a kérdéskörbe a társadalom megváltozott elvárásait is. Mindezen folyamatok komoly veszélyt és egyben lehetőséget is jelentenek az egyetemek számára. Ennek mentén az egyes intézményeknek különböző kérdéseket kell megvizsgálniuk, miszerint hogyan tudják hatékonyan menedzselni a költségvetését a megváltozott helyzetekhez való alkalmazkodás tekintetében, hogyan hat rájuk a megváltozott demográfiai helyzet, megfelelően értelmezték-e a versenyt, amelyben részt vesznek, megfelelő

stratégiai tervezést vezettek-e be, releváns célokat tűztek-e ki és tevékenységük hozzájárul-e annak teljesítéséhez, illetve felkészültek-e arra, hogy kiképezzék a jövő munkavállalóját (GOLDSTEIN 2006).

A magyar felsőoktatás története sok tekintetben hasonlít az európai mintára, azonban több sajátossággal is rendelkezik. A 2009-es statisztikákat tekintve 69 működő felsőoktatási intézménybe (26 egyetem, 43 főiskola; 29 állami, 26 egyházi, 14 alapítványi fenntartású) 328 ezren iratkoztak be. Erre a 328 ezer hallgatóra 22 ezer oktató jut. Rajtuk kívül még legalább ezer kutató és körülbelül 28 ezer munkatárs dolgozik az intézményekben (NEFMI 2009). Általánosságban elmondható, hogy a felsőoktatási kapuk 1990-es megnyitása után a hallgatói létszám folyamatosan emelkedett, egészen 2006-ig, ahonnan kezdve kisebb visszaeséssel kell számolni évről évre. Ennek hátterében egy demográfiai hullámvölgy húzódik meg.

Az egyetemek teljesítményére, céljaira és szorosabb-tágabb társadalmi, gazdasági és szervezeti összefüggéseire a humán erőforrás rendszerének vizsgálata közben térek majd ki.

Stratégiai képességtervezés

A stratégiai képességtervezés fontosságát az OECD 2011-ben elkészült *Towards an OECD Skills Strategy* iránymutatása alapján mutatom be. A 21. század kihívásai – a növekvő globális verseny, a magas munkanélküliség vagy az előregedő társadalom – új megközelítési módokat igényelnek. Hogy megfelelően tudjuk kezelni ezeket a problémákat, elengedhetetlen, hogy olyan képességekészlet álljon a gazdaság és a társadalom rendelkezésére, amely megfelelően kiszolgálja minden érintett igényét, és ezeket maximális hatékonysággal alkalmazzuk és optimalizáljuk fejlesztésüket. A képességekbe való investálás – ami a gazdasági válság idején különösen nehéz – hosszú távon segíti a gazdasági növekedést és a társadalmi befogadás növelését.

Az OECD ezen problémák és folyamatok kapcsán készít egy átfogó képességstratégiát (*skills strategy*), amely egyfajta keretrendszerként szolgálhat az egyes országok számára saját stratégiájuk megalkotásában. Ennek egyik célja, hogy növelje az érintettek válaszképességét, hogy ezzel hozzásegítse az oktatást ahhoz, hogy sikeresen tudjon alkalmazkodni a munkaerőpiac és szélesebb értelemben a társadalom folyamatosan változó igényeihez. Másrészt célja, hogy hatékonyra tegye a tanulást mind minőségi, mind mennyiségi elosztás szempontjából, lehetővé téve az emberek számára, hogy a megfelelő képességeket sajátítsák el a megfelelő időben és a megfelelő helyen, mindezt a leghatékonyabb módon, illetve rugalmasságot is tanúsít, hogy az emberek azt tanulhassanak, amit akarnak, akkor, amikor akarnak, és úgy, ahogy ők akarják. Kiemelten fontos a képességek transzferálhatóságának fejlesztése. Nem csupán az iskolában szerzett jártasságokat kell láthatóvá és általánosan elismertté tenni, hanem nagy figyelmet kell fordítani a munkavégzés közben, informális úton szerzett képességekre is, ezeket is elfogadottá és elismertté téve. További lehetőségként megfogalmazódott az oktatásba történő bejutás

korlátainak leépítése, olyan lépések keretében, mint különböző be- és újra belépési utak biztosítása. Az újra belépés költségeit is érdemes csökkenteni, például kreditek biztosításával a már megtanult részemekért, moduláris képzések bevezetésével, illetve kreditek felhalmozásának lehetővé tételével és egy kreditátviteli rendszer kiépítésével. Az OECD képességstratégiáját bemutató dokumentum minden fent említett területtel foglalkozik.

Bár a kérdés összetett, de mégis érzékelhető, hogy a fenti folyamatokra a legnagyobb hatással a felsőoktatási intézmények lesznek a képességek termelésének oldaláról, a képességek felhasználása és formálása tekintetében pedig a munkahely és azon belül is dominánsan az emberi erőforrás területe lesz meghatározó. Dolgozatomban éppen ezért választottam és kötöttem össze ezt a két területet, kiemelve egy lényeges funkció, a teljesítményértékelési rendszer vizsgálatát.

Stratégiai emberierőforrás-menedzsment

Az emberi erőforrásokról való gondolkodást a tőke fogalmával kell kezdeni. Beszélhetünk egy vállalat tekintetében fizikai tőkéről (épület, föld, gép), pénzügyi tőkéről, szellemi tőkéről (szabadalom, szerzői jog, márkák) és emberi vagy tudásbeli tőkéről, amelyen a tehetség, képesség, tapasztalat, szakértelem, magatartás értendő. „Az emberi tőke a szervezeti tagok képességén és tudásán alapuló, a munka és élettapasztalatokból, valamint a motivációkból összeadódó kollektív érték.” (FARKAS-KAROLINY-LÁSZLÓ-POÓR 2010: 25)

Az emberi erőforrásokról való gondolkozás nagy változásokon ment keresztül az utóbbi időkben. Kezdetben csupán személyzeti adminisztrációként foglalkoztak a témával, gyakorlatilag csupán mai munkaügyi feladatokat láttak el, esetleg később informatikai megoldásokat is alkalmaztak. A következő lépcsőfok, a személyzeti menedzsment már önálló szakmai területként jelent meg, megerősödött a funkcionális jellege. Elkülönült egymástól a munkaügyi és a személyzeti funkció. Az emberierőforrás-menedzsment közvetítette szemléletmód volt a következő fejlődési állomás, ahol már a munkaerőt nem költségként, hanem erőforrásként tekintették, és elvárták a funkciótól, hogy érdemi hozzájárulása legyen a vállalat eredményeihez. Integrált rendszerszemlélet és üzleti gondolkodásmód került előtérbe. Végül pedig elértünk a stratégiai emberierőforrás-menedzsment szemléletéhez, ahol már egyfajta felső vezetői nézőpont is érvényesül, és a területnek kritikus szerepe lett a versenyképesség növelésében. A felső vezetői szemléletmód jegyében megjelent a tulajdonosokkal szemben vállalt pénzügyi felelősségtudat, a költség-haszon elvű működés és a *kontrolling*, *audit* és a *benchmarking* gyakorlata (BAKACSI-BOKOR-CSÁSZÁR-GELE-KOVÁTS-TAKÁCS 2004).

Tágabb értelemben „az emberierőforrás-menedzsmentet olyan elvek, rendszerek, funkciók, megoldások egymással kölcsönös kapcsolatban álló mechanizmusának definiáljuk, mely hatására létrejön és fejlődik egy szervezet alkalmazotti állománya, és formálódik tagjainak magatartása, attitűdje és teljesítménye. Eredményeként pedig

megvalósulhat a szervezeti teljesítménycélok és az egyéni igények kiegyensúlyozottabb figyelembevétele, és kialakulhat a partnerek kölcsönös elkötelezettsége” (FARKAS és mtsai 2010: 27). Fontos kérdéssé vált az eredmény és a teljesítmény mérhetősége minden vállalatnál, így dolgozatom témája is éppen ezért a teljesítményértékelés. A fentiekből adódóan így lehetne jól definiálni a stratégiai emberierőforrás-menedzsment fogalmát: „a környezeti és munkavállalói kihívás megértésére épülő és előretekintő befolyásolására törekvő emberierőforrás-folyamatok és rendszerek integrált tervezése, működtetése, értékelése és fejlesztése, amely támogatja a vállalat stratégiáját, versenyelőnyének megteremtését és megtartását” (BAKACSI és mtsai 2004: 48).

Az eddig alkalmazott funkcionális logikából a stratégiai emberierőforrás-menedzsmentnek át kell térnie a rendszer- és folyamatszempőlétre, így az emberierőforrás-menedzsment funkciói az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- munkavégzési rendszerek,
- az emberi erőforrás áramlása,
- teljesítménymenedzsment,
- kompenzáció és javadalmazás,
- az emberi erőforrás fejlesztése.

A stratégiai emberierőforrás-menedzsmentnek szélesebb rendszerszemléletben kell gondolkodnia. Ennek fényében a stratégiai választásoknak és a tervezésnek figyelembe kell vennie a vállalat stratégiáját és kultúráját, hiszen ebben a térben kell megvalósulniuk. Figyelmet kell fordítani a környezeti kihívásokra is, úgymint a versenytársak, a vevők igénye, a munkaerőpiac változásai, a technológiai fejlődés, a kulturális tényezők, illetve a makrogazdaság. Ismernie kell, hogy a vállalat versenyképessége milyen területből fakad, ehhez pedig az alábbi elemeket kell figyelembe vennie: költséghatékonyság, vállalati kultúra, szervezeti tanulás, elkötelezettség, kompetenciakészlet és bizalom (BAKACSI és mtsai 2004). Tehát a stratégiai emberierőforrás-menedzsment fő célja, hogy „az emberi erőforrásban lévő potenciált a szervezet hosszú távú versenyképességének erősítésére fordítsa, az egyéni kompetenciák, tudások és képességek szervezeti szintű integrálása és az egyéni és szervezeti célok összekapcsolása” (BAKACSI és mtsai 2004: 52). A stratégiai emberierőforrás-menedzsment céljai ezáltal a szervezeti célok elérésének támogatása, a jól képzett, motivált alkalmazottak biztosítása és megtartása, a tudás és a képesség hasznosítása, a legnagyobb alkalmazotti elégedettség kiváltása és az etikus, társadalmilag felelős magatartás megvalósítása. Ezek mérésére olyan indikátorokat nézhetünk, mint a termelékenység, a hiányzási arány, a balesetek száma, a képességefejlesztés szándéka és mértéke, a kontrollált munkaerőköltség, a versenyképes bérszint, elégedettségi mutatók (a munkával, a munkahelyi légkörrel), a fluktuációs ráta, illetve a panaszok száma (FARKAS és mtsai 2010).

A stratégiai emberierőforrás-menedzsment egyik legfontosabb eleme a vállalati stratégia, ezért módszertanilag fontosnak tartottam, hogy az esettanulmányok tekintetében ezt a területet is felmérjem.

Emberierőforrás-menedzsment a felsőoktatásban

A felsőoktatás előzőekben tárgyalt funkcióváltása mellett fontos kiemelnünk a szervezetben és a szűkebb környezetében bekövetkező változásokat is. Az egyetemi működésre a hagyományos modellben az elitképzés, a felsőfokú képzés, az évtizedes rutinok, a hierarchia fontossága volt jellemző, hiszen egy költségvetési intézményről beszélhetünk, ahol meghatározó volt a szervezeti érdek, és a közalkalmazotti szemléletmód uralkodott. Az új megközelítésben azonban már a tömegtermelést szolgálja a felsőoktatás is, a munkaerőpiaci igényeknek való megfelelés céljával, egyfajta alkalmazható tudást biztosítva. Célja lett saját bevételeinek növelése, amihez rugalmas alkalmazkodóképességre van szüksége a változásokkal szemben. Az individuális érdekérvényesítés és a teljesítményorientáció került előtérbe (POÓR–BENCsik–FEKETE–MAJÓ–LÁSZLÓ 2008). A változások irányvonalából is látszik, de a 2005-ös OECD-konferencia (HR-trendek a felsőoktatásban) is megerősíti, hogy a személyzetfejlesztés kulcskérdéssé vált a felsőoktatásban. Az egyik ilyen probléma, amely alátámasztja mindezt, hogy a fiatal oktatók már egyre kevésbé tekintik az egyetemet első és egyetlen munkahelynek, így ha a stratégiai szemléletből indulunk ki, az emberierőforrás-menedzsment minden területe érintett ennek kapcsán (FARKAS és mtsai 2010).

Természetesen az egyetemeken zajló emberierőforrás-menedzsmenthez kapcsolódó tevékenység nem légüres térben valósul meg, számos tényező hatást gyakorol rá. A szervezet környezetének tekintetében figyelembe kell venni a törvényeket, a gazdaságot, a munkaerőpiacot, a demográfiai változásokat és az állami költségvetést. A szervezet szintjén pedig foglalkozni kell az intézményi stratégiával, az egyetem gazdasági helyzetével, a szervezeti kultúrával, a belső irányítással stb. Az összes tényezőre természetesen ezen dolgozat keretében nincs lehetőség kitérni, de érintőlegesen fontos figyelembe venni őket a kutatás során. Általánosságban elmondható, hogy az egyetemekre a decentralizáció, a hierarchia erős jelenléte jellemző; az egyetem egy olyan intézmény, amely törekszik a költséghatékonyságra. Az utóbbi években lezajlott integrációs folyamatok nagyméretű intézményeket hoztak létre, ahol egyre inkább szükségessé válik a korszerű emberierőforrás-menedzsment. Meghatározó a költségvetés-alapú irányítás, azonban ebből ki kell mozdulni, és át kell térni egyfajta üzleti, gazdálkodási modellre, ahol érvényesül a business logika és a teljesítményorientáció, hogy a szervezet hatékonyan tudjon működni a megváltozott körülmények között. A leromlott ingatlanportfólió, a szétaprózottság azonban nem teszi lehetővé a hatékony működtetést (FARKAS és mtsai 2010). Mivel a stratégiai emberierőforrás-menedzsment egyik lényeges része a szervezeti célok megfogalmazása és azok összekapcsolása az egyéni célokkal, ezért érdemes egy pillantást vetni arra, hogy általában milyen célokat szoktak megfogalmazni a felsőoktatási intézmények:

- regionális tudásközpont és szellemi centrum,
- versenyképes kutatóegyetem,
- meghatározó jelentőségű oktatási központ,
- széles spektrumú szolgáltató intézmény (KOLESZÁR 2008).

A megfogalmazott szervezeti célok pedig a teljesítményértékelési rendszer szempontjából központi szerepet töltenek be, hiszen ennek fényében vizsgálhatók az egyéni célkitűzések és azok megvalósulása a szervezet hatékonyságának és eredményességének érdekében.

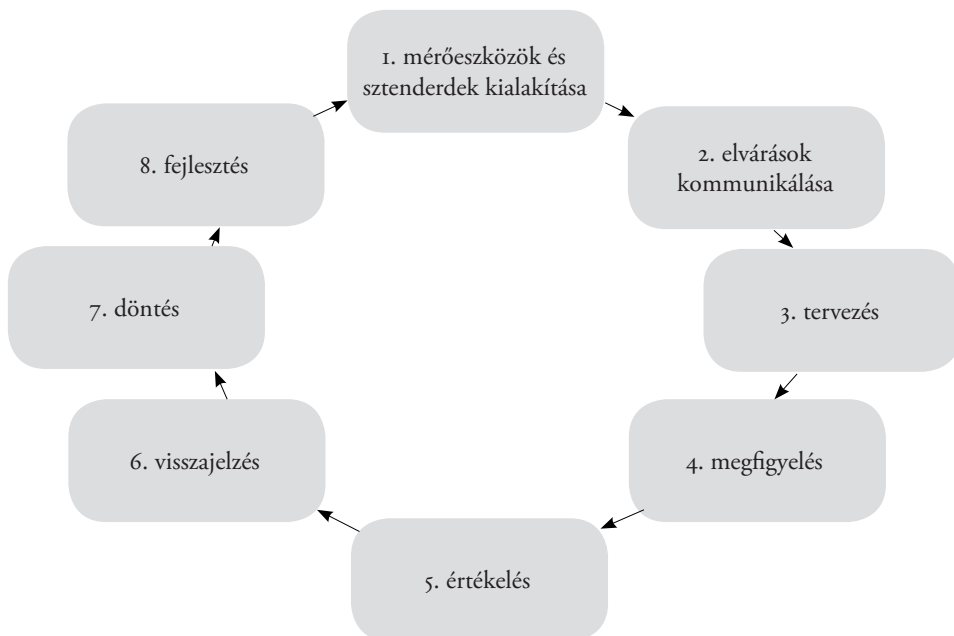
A teljesítményértékelés elmélete és gyakorlata a felsőoktatásban

A teljesítményértékelés fogalmához a teljesítménymenedzsment definícióján keresztül közelíthetünk, amelynek azonban nincsen egységes szakirodalmi megfogalmazása, ugyanis ahány szervezet, annyi teljesítménymenedzsment-gyakorlat és -módszer található. Ennek ellenére általánosságban meghatározható a teljesítménymenedzsment mint „a megegyezéssel teljesítménytervezés, célkitűzés, a teljesítmény nyomon követése, mérés, értékelés, minősítés, visszacsatolás és elismerés olyan folyamata, melynek célja az egyéni teljesítmények és a szervezeti stratégiai célok közötti összhang megteremtése, valamint azok folyamatos javulásának biztosítása” (FARKAS és mtsai 2010: 284). A teljesítményértékelés pedig a teljesítménymenedzsment-folyamat egyik kulcseleme, a „szervezet által kifejlesztett rendszer, amely segítségével rendszeresen és módszeresen értékeli, hogy az alkalmazottak milyen mértékben felelnek meg az adott feladatkör vagy munkakör elvárásainak” (FARKAS és mtsai 2010: 284).

A teljesítményértékelés egy stratégiai eszköz, ugyanis több szinten integrálható a szervezet működésébe. Egyrészt lehetséges vertikális integráció, amennyiben a rendszer egymáshoz igazítja a szervezet, a csoport és az egyén céljait. Beszélhetünk horizontális integrációról is, hiszen – ahogyan már korábban is volt róla szó – a teljesítményértékelési rendszer több HR-rendszert is összeköt, és együttesen próbál hatni az emberek fejlesztésére és menedzselésére. A teljesítményértékelési rendszer összekapcsolja a különböző időhorizontokat is, hiszen a múltbeli teljesítmény hozzájárul a jövő céljaihoz, ez pedig segíti a stratégiai célok megvalósítását. Végül integrálja a szükségleteket és az elvárásokat, mind az egyén, mind a szervezet részéről. Stratégiai jellegét az is mutatja, hogy eredményét tekintve többféle hatást is kifejthet: érintheti a képzést és fejlesztést, a karrierterveket, a fegyelmi ügyeket, a béremelést, a mozgó bért, illetve az előléptetést is (FARKAS és mtsai 2010).

Cleveland és munkatársai szerint a teljesítményértékelési rendszer több célra is felhasználható. Egyrészt az egyének közti összehasonlításra, a fizetési döntések, illetve az egyéni teljesítmény mérésének tekintetében. Másrészt az egyéni szintű célok mérésére, úgymint visszajelzés a teljesítményről, az erősségek és gyengeségek beazonosítása. Harmadrészt a teljes emberierőforrás-menedzsment rendszerének karbantartására is használható, hiszen beazonosíthatók a célok, meghatározható a célélérés szintje, illetve a képzési igények is. Negyedrész pedig adminisztratív célokat is szolgálhat, hiszen dokumentálja a személyzeti döntéseket, és ezáltal teljesíthetők bizonyos jogi követelmények (CLEVELAND–MURPHY–WILLIAMS 1989).

A definíciók és a célok körbejárása után a következőkben a teljesítményértékelési rendszer fázisait mutatom be, amelyet az 1. ábra szemléltet Schneier, Beatty és Baird nyomán (1986).

1. ábra. A teljesítményértékelési rendszer fázisai

Az első fázisban kell a szervezet céljait az egyénekre, illetve munkakörökre osztani. A mérés szempontjából háromféle mérhető opciót sorolhatunk fel. Az első a végeredmény típusú mérés, ahol azt mérjük, hogy megvalósították-e az adott célokat, illetve mennyire elvárhatóak az adott eredmények. A magatartás típusú teljesítménymutatóknál a mit és a hogyan a fő kérdés. A személyiségjellemzők esetében pedig konkrétan azok a mutatók szerepelnek, amelyek azt határozzák meg, hogy az értékelt milyen. Ezek az elemek kombinálva jelennek meg a teljesítményértékelési folyamat során, de minden esetben fontos megkülönböztetni, hogy tudjuk, mit is akarunk értékelni és mérni. A második fázis során az elvárások kommunikálása kulcsfontosságú elem, hiszen meg kell teremteni azt a közös értelmezési tartományt, amelyben a teljesítményértékelési rendszer megvalósul. Csak akkor lehet hatékony a folyamat, ha mindenkinek ugyanaz az elképzelése a teljesítményről és az elvárt eredményekről. A harmadik fázis a tervezés, itt konkretizálják az egyes elemeket. A negyedik fázis a leghosszabb, a kialakított kritériumok és módszerek alapján megfigyelik az egyes dimenziókat. Ezen megfigyelések eredményeit az ötödik, értékelő fázisban összegzik az értékelők, majd levonják a következtetéseket. A hatodik

fázis a visszajelzés. A folyamat során állandó visszajelzés szükséges, de mégis ki kell jelölni egy formális beszélgetést, ahol a látható és megfigyelhető elemekre koncentrálna az erősségek és gyengeségek feltárására és a problémák megoldására összpontosító kommunikáció segítségével értékelünk. A hetedik fázis kapcsolódik a leginkább a HR többi rendszeréhez. Mivel itt fontos döntések születnek, amelyek embereket érintenek, ezért nagyon fontos, hogy az előző folyamatok megfelelően átlátható és objektív módszerek mentén haladjanak, hogy megalapozottan lehessen döntést hozni. A nyolcadik fázis értelemszerűen a fejlesztés, ahol a rendszerbe vissza lehet csatornázni a megfigyeléseket, tapasztalatokat, és ezeket fel lehet használni az új procedura indítása során (SCHNEIER–BEATTY–BAIRD 1986)

A felállított rendszer célja a kimenetét tekintve háromféle lehet. Egyrészt szolgálhat jutalmazási célokat, azaz a jó és a rossz teljesítmény megkülönböztetésével, a munkatársak egymáshoz való hasonlításával egy versenyhelyzetet teremt. Ez a motiváció méltányosság-elméletére épít. Itt az értékelő elsődleges szerepe, hogy minősítsen. Másrészt szolgálhat fejlesztési célokat, ahol a reális önértékelésnek és az erősségek és gyengeségek feltárásának nagy jelentősége van, ez határozza meg a fejlesztés szándékával létrejött döntéseket. Ez a nyílt és őszinte légkörre, az aktív figyelemre és a visszajelzésre épít. Itt a munkatársakat saját magukhoz mérik, önmagukkal versenyeznek. Ez a motiváció célkitűzés- és megerősítélméleteire épít, és az értékelő szerepe elsősorban a tanácsadás. A harmadik cél a stratégiai vagy üzleti célok. A szervezet ugyanis azt várja a teljesítményértékelési rendszertől, hogy olyan magatartásra ösztönözze a munkavállalókat, amely összhangban van a szervezeti kultúrával, és így a célok megvalósítására hathat. Ez a három cél nem összekeverendő, hatásai miatt érdemes külön folyamatokban kezelni őket, ha a szervezet úgy dönt, hogy mindegyiket alkalmazza (FARKAS és mtsai 2010).

Az értékelés mint a teljesítménymenedzsment központi eleme, értelmezhető a vezetői munka egyik alapvető eszközeként is, egyfajta kognitív, gondolkodási, észlelési folyamat. Az értékelés kognitív elméletéből kiindulva az első fázis az információfelvétel, ahol két dolgot kell figyelembe venni: azt, hogy az értékelő mire fordít több vagy kevesebb figyelmet, illetve a cél és a kontextus hatásait. A második fázis a kódolás, a mentális reprezentáció. Itt a kategóriák, prototípusok és a sémák fogalmát kell beemlíteni. A harmadik fázis az információátvitel és keresés, azaz a memóriával való összefüggéseket kell megemlíteni. A negyedik fázis az információk integrációja. Az értékelő szempontjából megkülönböztetjük az értékelői képességeit, illetve motivációit is, amelyeket befolyásolnak a szervezeti és szituációs változók, így alakul ki maga az értékelés. Az értékelést pedig szétválaszthatjuk értékítéletre (magán), illetve minősítésre (nyilvános). A kognitív modellből adódóan az értékelői magatartást befolyásolja a motiváció a pontosságra és a torzításra. A pontosságra való motivációt meghatározza a pontos értékelés jutalma és a jutalmazás valószínűsége. A torzításra való motivációt pedig a torzított értékelés negatív következményei és a következmények valószínűsége határozza meg. A kognitív modell felhívja a figyelmet az értékelés során felmerülő értékelési és észlelési csapdákra, hibákra (BAKACSI és mtsai 2004).

A teljesítményértékelés általános áttekintése után még néhány speciális jellemzőt megemlítek a felsőoktatással kapcsolatosan. Poór és munkatársai (2008) kutatásából kiderül, hogy a felsőoktatási intézmények kétharmadában nem alkalmaztak teljesítményértékelési rendszert, ez bizonyítja témám fontosságát. Ahol működött teljesítményértékelési rendszer, ott többféle módszert is alkalmaztak. Egy esetben a kontaktórák és a publikációk számának objektíven mérhető kritériumai mellett egy strukturált esszé képezte a teljesítményértékelés alapját. Egy másik esetben egy beszámoló jellegű, strukturálatlan esszé szolgált a teljesítményértékelés módszereként. Megint egy másik módszer alapján különböző skálákat dolgoztak ki. Itt felmerülhet a kérdés a fogyasztói elégedettség figyelembevételéről, azaz a hallgatók véleményéről. Többen érvelnek ennek beépítése ellen és mellette is egyaránt. A teljesítményértékelési rendszert működtető felsőoktatási intézmények általában hasonló kategorizálást szoktak alkalmazni a munkavállalók beosztására:

- oktatók és tudományos munkában résztvevők,
- tudományos munkát nem végzők,
- szakfelelősök, szakvezetők,
- vezetők (Poór és mtsai 2008).

Dolgozatom során csupán a kutatói-oktatói gárda teljesítményértékelésére koncentrálok, hiszen ez a legmeghatározóbb csoport a felsőoktatási intézmény szempontjából, illetve a legexplicitebb módon ők járulnak hozzá a szervezeti célok megvalósításához.

MÓDSZERTAN

Hipotézisek

Dolgozatomban az alábbi hipotézisek bizonyítására teszek kísérletet a vizsgált intézmények intézményfejlesztési tervei (IFT) alapján:

1. A vizsgált felsőoktatási intézményeknél az intézményfejlesztési tervben nem kap elegendő hangsúlyt a széles értelemben vett emberierőforrás-stratégia, ez pedig akadályozza a teljesítményértékelési rendszer kialakulását.
2. Az intézményfejlesztési tervek alapján a szervezeti és egyéni teljesítményindikátorok definiálatlanok, vagy szigorúan csak a kutatás területét érintik, és ez nem kedvez egy teljes körű teljesítménymenedzsment-rendszer bevezetésének és alkalmazásának.
3. Az intézményfejlesztési tervek stratégiai pillérei elhanyagolják a felsőoktatási intézmény *third function* jellegét, ez pedig akadályozza a vállalati jó gyakorlatok átvételét, és így egy hatékony teljesítménymenedzsment-rendszer kialakítását.
4. Az intézményfejlesztési tervekben megjelenik valamilyen szinten a felsőoktatási intézmények Zhang és Liao (2010) által megfogalmazott negyedik funkciója (tudás versenyképességének fejlesztése), amelynek kiaknázása hozzájárulhat az emberi erőforrás fejlesztéséhez.

Minta

A témám általánosságban vonatkozik a felsőoktatási intézményekre, azonban egy BAdolgozat tekintetében ez hatalmas számosságot jelent, amelynek feldolgozására nincs lehetőség. Ezért döntöttem úgy, hogy kutatásomban esettanulmány jelleggel két hasonló méretű és profilú intézményt hasonlítok össze. Így természetesen nem kaphatunk a magyarországi felsőoktatási intézményekre nézve reprezentatív eredményeket, de a két intézmény szempontjából mindenféleképpen releváns és az emberierőforrás-menedzsment fejlesztéséhez hasznos megfigyelésekre számítok. A továbbiakban röviden bemutatom a vizsgált intézményeket a saját stratégiai tervükben található általános leírásuk és történetük segítségével.¹

Az első vizsgált intézmény – a saját tapasztalatból is ismert – Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) egyik kari szintű egysége, a Pedagógiai és Pszichológiai Kar (PPK). A PPK 2003-ban kezdte meg az oktatást a pszichológia, pedagógia, andragógia és sporttudomány szakos képzések indításával, illetve további feladatokat ellátva a tanárképzés, testnevelés és sport területén. A PPK hallgatóinak száma a 2010/2011. őszi tanévben 3200 fő volt (beleértve a felsőfokú szakképzés, főiskolai és egyetemi alapképzés, a BA/BSz, MA, szakirányú továbbképzés, PhD-képzés hallgatóit egyaránt, nappali, levelező és esti tagozaton is). Az oktatói állományt tekintve 2010-ben 115 oktató állt a kar alkalmazásában (a minősített oktatók aránya 56,52%). A kar hagyományosan kiváló helyezést szokott elérni a felsőoktatási rangsorok hallgatói kiválóság mutató tekintetében. A kar 2011-ben készítette el a 2011–2013-as időszakra vonatkozó intézményfejlesztési tervét. (Az ELTE intézményfejlesztési terve 2007-ben készült, és a 2007–2010-es időszakra szól [lásd 2. ábra].)

A második vizsgált intézmény, amely hasonló háttérrel, képzési portfólióval és mérettel rendelkezik, a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Juhász Gyula Pedagógusképző Kara (JGYPK). Működését 2007. január 1-jétől folytatja SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Karként, de története 1873-ig datálható vissza. A kar (2007/2008. tanévben) 5828 hallgatóval működött, míg az oktatói állomány 221 fő (210 teljes munkaidőben, 11 fő részmunkaidőben) volt. A minősített oktatók aránya a stratégiai terv alapján 50% feletti (kb. 57%). Ha nem is a JGYPK tekintetében, de a Szegedi Tudományegyetem (az ELTE mellett) gyakori szereplője az Academic Ranking of World Universities (ARWU) TOP 500-as listájának.² A kar 2008-ban készítette el stratégiai tervét, amely a 2008–2013-as időszakra vonatkozik. (Az SZTE intézményfejlesztési terve 2007-ben született, és a 2007–2010-es időszakra szól [lásd 2. ábra].)

¹ Megjegyzés: az intézményfejlesztési tervek és egyéb dokumentumok hivatkozás tekintetében megtalálhatók a felhasznált irodalomjegyzék végén. A továbbiakban a dokumentumokból felhasznált információk segítségével építem fel a dolgozatomat, így ezekre értelemszerűen külön nem hivatkozom.

² Megjegyzés: az ARWU TOP 500-as listája elérhető az alábbi linken: <http://www.arwu.org/ARWU2010.jsp>. (Letöltés ideje: 2013. június 10.)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ELTE							
PPK							
SZTE							
JGYPK							

2. ábra. Az egyetemek és karok stratégiai tervei által lefedett időszakok

Az időbeli eltolódások megnehezítik az összehasonlíthatóságot a statisztikák esetében, bár alapvető összefüggések így is láthatók. Érdekes tény, hogy az ELTE-nél a PPK intézményfejlesztési terve átfedés nélkül követi az egyetem stratégiáját, míg az SZTE esetében a JGYPK stratégiai terve egy nagyobb szakaszban együtt mozog az egyetem tervével. Az átfedés megkönnyíti a csatlakozást a nagyobb távú intézményi stratégiához, azonban korlátozza is a rugalmasság lehetőségét és az operacionalizálást is. A követés esetében könnyen lehet reflektálni és rugalmas stratégiát kialakítani az előző időszakra vonatkozó egyetemi stratégiához igazodva, azonban a csatlakozási pontok tekintetében adódhatnak nehézségek, illetve a következő időszakra megfogalmazott stratégiába (az átfedett időszak esetén) nem tud proaktívan becsatlakozni – éppen ezért gyorsan és hatékonyan kell elkészíteni a következő tervet az egyetemi tervhez igazodva (amelynek határidejét a törvény 2012 nyarára tette).

MÓDSZEREK

A dolgozatot elméleti alapozással kezdtem, ahol a tágabb témáktól haladtam az egyre szűkebbek felé, miközben reflektáltam a fontosságára és hasznosságára, illetve szélesebb összefüggéseire.

Az empirikus háttér kapcsán a minta kiválasztása után meghatároztam a vizsgálati módszereket. A szakirodalmi kutatás alátámasztotta, hogy a témám szempontjából az egyik legrelevánsabb vizsgálati tényező a vállalati stratégia, ezért a felsőoktatási intézmények esetében az intézményfejlesztési tervek vizsgálata és elemzése alkotja a dolgozat empirikus bázisát. Az intézményfejlesztési tervek horizontális és vertikális elemzése is sorra kerül. Az egyes intézmények esetében mélyrehatóan elemzem a dokumentumot általános szinten, stratégiai szempontból, feltárom az emberi erőforrások szerepét, illetve felkutatom a teljesítményértékelésre vonatkozó elképzeléseket, majd pedig a szakirodalmi háttérrel felhasználva konstruktív kritikákat fogalmazok meg. Vertikális szinten két dimenzióban vetem össze az intézményfejlesztési terveket. Egyrészt az ELTE PPK és az SZTE JGYPK intézményfejlesztési tervének összehasonlítása fog megtörténni, másrészt pedig egy friss kutatással (a TÁMOP-4.1.4-08/1-2009-0002 *Minőségfejlesztés*

a felsőoktatásban projekt keretében megvalósult kutatások vonatkozó anyagai) vetem össze szélesebb tekintetben az eredményeket.

A fenti beágyazott és részletes elemzés biztosítja, hogy szakmailag megalapozott mélyelemzést végezzenek az intézmények stratégiájáról, amelynek kapcsán reflektálhatók a humán erőforrásmenedzsment-gyakorlatukra és ebből következően versenyképességükre, hatékony működésükre egyaránt.

Az eredmények alapján releváns és konstruktív kritikákat, fejlesztési elemeket tudok megfogalmazni, amelyek hasznosak lehetnek az intézmények következő időszakra érvényes intézményfejlesztési terveinek megalkotásához.

EREDMÉNYEK

Az intézményfejlesztési terv mint stratégiai dokumentum

Az intézményfejlesztési terv készítése a felsőoktatási intézmények számára a 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról alapján kötelező tevékenység, amely egy középtávra szóló, legalább négyéves időszakot felölelő terv. A tervnek évenkénti bontásban kell tartalmaznia a megvalósítás ütemezését, illetve részét kell, hogy képezze egy foglalkoztatási terv is, amely a felsőoktatási intézmény működéséhez szükséges létszámot határozza meg. Az intézményfejlesztési tervben határozzák meg a felsőoktatási intézmények a fejlesztéssel, a rendelkezésre álló vagyon hasznosításával, megóvásával, elidegenítésével kapcsolatos elképzeléseket. Erre kell, hogy épüljön az intézmény kutatási-fejlesztési-innovációs stratégiája is. A törvény meghatározza, hogy a minőségfejlesztési program alapjául az intézményfejlesztési terv és az arra épülő kutatási-fejlesztési-innovációs stratégia kell, hogy szolgáljon. Látható tehát, hogy az intézményfejlesztési terv funkcióját tekintve egy olyan stratégiai dokumentum, amely integrálja az intézmény egyéb stratégia jellegű dokumentumait is (minőségbiztosítási terv, kutatási-fejlesztési-innovációs stratégia, foglalkoztatási terv), tehát megfelelő táptalaja egy olyan elemzésnek, amely az emberi erőforrás szerepét és helyét, azon belül is a teljesítményértékelési elképzeléseket vizsgálja.

Az intézményfejlesztési tervek kidolgozásához a Nemzeti Erőforrás Minisztérium elérhetővé tett egy részletes kidolgozási útmutatót (lásd az elemzés során felhasznált dokumentumok között), amely részletesen felvázolja az IFT tartalmával és terjedelmével kapcsolatos követelményeket. Kötelező elem a dokumentum alapján a humánstratégia jellemzőinek bemutatása (a foglalkoztatási terv kidolgozásával és a foglalkoztatási követelményrendszer meghatározásával), amelynek egyik alpontja lehet az oktatókkal kapcsolatos alkalmassági, előmeneteli és teljesítménykövetelmények meghatározása, illetve a fejlesztés, ösztönzés, bérezés gyakorlata, amelyek komplex emberierőforrásmenedzsment-stratégiát igényelnek.

Összességében elmondható, hogy az elképzelések alapján az intézményfejlesztési tervek integráltabb módon kellene, hogy tartalmazzák a humán erőforrással kapcsolatos

stratégiai elképzeléseket, azonban a gyakorlatban ennek figyelembevétele nem valósult meg ilyen szinten.

A Nemzeti Erőforrás Minisztérium másik kapcsolódó dokumentuma az intézményfejlesztési tervek értékelési szempontrendszere (szintén megtalálható az elemzéshez felhasznált dokumentumok között), amely definiálja azokat a fontos tényezőket, amelyek egy jó intézményfejlesztési terv kidolgozásához szükségesek. Meghatároz formai és tartalmi elemeket egyaránt. A formai követelmények gyakorlatilag egy leltárszerű táblázatban szerepelnek, amelyből könnyen ki lehet olvasni a megfelelést. A tartalmi értékelés már szöveges értékelésen alapszik (illetve van egy pontozásos része is), és többek között – stratégiai volumenét erősítendő – olyan elemeket is figyelembe vesz az egyes területeknél, mint a megalapozottság, költség- és haszonelemzés, kockázatelemzés, indikátor és monitoringrendszer. Ezek az eszközök mind a dokumentum stratégiai voltát hivatottak erősíteni. Látható, hogy egy ilyen terv elkészítése alapos tervezési és szervezési ismereteket feltételez, integrált stratégiai megközelítést igényel. Az értékelés végeredménye pedig háromféle lehet: vagy megállapítják a befogadhatóságot, vagy visszaküldik részleges átdolgozásra, vagy pedig teljes körű átdolgozásra javasolják.

A továbbiakban az elemzésem menetrendjét fejttem ki. Egy jól működő teljesítményértékelési rendszer alapjai a tisztán definiált szervezeti célok, ugyanis ezekhez igazodhatnak, ezekből bonthatók le az egyének teljesítménymutatói, amelyeknek elérését lehet vizsgálni. Ennek megfelelően az intézményfejlesztési tervek keretében a stratégiai fejlesztési pilléreket, akciókat emelem ki. Sajnos sok esetben a cél és az akció nem különül el egyértelműen, ez megnehezíti az összegzést. A fejlesztési, stratégiai prioritások mentén megjelölhetők azok a területek, amelyek az emberierőforrás-menedzsment tevékenységet érintik, ahol felmerül a kérdés, hogy ez tényleg megfontolt humánerőforrás-stratégia tárgyát képezi-e. A továbbiakban a hipotézisek mentén, azokra bizonyítékot keresve haladok végig az intézményfejlesztési terveken.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar intézményfejlesztési tervének elemzése és értékelése

Első körben az egyetem és a kar stratégiai célkitűzéseit veszem górcső alá, amelynek főbb szintjeit mutatja a 3. ábra.

Jól látható, hogy míg az egyetem stratégiai prioritásait szétszórtan határozták meg, addig a PPK esetében ezeket jól elkülöníthető kategóriákban foglalták össze, amelyek nagyrészt le is fedik az egyetem három funkcióját (oktatás, kutatás, szolgáltatás), csupán egy elemmel egészülnek ki, a nemzetközi aspektussal. Az infrastruktúra-fejlesztés és a nemzetközi kapcsolatok kérdése mindkét szinten megjelenik.

A képzési szerkezet átalakítása, felülvizsgálata szintén mindkét szinten megjelenik. Természetesen figyelembe kell venni, hogy az ELTE IFT esetében a 2007–2011-es időszakra vonatkozóan a fókuszpontban a bolognai rendszerre való átállás menedzselése

szerepel, míg a PPK-nál a 2011–2013-as időszak esetében már a rendszer első tapasztalatai során felgyülemlett információk mentén a képzések továbbfejlesztése került előtérbe.

3. ábra. Az ELTE és az ELTE PPK stratégiai fejlesztési prioritásai

Érdekes módon, míg az egyetem prioritásai között fő pontként szerepel a tehetséggondozás és ezen belül a szakkollégiumok fejlesztése, addig a kari stratégiában a tehetséggondozás érintőlegesen, a szakkollégium pedig alig jelenik meg. Az ELTE IFT szerkesztésekor született meg az ELTE ötödik szakkollégiuma, amely teljessé tette a szakkollégiumi hálózatot, lefedvén az összes kart és szakterületet, ez – a kezdeti fázis ellenére – mégis megjelenik a tervben. A PPK IFT esetében már egy jól működő szakkollégiumi rendszerrel kell számolni, ráadásul épp a kart érintette az ötödik szakkollégium létrejötte, ezért indokolt lenne annak szerepeltetése, illetve tágabb értelmezésben a tudományos diákköri munka kiegészítésével a tehetséggondozási koncepció beemelése, hiszen a PPK hagyományosan a legjobb hallgatói bázissal rendelkezik, amelynek kiaknázását pazarlás lenne elmulasztani.

Az ELTE IFT keretében az emberi erőforrások fejlesztési lehetősége megjelenik a kutatást-fejlesztést támogató stratégia és intézményi gyakorlat pillér keretében, annak részpilléreiben, az intézményi kutatást és fejlesztést ösztönző rendszer, a hallgatók, doktoranduszok bevonása, illetve a hatékonyságmérési mutatók és módszerek kidolgozása, bevezetése

fejezetek tekintetében. Itt a HR az ösztönzés, illetve a teljesítményértékelési rendszer kapcsán jelenik meg. Az ösztönzés tekintetében, a sajátos közsférai szabályozásnak köszönhetően az intézmény nem élhet olyan széles skálán a negatív, büntető jellegű eszközökkel, így a pozitív, jutalmazó elemekre tud építeni. Ezt köti össze az egyik intézményi teljesítményt mutató rendszerrel, a kutatással. Ezen tevékenységét tervezi ösztönözni, illetve hatékonyságméréssel monitorozni az alakulását. A hatékonyságmérés azonban egy passzív eszköz, ha nem társul megfelelő intézkedésekkel, márpedig a kutatás területén bevezetett teljes körű teljesítménymenedzsment-rendszer, amelyet a fenti elméleti bevezető alapján határozunk meg, jobban szolgálná az intézmény céljait. A kutatási tevékenység tekintetében könnyű jól mérhető indikátorokat meghatározni (publikációk száma, szabadalmak száma stb.), azonban a szakterületi összehasonlítás a tudományterületek specifikus volta miatt már nehézségekbe ütközik. Azonban a kutatási tevékenység az egyetem egyik funkciója csupán, legalább ugyanolyan fontos az oktatás és a szolgáltatás is. Az oktatás esetében pedig a lehető legnehezebb a teljesítményindikátorok meghatározása, illetve jelenleg a kötelezően előírt oktatói munka hallgatói véleményezése rendszeren keresztül elég szubjektív és kevésbé hatékony módszerek segítségével lehet reflektálni az oktatás milyenségére a befogadói oldalról. A fejlesztési tervekben többször is megjelenik a kapcsolatfelvétel, kapcsolatalakítás a munkaerőpiaccal, amely hasznos inputokkal szolgálhat a képzés milyenségéről, azaz levonhatók a megfelelő következtetések az oktatást tekintve is. Ennek azonban egy egységes, objektív mérőszámokkal kialakított, megfelelő elvárásokkal kiegészített, az egyetemi stratégiához illeszkedő célszámok mentén kellene működnie, különben esetleges lesz, és nem fogja megfelelően szolgálni a köré épített elképzeléseket.

Az ELTE IFT meghatározza (a törvényben foglalt követelményeknek megfelelően) a foglalkoztatási tervet és követelményrendszert, amely gyakorlatilag a rendszer működtetéséhez szükséges emberi erőforrást írja le adminisztratív módon, így a dokumentum jelentőségét tekintve nem lehet stratégiai szintű, hiszen nem feltétlen épül rá megfontolt döntéshozatali mechanizmus. Erre a területre a PPK IFT nem is reflektál. Általánosságban is megállapítható, hogy a két intézményfejlesztési terv között minimális kapcsolódási pont fedezhető fel, nem illeszkednek megfelelően egymáshoz. Az esetlegesen felfedezett közös célok és elképzelések a hasonló funkció miatt adódnak, utalások szintjén jelenik meg az egyetemi stratégia, annak célszámaihoz a PPK IFT nem kapcsolódik.

A PPK IFT tekintetében szélesebb körben jelennek meg az emberierőforrás-menedzsment lehetőségei. Az oktatási stratégia területén a doktoranduszok számára kiegészítő kompetenciaképzések biztosítását, illetve a kari oktatói életpályamoddell kidolgozását leíró részek inkább a fejlesztésre és a karriermenedzsmentre összpontosítanak. A fejlesztés és a karriermenedzsment tipikusan olyan területek, amelyek direkt módon a teljesítményértékelés következményei. Egy jól működő teljesítményértékelési rendszer bevezetése nélkül ezen célok megvalósulása csupán esetleges lehet, nem szolgálná megfelelően az intézmény stratégiai céljait, ugyanis a döntések nem lennének alátámasztva objektív mutatókkal, megalapozatlanok lennének. A kutatási-fejlesztési stratégia esetében – az egyetemi stratégiához hasonlóan – a kutatási tevékenység teljesítményének nyomon

követése, mérése a kitűzött cél. Sajnos a mérés, ahogyan azt az előbbieken is kifejtettem, csupán önmagában nem elegendő. Ha nem megfontolt célkitűzési folyamat eredménye, illetve nem tartoznak hozzá teljesítménymutatók vagy bármilyen ösztönző vagy büntető következmény, akkor a teljesítés légüres térben fog megvalósulni, a nyomon követés pedig az adatok összegyűjtésekor csupán adatokat szolgáltat, nem teszi lehetővé a proaktív viselkedést. A nemzetközi kapcsolatfejlesztési stratégiában az ösztönzési rendszer jelenik meg (az egyetemi dokumentumban ez szintén a kutatás területéhez kötődött), tehát a kar számára a nemzetközi irányban történő teljesítménymutatók bővítése fontos – ezt kívánja ösztönözni a munkavállalók tekintetében –, azonban konkrét teljesítménymutatókat itt sem definiál.

A PPK IFT érdekessége, hogy szerepel benne egy alapos SWOT-analízis, ahol külön kiemelt terület a humán erőforrás. Ennek értelmében a rugalmatlan jogi szabályozás és a korlátozott gazdasági lehetőségek (amelyek akadályozzák a hosszú távú elköteleződés kialakítását) korlátozzák a kar lehetőségeit, azonban erősségként emelhető ki a testkultúra, a sport múltja, a fiatalodó oktatói gárda, a gyakorlati és civil tapasztalat, valamint az oktatók erős motivációja. Ennek ellenében viszont negatívum, hogy hiányzik egy erős középgenerációs réteg az egyetemről, illetve a gyakorlati képzések esetében igen lassú folyamat a fokozatszerzés, amely a mutatók esetében ad rosszabb képet. Az elemzés lehetőségként emeli ki a személyi fejlesztést, amelyre épít is a stratégiai dokumentumban, illetve a PhD-minősítés megszerzésének lehetőségét, a tanári besorolások számának növelését. Kiemelt veszélyként értékeli az analízis, hogy a kutatóegyetemi prioritások mellett a gyakorlati képzés szükségletei kielégítetlenek maradnak. A SWOT-analízis olyan területeket határoz meg, amelyekről az emberierőforrás-menedzsment rendszerének kapcsán már ejtettem szót, tehát a fiatalodó oktatói gárda tekintetében például kiemelt kérdés a fiatal kutatók megtartása a szervezetben, az erős motiváció esetében pedig annak megtartása különböző technikák segítségével, a személyi fejlesztés fontossága – ezek mind kulcsfontosságú humán erőforrás-menedzsment-területek. Hiányossága a dokumentumnak, hogy az emberi erőforrás csupán az analízis szintjén jelenik meg, a konkrét cselekvési pontok esetében azonban nem, vagy esetlegesen, mellékes jelleggel tűnik fel.

Tovább elemezve a PPK IFT tartalmát, megállapítható, hogy bár lebontva és jól átláthatóan szerepelnek benne a stratégiai prioritások és a megvalósítási fázis, azonban még mindig túlsúlyban van a helyzeteleírasi rész, illetve főleg a belső tényezőkre helyezi a hangsúlyt, és kevésbé veszi figyelembe a külső környezetet (ELTE, munkaerőpiac, társadalom stb.). Több fejlesztési elem is megjelenik a dokumentumban, azonban a megvalósítás tekintetében az erőforrások hozzárendelése, illetve előteremtésének lehetőségei csekély mértékben vannak jelen, így például a bevétel növelésének stratégiai alig kapnak hangsúlyt. Bár elszórtan találhatók emberierőforrás-menedzsmenttel kapcsolatos célkitűzések és akciók, ezek nem integrálódnak egy egységes stratégiai pillérbe, holott ezek kiemelten fontos szerepét maga a dokumentum is meghatározza, tehát összességében az emberi erőforrások nem kapnak elegendő hangsúlyt. Ugyanez igaz az ezzel szorosan

összefüggésben lévő szervezetfejlesztésre is. A kor kihívásainak megfelelően a szervezeti, vezetési kérdések, az intézményi kommunikáció nem kap elegendő figyelmet. Bár elmondható, hogy a terv érinti az egyetemek mind a három hagyományos funkcióját (oktatás, kutatás, szolgáltatás), azonban ezek aránya nem egyenlő, az úgynevezett *third function* minimális szerepet kap a dokumentumban, holott ez összeköthető lenne a humánerőforrás-menedzsmenttel, illetve a gazdasági kérdések tekintetében a bevétel-növeléssel is. A kar egyik központi eleme a pedagógusképzés, ezért kiemelt figyelmet kaphatna a tanítási kompetenciák fejlesztése mint HR-fejlesztési elem, azonban ez nem jelenik meg a dokumentumban. Szélesebb andragógiai szempontból vizsgálva az egyetemi intézményfejlesztési tervvel ellentétben itt alig jelenik meg az élethosszig tartó tanulás szempontrendszer, holott egyre inkább felnőtteket oktat a kar, és profiljából adódóan elvárható lenne ennek a ténynek a felismerése. Végül pedig a fejlesztési prioritások megfogalmazásánál érdemes lenne tisztán a három hagyományos funkcióra építeni, azaz oktatási, kutatási és szolgáltatási stratégiát meghatározni. Természetesen a nemzetközi kapcsolatok kérdése is egy fontos terület, azonban ez inkább horizontális elem, ugyanúgy beépíthető az oktatási, kutatási és a szolgáltatási részbe is.

Ahogy az az elméleti háttér kapcsán is említettem, a felsőoktatási intézmények hagyományos három funkciója a tudásalapú információs társadalom kihívásainak értelmében kibővül egy negyedik, általános elvárással, a tudás versenyképességének biztosításával. Ez szorosan összefügg az emberi erőforrás fejlesztésével, azonban az intézményfejlesztési tervek vizsgálata során erre a területre (még ha tudattalanul is) nagyobb hangsúlyt fektettek, legalábbis több elem is ennek irányába hat. A tudás versenyképességének biztosításában az egyik legfontosabb tényező a munkaerő-piaci igények, vélemények, elvárások becsatornázása, összhangban az OECD képességstratégiájában megfogalmazott és már fent bemutatott elemeivel.

Az ELTE IFT az élethosszig tartó tanulás intézményi szolgáltató rendszerének kialakítása pillér keretein belül nagy hangsúlyt fektet az igényfelmérésre és a foglalkoztatói oldal bevonására, a képzési rendszer ilyen inputok melletti átgondolására. Például a képzés során megvalósuló szakmai gyakorlatok, amelyek tipikusan egy hálózatképző tevékenységet is magukba foglalnak, nagymértékben hozzájárulnak, és segítik ezt a folyamatot. Továbbá az intézményi PR-tevékenység fejlesztése és a helyi gazdaságfejlesztési és társadalomalakító programokban való részvétel (amely szintén megnevezett prioritás az ELTE IFT-ben) szintén hozzájárul a tudás versenyképességé tételeéhez, nemcsak az oktatás funkciójában, hanem a kutatásban és egyre inkább a szolgáltatás szempontjából is, tehát megállapítható, hogy ez az új, negyedik funkció gyakorlatilag horizontálisan helyezkedik el, megjelenhet mind a három funkció keretein belül. A PPK IFT szempontjából talán még több ilyen területet azonosíthatunk. Az oktatási stratégia keretében itt is megjelenik a munkaadói oldal bevonása a képzési programok továbbfejlesztésébe, illetve a BA-szakok kompetenciaalapúságának felülvizsgálatába. Az egyes tanszéki szintű egységek a saját képzési programjuk tekintetében szervezett szakmai gyakorlatok segítségével, a munkaadók körében végzett kérdőíves igényfelmérés és elégedettségvizsgálatok segítségével

beépíthetik a tapasztalatokat a képzési programba, így jobban össze tudják kötni a képességek iránti keresletet a kínálattal, formálván az egész rendszert, amely központi eleme az OECD képességstratégiájának, és a már említett pozitív hatásai tagadhatatlanok.

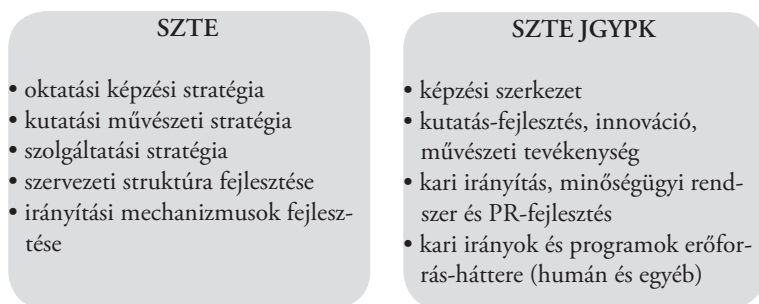
A tudás versenyképességét a hallgatói oldal kapcsán is lehet kezelni, erre jó példa az a stratégiai pont, amely a hallgatók tanulmánymenedzsment-rendszerének átvilágítását és korrigálását tűzte ki célul, ugyanis a bolognai rendszer nagyfokú szabadságot és egyéni képzési utakat tesz lehetővé a hallgatók számára, de amennyiben ezek az utak esetlegesek, és nem megalapozott döntéseken alapulnak, úgy az OECD képességstratégiájában említett ütközés alakulhat ki a munkaerőpiac elvárásai és a hallgatókban kialakult képességek között. Ennek a problémának az orvoslására például egy jó kezdeményezés az ELTE Karrierközpont kezelésében működő pályorientációs és karriertanácsadás, amelyet a hallgatók ingyen vehetnek igénybe. A munkaadói oldal involválása mellett a terület egy másik fontos stratégiai akciója lehet a tudománykommunikáció erősítése, illetve a kutatási eredmények hasznosítása a képzési rendszerben.

Maga a tudománykommunikáció akár egy külön dolgot is megérdemelne, így itt csupán olyan tekintetben térek ki rá, hogy a PPK intézményfejlesztési terve a kutatási-fejlesztési stratégia keretében megfogalmazta ennek a területnek a fontosságát. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy ezzel elősegítik a nyitást a versenyszféra felé a további együttműködés szempontjából, átláthatóvá és egyáltalán láthatóvá teszik/tehetik a különböző teljesítménymutatókat (amelyeknek elismerésekben, állami finanszírozásban lehetnek konkrét visszacsatolásai), valamint a kutatási funkció eredményeinek visszacsatornázása az oktatási funkció rendszereibe, illetve ennek összekötése a szolgáltatási funkcióval egy olyan integrált tudásmenedzsment-rendszer létrehozását készíti elő, amely a megfelelő, tudásalapú szervezeti kultúrával párosítva megteremtheti egy hatékony és eredményesen működő tanulószervezet alapjait. Dolgozatom legnagyobb üzenete talán az utóbbi gondolat, ennek mentén szélesebb körben tovább lehet (és érdemes) gondolni a témát.

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar stratégiai tervének elemzése és értékelése

Az előző részhez hasonlóan a Szegedi Tudományegyetem esetében is sorra veszem az intézményfejlesztési terv által meghatározott főbb prioritásokat, amelyeket összevetek a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar stratégiai tervével (4. ábra).

Láthatjuk, hogy ebben az esetben az egyetem stratégiai prioritásai jóval tömörebben, rendezett kategóriákba sorolva jelennek meg, ez pedig látványosabban korrelál a kar stratégiai pontjaival. Az SZTE esetében az oktatási stratégiába tartozik a képzési szervezet fejlesztése, a kínálat fejlesztése és a módszertani fejlesztés is. A kutatási stratégia esetén a kutatás ösztönzésére és a tudástranszfer fejlesztésére tér ki a terv. A szolgáltatási stratégia esetében a portfólióelemzés és a színvönalemelés a kitűzött prioritás.

4. ábra. A SZTE és a SZTE JGYPK stratégiai fejlesztési prioritásai

Az irányítás-fejlesztés esetében pedig a szervezeti struktúra, valamint az irányítási mechanizmusok fejlesztése került terítékre. Ezzel ellentétben a kari prioritások esetében jóval operacionalizáltabb, teljesítménymutatókon alapuló, többretegű célkitűzések jelentek meg az egyes pontok alatt. Az átfedés, illetve a kapcsolódás több pont keretében is megfigyelhető a két stratégiai terv között, habár meg kell említeni, hogy a JGYPK esetében nem intézményfejlesztési tervről van szó, hanem stratégiai tervről – ennek kapcsán is érdekes a dokumentum, hiszen funkciója gyakorlatilag ugyanaz. Azonban a stratégiai terv megkérdőjelezhetően tölti be funkcióját, ugyanis a 88 oldalas dokumentumból gyakorlatilag 71 oldal áttekintő, leíró, statisztikai jellegű bemutatás, és csupán a maradék (bár jól strukturált és megalapozott módon, teljesítménymutatókkal alátámasztva) koncentrálna a célkitűzésekre, a stratégiai pontokra és a fejlesztésre.

Mindkét intézményfejlesztési terv a megfelelő szinten reagál a képzési portfólió felülvizsgálatára és átalakítására, különösen figyelembe véve a munkaerő-piaci igényeket, illetve nagyfokú figyelmet fordítva a felsőfokú szakképzésekre, amelyekben a gyors alkalmazkodási lehetőséget látják. Az intézmények gyakorlatilag expanzív útvonalat jelöltek ki, amelyben megpróbálják a minőséget is fenntartani.

Mint már említettem, a JGYPK stratégiai terve kevésbé felel meg egy ilyen dokumentum követelményeinek terjedelmében, csupán kis hányada (bár az jól átgondoltan) tartalmazza a stratégiai célokat, illetve az implementációs rész jól kapcsolódik az előtte felvonultatott részletes helyzetelemzéshez. Azonban a helyzetelemzés főleg belső tényezőkre, illetve az azokat közvetlenül érintő külső tényezőkre reagál, így a tágabb értelemben vett környezeti változókat kevésbé veszi figyelembe, viszont a *stakeholderek* kezelése már megjelenik a dokumentumban. Az SZTE IFT esetében elmondhatjuk, hogy a követelményeknek megfelelő, jól átgondolt, stratégiai gondolkodást tükröző, összefüggő, szinergikus rendszert mutat fel, amelyet egy egységes minőségértékelési modellbe terel.

A modell alulról építkezve, egymásra épülő, egymásra ható elemek segítségével mutatja be a főbb célkitűzéseket, amelyekhez hozzárendeli a szükséges erőforrásokat (illetve figyelembe veszi az erőforrásigényeket és gondol azok biztosítására). Egy ilyen

modell kiépítése minden felsőoktatási intézmény számára javasolt (elképzelhető, hogy az intézményfejlesztési terven alapuló minőségbiztosítási szabályzat már kiterjed egy ilyen modellre), hiszen ez jól megalapozza egy hatékony teljesítményértékelési rendszer kialakítását, ezen célok mentén könnyen le lehet bontani az egyének számára az operatív teljesítménycélokat, indikátorokkal hozzárendelve. Természetesen ez csak az első lépések egyike egy teljes teljesítménymenedzsment-rendszer létrehozását tekintve. Ez a modell megkönnyíti a kari szintű stratégiai tervezésben az egyetemi stratégiához való kapcsolódást, ugyanis jól láthatóvá teszi az irányvonalakat és összefüggéseket.

A továbbiakban a humánerőforrás-menedzsment szerepének és jelentőségének feltárása következik az intézményfejlesztési tervek esetében. Az SZTE IFT esetében is megjelenik az ösztönzés, főleg a kutatási tevékenység keretén belül, hiszen önálló pontot kapott a kutatásösztönzés. Ehhez a dokumentum nagyrészt támogatási forrásokat rendel, illetve motivációs technikák kifejlesztését tervezi a hatékonyság növelésének érdekében. A következő pontban pedig ezen tevékenység erőforrásigényeinek biztosítására tér ki, ezzel is megalapozva azt. Az ösztönzés és a motiváció megfelelő táptalajt biztosíthatna egy objektív mérőszámokon alapuló, megalapozott teljesítményértékelési rendszer bevezetéséhez, amelynek valós következményei jelentéstelivé tennék a rendszert. Az SZTE-nél még az irányítás-fejlesztés pillér esetében jelenik meg az emberi erőforrások szerepe mint a szervezeti struktúra és az irányítási mechanizmusok fejlesztése. Az előbbi kapcsán a dokumentum nagy figyelmet fordít a koordinációra, szervezésre, amelyhez a feladatkörök, hatáskörök tisztázását tartja elengedhetetlennek (ehhez egy jól kivitelezett munkakör-értékelés és tervezési folyamat szükséges). Különböző szinten megjelöl decentralizálást segítő lépéseket, illetve más területeken a centralizálás előnyeit emeli ki, tehát egy problémaközpontú átalakítást sejtet a fejlesztési terv. Az irányítási mechanizmusok fejlesztésében az intézményi szabályozási rendszerre tér ki, amelynek kapcsán hangsúlyozza, hogy annak a külső és belső környezeti változásokra egyaránt reagálnia kell. Kiterjed az intézményi és vezetői információs rendszer (VIR) fejlesztésére, illetve egyértelműen kiemeli az egységes, egyértelműen alkalmazható humánpolitika keretfeltételeinek megteremtését. Ennek fő célja az oktatói, kutatói gárda színvonalának szinten tartása/növelése, az utánpótlás biztosítása, a fiatalok megtartása, a nyugdíjazás kérdése, tehát a fejlesztési terv egyértelműen kiemeli azokat a stratégiai prioritásokat, amelyeket az elméleti bevezetőben is említettem a felsőoktatási intézményeknél működő humánerőforrás-menedzsmentet érintő témák keretében. A dokumentum kiemeli még az intézményi kultúra változtatását, amelyben a HR szintén katalizátor és mediáló szerepet tölthet be, valamint a minőségirányítási rendszer intézményi szintű adaptációját, amely hozzájárul az egyetemi szervezeti kultúra, illetve a stratégiai célok hatékony kommunikálásához a kisebb szervezeti egységeknek. Ez utóbbit segíti elő a központi marketing- és PR-tevékenység megerősítése is. A stratégiai célkitűzés az, hogy az intézmény a legjobb munkahellyé váljon a régióban, tehát az egyetemi alkalmazottak munkavállalóként történő elismerése és ténylegesen a jó munkahely koncepciójának megteremtése szintén tudatos humánpolitikát feltételez.

A JGYPK stratégiai tervében azonban már kevésbé integrált módon, kevésbé központi jelleggel jelenik meg az emberierőforrás-menedzsment fontossága. A dokumentum kiemeli például a képzési szerkezet alkalmazkodási képességének fejlesztését, a struktúraváltás hatékonyságának vizsgálatát, de a mutatók szempontjából nem veszi figyelembe az emberi erőforrást, hiszen a változásokhoz nekik is alkalmazkodniuk kell, és az ő felkészítésük, fejlesztésük nem jelenik meg a tervben. A kutatási tevékenység keretében sem jelenik meg például az ösztönzési rendszer, de jól definiált indikátorokat határoz meg a dokumentum a célok elérésének mérésére, így ez egy jól működő teljesítményértékelési rendszer alapját szolgálhatja. A kari irányítás pillér keretében már több emberi erőforrásra és teljesítményértékelésre vonatkoztatható elem jelenik meg. Cél a hatékony (átfedések nélküli) kari irányítási struktúra létrehozása, amelynek tekintetében a szervezet működésének racionalizálásához aktív emberierőforrás-menedzsment szükséges (ahogyan például a munkakör-értékelés és az elemzés esetében is). Fontos pontként emeli ki a stratégia az önértékelésen alapuló, minden területet lefedő mutatók elemzésével kialakított minőségbiztosítási rendszer létrehozását és működtetését. A területek tekintetében azonban csak az oktatást, kutatást és a gazdálkodást jeleníti meg, a szolgáltatást például nem, illetve az önértékelés mint egyetlen módszer ezen mutatók vizsgálatához szükséges, de nem elégséges feltétele a cél elérésének. Ezen célkitűzés egyértelműen egy integrált, minden szempontot figyelembe vevő, objektív mutatókra épülő teljesítmény-menedzsment-rendszer kialakítását feltételezi. Az eddigiek alapján megállapítható, hogy ha meg is jelenik a teljesítménymenedzsment gondolata az intézményeknél, akkor azt főleg a minőségbiztosítási rendszer részeként képzelik el (ami jól is tud kapcsolódni ehhez a rendszerhez), de önálló kifejtést és figyelmet nem kap. Az utolsó pillér (a kari irányok és programok erőforrásháttérének célrendszere) esetében több átfedést állapíthatunk meg az eddigi pontokkal összefüggésben, azonban itt több területen is megjelenik az emberi erőforrások kezelése. A stratégia foglalkozik az oktatók előmeneteli rendszerével a kari stratégiai célokhoz igazodva (karriermenedzsment), a nyugdíjazás kérdésével, illetve kiemeli egy integrált egyetemi humánerőforrás-felhasználás mind szélesebb körben történő, garanciákhoz kötött megvalósítását. A hozzárendelt mutatók azonban ezt a célterületet nem fedik le, megfogalmazása is túl általános, és nem feltételez alapos tervezést és stratégiai átgondolást. Összességében elmondható, hogy a JGYPK stratégiai fejlesztési tervében megjelenik az emberi erőforrás fontossága, azonban esetleges módon, nem integráltan, illetve kevésbé jól definiált teljesítménymutatók mentén, ez pedig nem kedvez egy hatékony teljesítményértékelési rendszer kialakításának. Az intézmény célja a hatékonyság és az eredményesség, azonban ennek mérésére kevés figyelmet fordít.

Az általános, stratégiai jellegű elemzésnél megállapíthatjuk, hogy a SZTE IFT a dokumentum céljának megfelelően a stratégiakészítés folyamat jellegét helyezi előtérbe, azonban a JGYPK esetében inkább csak egy dokumentumról van szó. Pozitívum viszont, hogy a kar stratégiai terve jól kapcsolódik az egyetem tervéhez, ez fakadhat az időbeli átfedésből is. Ahogyan a PPK esetében, itt is megállapítható, hogy főleg a helyzetleírás dominál a JGYPK stratégiai tervében, nem az implementáció, stratégiai rész, bár itt

jobban megjelenik a stratégiai *kontrolling* a kidolgozott mutatók kapcsán. Az ELTE intézményfejlesztési tervével ellentétben itt például nem jelenik meg a tehetséggondozás, azonban a *third function* figyelembevétele itt jóval erőteljesebbnek bizonyul. A dokumentum ugyanis nagy hangsúlyt fektet mind az egyetem, mind a kar a szolgáltatások fejlesztésére, és ezt főleg gazdasági és társadalmi célok mentén teszi. A célrendszerében is határozottan jelen van a szolgáltatás, a munkaerőpiaccal való kapcsolat. Ezt a területet erősítik a vállalkozó és intelligens egyetem fejlesztésének elképzelései, amelyek megjelennek a stratégiai dokumentumban. Kari szinten inkább a kapcsolatépítés és kommunikáció oldaláról közelítik meg a szolgáltatások területét. Fontos elemként jelenik meg a bevételek növelése, ezt főleg a munkaerő-piaci igényekre épülő, folyamatosan alakuló és fejlődő szakirányú továbbképzések és felsőfokú szakképzések fejlesztésével kívánja elérni.

Érdekes módon a negyedik funkció tekintetében jóval nagyobb tudatosságot fedezhetünk fel, mint az előbbieken, talán még hangsúlyosabb is, mint a szolgáltatás. Az SZTE IFT tekintetében kiemelten megjelenik a tudástranszfer fejlesztése, amely összefüggésben van a vállalkozó egyetem célkitűzésével, és szoros együttműködést realizál a kutatás-fejlesztés, technológiai transzfer keretében. Fejlesztési és Innovációs Park, Humán Biotechnológiai Inkubátorház, Szoftveripari Innovációs és Kutatási Központ és Program, Regionális Tudástranszfer és Szolgáltató Központ létrehozása, illetve szélesebb körben a tudományos eredmények hasznosítása jelenik meg ezen a területen. Ez egy széles körű tudásmenedzsment-programot feltételez, amelyhez a megfelelő szervezeti kultúra kialakítását is előkészíti, illetve megemlíti a dokumentum a hatékony működtetés érdekében. Ezek az innovatív, a tudás versenyképességét biztosító elemek hozzájárulnak az oktatás és kutatás, valamint a szolgáltatási funkció szinergikus fejlesztéséhez is, ezáltal pedig az egyetem versenyképességének növeléséhez. Az SZTE jó példát vonultat fel arra, hogy a negyedik funkció milyen mértékben lehet az intézmény hatékonyságának és eredményességének megalapozója, illetve milyen jól integrálható ez a cél a három hagyományos funkció kereteibe. Természetesen szükséges ezen tervek hatásvizsgálatának elvégzése is az előző állítás alátámasztásához. A fenti folyamat mellett megjelenik a munkaerő-piaci kapcsolattartás is, amely hozzájárul a képzési portfólió alakításához és fejlesztéséhez, ezáltal az OECD képességstratégiájában boncolgatott racionális képességtervezéshez, amely szintén erősíti a tudás versenyképességét, tehát jól megfelelhet a tudásalapú információs társadalom kihívásainak. Itt is alátámaszthatjuk az előző fejezetben kifejtett megállapítást, miszerint a kutatás ösztönzésével megnövelt kutatási teljesítmény eredményeit vissza kell csatolni az oktatás és a szolgáltatás funkcióiba, hogy ezzel növeljük a tudás versenyképességét, és segítsük a racionális képességtervezést, amely egy olyan egységes tudásmenedzsment-rendszer létrehozását készíti elő, amely aktív tudománykommunikációval egy hatékony és eredményes, a tudás és információs társadalom kihívásainak megfelelő tanulószervezet kialakítását segíti.

Javaslatok az új intézményfejlesztési tervek kialakításához

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) 4.1.4 *Minőségfejlesztés a felsőoktatásban* című kiemelt projekt gazdjaként szakmai oldalról kíván hozzájárulni a felsőoktatás versenyképességének növeléséhez,

az intézmény bemutatása	• történet • társadalmi, gazdasági, munkaerő-piaci környezet • középtávú célok
az intézmény fejlesztésének főbb területei	• képzési szerkezet átalakítása • esélyegyenlőség, tehetséggondozás • doktori képzés folytatása, fejlesztése • az élethosszig tartó tanulás intézményi szolgáltató rendszerének kialakítása • oktatási szolgáltató funkciók külső érdeklődők számára, a régió igénye • kutatás-fejlesztést támogató stratégia és intézményi gyakorlat • helyi, regionális és országos kapcsolatok, együttműködések, részvétel a helyi gazdaságfejlesztő és társadalomalakító programokban • nemzetközi kapcsolatok • intézményi szervezet, menedzsmentstratégia kialakítása • minőségfejlesztési program • humánstratégia • intézményi gazdálkodás korszerűsítése • infrastruktúra-fejlesztés és felújítás • oktatói, hallgatói, dolgozói életminőség javítása
monitoring	• a fejlesztési projektek indikátorainak meghatározása • monitoringtechnikák kiterjesztése a fejlesztési modulokra, értékelési technikák, statisztikák készítése • szenátus és gazdasági tanács feladatrendszere az ellenőrzésben
az intézményfejlesztés kommunikációja	• intézményi testületek és fórumok közreműködése • hallgatói és oktatói tájékoztatási kötelezettség • megjelenés a helyi, regionális, országos és nemzetközi információs rendszerekben

5. ábra. Az intézményfejlesztési tervek struktúrája a NEFMI útmutatója alapján

a szolgáltatások javításához és a minőségpolitika fejlesztéséhez.³ Ennek keretében több kutatás és fejlesztés is megvalósult. Az egyik ilyen az intézményfejlesztési tervek összehasonlításával és elemzésével foglalkozott, amelynek egyik célja egy új módszertani útmutató kidolgozása volt, amely jobban megfelel a fent említett céloknak. A következőkben összevetem az eredeti, NEFMI által javasolt útmutató tartalmi elemeit a FEMIP által kidolgozott új javaslatokkal (5. *ábra*).

Ehhez képest a FEMIP keretében meghatározott, új útmutató az alábbi struktúrát javasolja, amelyet a 6. *ábra* szemléltet.

6. *ábra.* Az intézményfejlesztési tervek FEMIP által javasolt struktúrája

Fontos kibontani a stratégiai fejezetben szereplő stratégiai irányok részt, ugyanis ezt az útmutató is megteszi, definiálva azokat az általános stratégiai irányokat, amelyek figyelembevétele elvárható az intézménytől (7. *ábra*).

³ Megjegyzés: a projekt honlapja a www.femip.hu.

oktatás	• az intézmény képzésterületi fókuszai • a képzési szint fókusza • tevékenységi hatókör • felnőttképzési aktivitás • a képzési kínálat kialakításának motivációja
K+F+I	• a tevékenység súlya az alaptevékenységben • intézményi szerep az innovációs láncban • a tevékenység kiemelt területei • a tevékenység hatóköre
intézményirányítás	• a belső működési struktúra átalakítása
a szervezet önállósága	• integrációs törekvések
gazdálkodás	• gazdálkodási stratégia • gazdálkodási egyensúly fenntartásának módja • vállalkozási, szolgáltatási tevékenység intenzitása
humán erőforrás	• az oktatók-kutatók státusza • kapacitások fenntartása • az oktatói-kutatói utánpótlás biztosítása
infrastruktúra	• létesítménykapacitások fenntartása • létesítménygazdálkodás
kiválósági minősítésre való törekvés	• a kiválósági minősítésre való törekvéshez szükséges intézményfejlesztés

7. ábra. A FEMIP által javasolt általános stratégiai irányok

Az új struktúra sokkal inkább támogatja a megfelelő stratégiai szintű tervezést és az implementálást, valamint monitoringfolyamatok beleépítését a dokumentumba, illetve széles körű értékelési szempontsört is meghatároz, amely alkalmasabb eszköznek tűnik,

főleg ha kiegészítjük a projekt keretében létrehozott stratégiai módszertani kézikönyvvel,⁴ amely remek forrás lehet az intézmények számára az új intézményfejlesztési terv elkészítése során.

Saját meglátásom szerint érdemes lenne az intézményfejlesztési tervekben kiemelni, és egy komplex, különálló HR-stratégia keretében megfogalmazni a tervekhez szükséges emberierőforrásmenedzsment-eszközöket és -módszereket, figyelembe venni az emberi erőforrás minden területét, és felhasználni annak korszerű technikáit. Természetesen ehhez erőforrás biztosítása is szükséges, hiszen a legtöbb felsőoktatási intézménynél a humánpolitikai osztály főleg adminisztratív, munkaügyi feladatokat lát el, és a modern emberierőforrásmenedzsment-funkciók az egyéb szervezeti egységek között szóródnak szét, és nem feltétlenül tudatos az alkalmazásuk.

Továbbá az intézményfejlesztési tervek keretében érdemes a szolgáltatás és a tudás versenyképességének növelése esetében a nagyobb figyelem biztosítása, hiszen ezek java-részt hanyagolt funkciók, illetve nem kellő mélységben és mennyiségben jelennek meg, nem használják ki az egymást erősítő hatásokat.

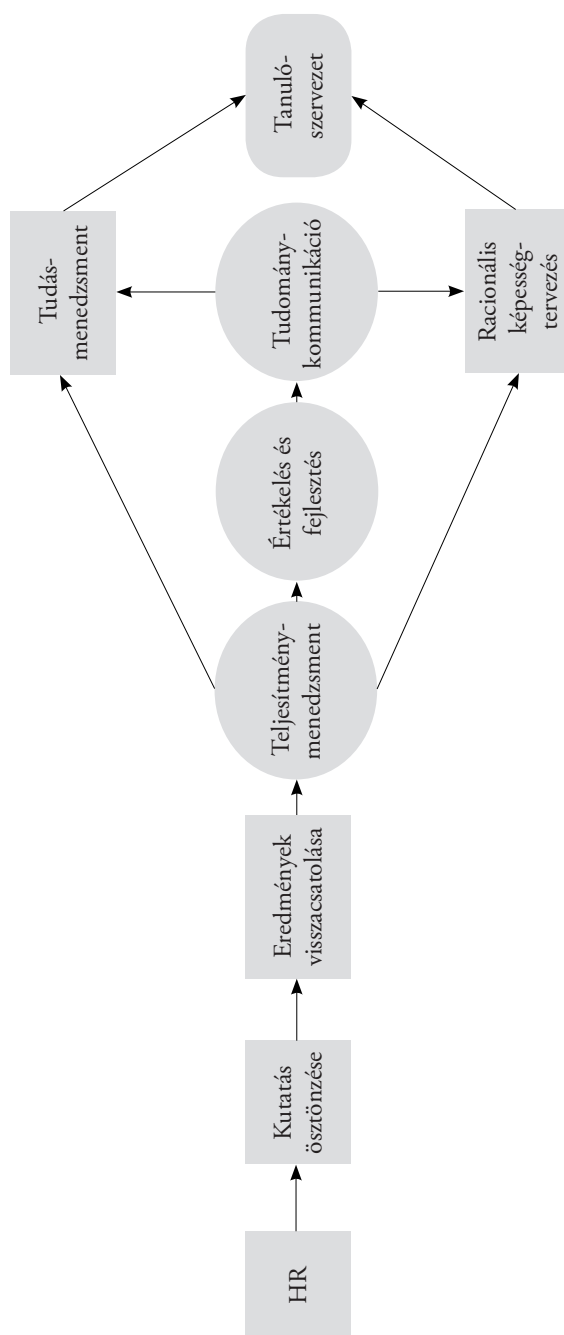
Fontosnak tartom kiemelni, hogy a hatékony és eredményes működés tekintetében mindenféleképpen szükséges annak definiálása, hogy mit is értünk ezen, tehát a megfelelő teljesítményindikátorok meghatározása szervezeti szinten, majd ezek lebontása egyéni szintre egy komplex teljesítménymenedzsment-rendszer keretében. Így a teljesítmény nyomon követhetővé és ezáltal fejleszthetővé válik, valamint megkönnyíti a beavatkozások és a fejlesztési logika alkalmazását.

Összességében pedig a FEMIP javaslata alapján érdemes áttérni az intézményfejlesztési terv koncepciójáról egy komplex intézményi stratégiai terv koncepciójára, ugyanis ez jobban kiszolgálja a fent megfogalmazott kritikák kijavítását és az új felépítést. Véleményem szerint is egy stratégiai terv jobban megfelel a kor kihívásainak, és saját meglátásaim is jobban beépíthetők egy ilyen dokumentumba.

A tapasztalatok és javaslatok összegzése alapján a 8. ábrában foglalom össze a meglátásaimat.

A felsőoktatási humánerőforrásmenedzsment-gyakorlatnak négy funkcióra kell épülnie (oktatás, kutatás, szolgáltatás, tudás versenyképességének biztosítása), hogy megfelelően alkalmazkodjon az tudásalapú információs társadalom kihívásaihoz. Ennek értelmében az egyik kulcsfontosságú terep a kutatási tevékenység ösztönzése különböző emberierőforrás-menedzsment eszközök segítségével. A következő lépés pedig ezen eredmények visszacsatornázása az oktatási, szolgáltatási funkcióba, ezáltal szinergikusan erősítve egymást, illetve hozzájárulva a tudás versenyképességének biztosításához, lefedve ezzel mind a négy funkciót. Ezek a folyamatok pedig előre mutatnak egy komplex tudásmenedzsment rendszer realizálásához, valamint hozzájárulnak a racionális

⁴ A *Stratégiaalkotás a felsőoktatásban: módszertani kézikönyv* bejelentkezés után az alábbi linken érhető el: http://femip.hu/c/document_library/get_file?uuid=6b394f2b-de50-4645-a09f-a53dd8429bb3&groupId=10136 (Letöltés ideje: 2012. április 15.)

8. ábra. A HR fejlesztése a felsőoktatási intézményeknél

képességtervezéshez, amelynek pozitív hatásai mind a gazdaságban, mind a társadalomban érvényesülnek. Ebben a folyamatban integráltan tud részt venni egy komplex teljesítménymenedzsment-rendszer, ugyanis ha mérhetővé és láthatóvá tudjuk tenni az eredményességi mutatókat, akkor ez megalapozott és objektív forrása lehet az értékelési és fejlesztési döntéseknek. Ez pedig segíti egy szélesebb körben értelmezett tudomány-kommunikáció kialakítását, amely hozzájárul mind a tudásmenedzsment-rendszerhez, mind a racionális képességtervezéshez, hiszen ezáltal egyrészt láthatóvá és elismerhetővé válnak a nehezen mérhető oktatási és kutatási eredmények, amelyek erősítik a szolgáltatás presztízsét, és együttesen javítják a tudás versenyképességét, másrészt pedig megteremti az együttműködés feltételeit és lehetőségeit a munkaerőpiacra, így a megfelelő igényekre reagálva alakíthatja működését az intézmény. Ezek a folyamatok pedig együttesen egy olyan felsőoktatási intézményi koncepciót realizálnak, amely legjobban a tanulószervezet⁵ modelljével írható körül. (Ez az irányvonal egy új kutatási irányvonal is lehetne!) Ezen változások nem valósíthatók meg megfelelő változásmenedzsment nélkül (amely szintén köthető az emberierőforrás-menedzsmenthez), illetve figyelembe kell venni a tágabb környezetet (a tudásalapú információs társadalom kihívásai), és a megfelelő szervezeti kultúrát is biztosítani kell ezekhez (egy teljesítményt elismerő, tudásalapú, innovációt támogató kultúra). Ezen fejlesztési lehetőségek pedig egyértelműen az emberierőforrás-menedzsment szerepkörébe tartoznak, és elengedhetetlen segítő eszköze ennek a teljesítménymenedzsment-rendszer.

ÖSSZEZÉS

A dolgozatom elméleti részére támaszkodva, az empirikus vizsgálat kapcsán feltártam a vizsgált intézmények intézményfejlesztési tervét. Első hipotézisem állítását, miszerint nem jelenik meg eléggé hangsúlyosan az IFT tartalmában az emberierőforrás-menedzsment szerepe, bizonyítottam, hiszen csak elvétve vagy mellékesen említették meg, valós erőforrások hozzárendelése nélkül, és integrált stratégiai megközelítést nélkülözve. Általános szinten bizonyítja ezt a hiányosságot a FEMIP által javasolt új tartalmi struktúra, amelyben kiemeltebb szerepet kap a humán erőforrás, illetve stratégiai megközelítésmódot hangsúlyoz.

Második hipotézisem alapján, miszerint nincsenek megfelelően definiálva a teljesítményindikátorok, egy szélesebb problémához jutottam. Az intézmények számára fontos a teljesítmény és annak mérése, bizonyos területeken koncentrálni erre, azonban nem minden funkciójával összhangban, így egy egységes és jól működő rendszer kialakítása nem lehetséges. Ennek értelmében érdemes figyelembe venni a felsőoktatási rangsorok módszertanát, illetve az intézményfejlesztési tervek keretében meghatározott mutatókat,

⁵ A tanulószervezet koncepciójáról lásd például Peter Senge *Az Ötödik Alapelv: a tanulószervezet művészete és gyakorlata* című munkáját.

amelyek megfelelő alapot szolgáltatnak egy teljesítményértékelési rendszer mutatóinak kidolgozásához, de természetesen ennek intézményspecifikus elemei is kellene, hogy legyenek. Ez egy új irányra lehet jelen kutatásnak.

A harmadik hipotézis az egyetemek harmadik funkciójával foglalkozott, a szolgáltatással. Ennek keretében tud kapcsolódni leginkább a felsőoktatási intézmény a munkaerőpiachoz, egyrészt saját maga számára is táptalajt biztosítva, a bevételek növelésével, illetve megfelelő inputokat tud szerezni a különböző szférákból a saját gyakorlatára vonatkozóan, szóval elengedhetetlen eleme lenne egy teljes körű teljesítménymenedzsment-rendszer kidolgozásának. Ezenfelül a kutatási eredmények visszacsatornázása a szolgáltatásokba (és az oktatásba is) jobban hozzájárulna annak fejlesztéséhez a tudás versenyképességének biztosításával. Erre vonatkozó fejlesztési elképzeléseket fogalmaztam meg a dolgozat végén, amelyek egy innovációs dolgozat alapját képezhetik a közeljövőben.

A negyedik hipotézis a már említett negyedik, horizontális funkcióra koncentrált. A felsőoktatási intézmények felismerték ennek jelentőségét, hiszen nagyon sok területen megjelenik a tudás versenyképességének biztosítása az intézményfejlesztési tervekben, azonban az integrált, szinergiára épülő megközelítés hiányzik. Ezáltal elmondható, hogy nem tudatos a területtel való foglalkozás, holott ezt segíteni leginkább a tudásalapú információs társadalom kihívásainak kezelésében lehet, és ezt jól tudná támogatni egy korszerű teljesítménymenedzsment-rendszer.

Összességében elmondható, hogy a teljesítményértékelési rendszer helyét nem definiálták megfelelő módon a vizsgált intézmények (és erre lehet következtetni a FEMIP eredményeiből is), hiszen azt más területre is lehet helyezni (például a minőségbiztosítási tervbe). Az intézményfejlesztési terv helyét át kell, hogy vegye (a FEMIP javaslata alapján) az intézményi stratégiai terv, amelynek – meglátásom szerint – a témával összefüggésben részét kell, hogy képezze egy önálló HR-stratégiai terv, amelyben kiépítik a teljesítménymenedzsment-rendszert, összefüggésben a minőségbiztosítási rendszerrel. Ekkor realizálódhat a dolgozat végén felvázolt HR-fejlesztési ábra, amely a tudásalapú társadalomban a tudásmenedzsment, a tudománykommunikáció és a racionális képességgazdálkodás integrálása révén elősegíti a tanulószervezet kialakítását, amely megfelelően tud reagálni a kihívásokra és az elvárásokra jelenünkben, illetve szélesebb körű pozitívumokkal is bír mind az egyén, mind a társadalom, mind a gazdaság szempontjából.

A kutatási kérdéseket megválasoltam, a hipotéziseket a lehetőségekhez mérten bebizonyítottam, az eredmények tekintetében pedig újabb kérdések merültek fel, amelyek újabb kutatási lehetőségeket nyitnak meg, amelyek vizsgálata érdemes a közeljövőben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szakirodalom

- BAKACSI GY.–BOKOR A.–CSÁSZÁR CS.–GELEI A.–KOVÁTS K.–TAKÁCS S. (2004): *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*. KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest.
- BELL, D. (1973): *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books, New York.
- BESZTERI B. (2004): A magyar kultúra helye a zaklatott világban. *Comitatus*, 14. 1-2. 13–35.
- CASTELLS, M. (2000): *The Rise of Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Vol. I. Blackwell, Oxford.
- CLEVELAND, J. N.–MURPHY, K. R.–WILLIAMS, R. E. (1989): Multiple uses of performance appraisal: prevalence and correlates. *Journal of Applied Psychology*, 7. 1. 130–135. <http://www.tamu.edu/faculty/payne/PA/Cleveland%20et%20al.%201989.pdf> (Letöltés ideje: 2012. április 4.)
- DELORS, J. (1999): *Oktatás – rejtett kincs*. Osiris Kiadó, Budapest.
- EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA (2000): *Memorandum az egész életen át tartó tanulásról*. Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel. <http://www.nefmi.gov.hu/download.php?docID=270> (Letöltés ideje: 2011. december 28.)
- FARKAS F.–KAROLINY M.–NÉ–LÁSZLÓ GY.–POÓR J. (2010): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. Complex Kiadó, Budapest.
- GOLDSTEIN, P. J. (2006): *The Future of Higher Education: a view from CHEMA. A report from the Council of Higher Education Management Associations*. Council of Higher Education Management Associations, USA. <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED499202.pdf> (Letöltés ideje: 2011. december 28.)
- KOLESZÁR Á. (2008): *A „vállalkozó egyetem” belső irányításának elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel az emberi erőforrás gazdálkodás területére*. PhD-értekezés. Kézirat. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc.
- LIFTON, R. J. (1999): *The protean self. Human resilience in an age of fragmentation*. University of Chicago, United States.
- MÉSZÁROS I.–NÉMETH A.–PUKÁNSZKY B. (2005): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- NEFMI (2009): *Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány 2009*. http://db.okm.gov.hu/statisztika/fs09_fm/ (Letöltés ideje: 2011. december 28.)
- OECD (2011): *OECD Skills Strategy. Towards an OECD Skills Strategy*. <http://www.oecd.org/data-oecd/58/27/47769000.pdf> (Letöltés ideje: 2011. december 28.)
- POÓR J.–BENCsik A.–FEKETE I.–MAJÓ Z.–LÁSZLÓ GY. (2008): Trendek és tendenciák a magyarországi állami egyetemek HR-rendszereinek továbbfejlesztése területén. *Competitio*, 7. 2. 115–145. http://http://www.econ.unideb.hu/userfiles/File/tudomany/competitio/folyoirat/7evfolyam_2szam/07_poor_bencsik_fekete_majo.pdf (Letöltés ideje: 2012. március 25.)
- SCHNEIER, C. E.–BEATTY, R. W.–BAIRD, L. S. (1986): Creating a performance management system. *Training and Development Journal*, 40. 5. 38–42.
- TÓTH T. (2001): A napóleoni egyetemtől a humboldti egyetemig. In TÓTH T. (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Professzorok Háza, Budapest. <http://www.fil.hu/tudrend/Tt/egy-kot/toth2.htm> (Letöltés ideje: 2011. december 28.)
- VÍTÁNYI I. (2007): *A magyar kultúra esélyei*. MTA, Budapest.

ZHANG, J. X.–LIAO, H. Z. (2010): Upgrading knowledge competitiveness is the new mission of higher education. *US-China Education Review*, 7. 10. 78–86.

Jogsabályok

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0500139.tv (A 2012. április 11-én hatályos állapota szerint.)

Az elemzés során felhasznált dokumentumok

Érték, minőség és teljesítmény. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Intézményfejlesztési terve.

http://www.elte.hu/file/elte_ift.pdf (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

FEMIP: Intézményfejlesztési terv módszertani útmutató 2012. 04. 06. http://femip.hu/c/document_library/get_file?uuid=820a70f2-aa09-4029-8755-caee820048de&groupId=10136 (Letöltés ideje: 2012. április 15.)

FEMIP: *Javaslatok az Intézményfejlesztési tervek új szabályozási környezetére és tartalmára vonatkozóan.* Bejelentkezés után az alábbi linken érhető el: http://femip.hu/c/document_library/get_file?uuid=c8fe4987-0f97-429b-b384-bbf30a63a982&groupId=10136 (Letöltés ideje: 2012. április 15.)

Nemzeti Erőforrás Minisztérium: *Intézményfejlesztési terv kidolgozási útmutató. 2007–2011 időszakra vonatkozóan.* http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/ift_kidolgozasi_utmutato_07202.pdf (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

Nemzeti Erőforrás Minisztérium: *Az intézményfejlesztési tervek értékelési szempontrendszer.* http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/ertek_szprendszer_070310.pdf (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

OLÁH A. (összeáll.) (2011): *Pedagógiai és Pszichológiai Kar Intézményfejlesztési terv (2011–2013).*

Szegedi Tudományegyetem: *Intézményfejlesztési terv összefoglaló.* <http://www.u-szeged.hu/stratig/intezmeny-fejlesztesi/ift-osszefoglalo-doc?objectParentFolderId=14807> (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

Szegedi Tudományegyetem: *IFT-teljesülés beszámoló 2007, 2008, 2009, 2010.* <http://www.u-szeged.hu/stratig/intezmeny-fejlesztesi> (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar: *Kari stratégiai terv* <http://www.jgypk.u-szeged.hu/kar/szabalyzat/JGYPK%202008-2013.pdf> (Letöltés ideje: 2012. április 14.)

Az ELTE Illyés Sándor Szakkollégium *Hármashatár* című kiadványsorozata 2012-ben indult útjára, célul tűzve ki az intézmény munkájának évről évre történő bemutatását, és lehetőséget adva a szakkollégisták legjobb tudományos írásainak közlésére. A sorozat *Törésvonalak* és *Irányvonalak* című 4. és 5. száma a vonal metaforájára támaszkodva vetíti előre tartalmát: a folytonosságot, interdiszciplinaritást, élvonalban levést, színvonalteremtést, legyen szó a tudományosság egzakt, egyenes vonulatairól vagy a tudományszervezés, önkéntesség, közösségi élet folyton megújuló, kreatívan kanyargó útjairól.

A tavalyi, díjnyertes OTDK-munkákat tartalmazó szakmai válogatáskötet után a jelenlegi, 2013-as *Törésvonalak* című számban olyan empirikus kutatásokat és tanulmányokat közlünk, amelyek bizonyos szempontból az általuk képviselt diszciplína – legyen az pszichológia vagy pedagógia – határterületét képviselik a kérdésfelvetés, módszertan vagy téma szempontjából. Ezzel együtt az itt megjelenő munkák sok esetben hiánypótlók saját területükön, eredményeik hozzájárulnak az adott téma átfogóbb ismeretéhez és továbbgondolásra sarkallnak.

ISBN 978-963-312-172-6

SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.